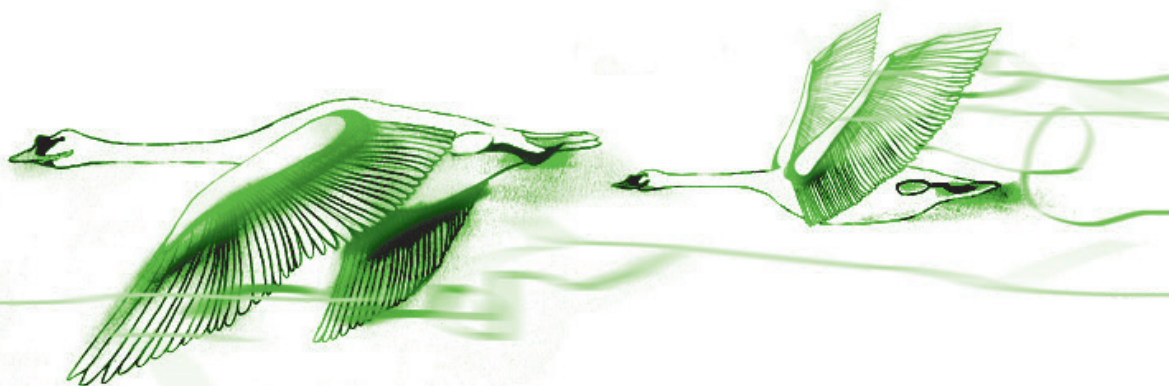

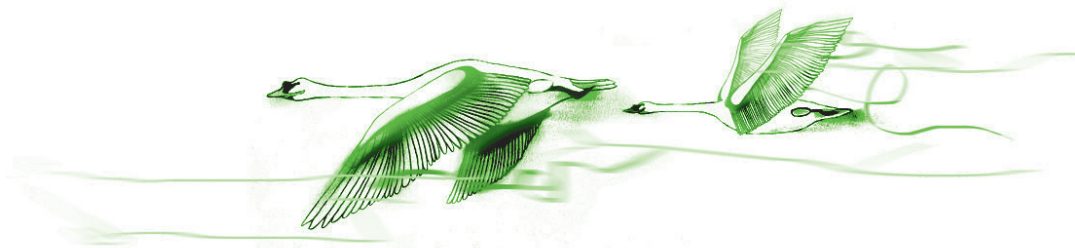
Juridisk sprog i Norden

Rapport fra en nordisk konference om klarsprog
Reykjavík 11.–12. oktober 2011

norden

Nordisk Sprogkoordination

Juridisk sprog i Norden

Rapport fra en nordisk konference om klarsprog
Reykjavík 11.–12. oktober 2011

Redigeret af
Ari Páll Kristinsson og Jóhannes B. Sigtryggsson

Juridisk sprog i Norden

Rapport fra en nordisk konference om klarsprog

Reykjavík 11.–12. oktober 2011

© 2012 Forfatterne

ISBN: 978-87-89410-50-0

Indhold

Forord	7
Ann Blücker	9
<i>Väg varje ord på guldvåg, som Högsta domstolen.</i>	
<i>Om språknormer som förmedlas till juridikstudenter</i>	
Sigurd Heuman	17
<i>För vem skriver domstolen sina domar?</i>	
Pia Jarvad og Birgitte Agerholm	25
<i>Klarsprogsarbejdet i Skattevæsenet før og nu</i>	
Salli Kankaanpää, Aino Piehl & Matti Räsänen	35
<i>Språkets roll i lagberedningen:</i>	
<i>Hur forska i lagtextformulering?</i>	
Anne Kjærgaard	51
<i>Hvordan ser de på sprog i Danmarks Domstole?</i>	
<i>– En sprogideologisk analyse</i>	
Ingelill Lindblom	63
<i>Om lagspråk och flerspråkighet – om de svårigheter</i>	
<i>som olika juridiska system och de många olika språken i EU</i>	
<i>innebär för översättningsarbetet</i>	
Inger Riis-Johannessen	77
<i>Språket i regelverk – hva er god jus og hva er bare dårlig språk?</i>	
Åsa Wengelin	91
<i>Forskning om myndig hetstexters begriplighet:</i>	
<i>Från praktiken till labbet och tillbaka igen?</i>	
Resuméer af foredrag og posters, og lidt om forfatterne på klarsprogskonferencen 2011	101

Forord

Juridisk sprog i Norden, Reykjavík 11.-12. oktober 2011, var den sjette nordiske konference om klarsprog. Tidligere klarsprogskonferencer i denne række: Stockholm, Sverige 1998 (myndighedernes sprog), Hanaholmen, Finland 2000 (sprogproblemer og klarsprog i EU-tekster), Kongsberg, Norge 2004 (statsforvaltningens sprog og arbejde med sprogpolitik), Gilleleje, Danmark 2006 (kommunernes sprogarbejde), Bålsta, Sverige 2008 (myndighedernes websteder).

Konferencerapporten udgives nu udelukkende på elektronisk form, for første gang. Rapporter fra de tidligere klarsprogskonferencer findes nu også tilgængelig på Nordisk Sprogkoordinations websted.

Konferencen i Reykjavík 2011 havde sit særlige tema om juridisk sprog. Der var 98 deltagere på konferencen: sprogfolk, jurister og andre der arbejder inden for forvaltning og administration på ministerier, lovforsamlinger, institutioner, firmaer m.m. 43 deltagere kom fra Island og 55 fra de øvrige nordiske lande. På konferencen formidlede man information om klarsprogsarbejde og om klarsprogsforskning, med fokus på juridisk sprog. Oversættelser af juridiske tekster, og jura i flersproglig sammenhæng, fik særlig opmærksomhed. Konferencen havde specielt stor betydning i Island for informationsformidling om klarsprogsforskning og klarsprogsarbejdsmetoder.

Sprogforskere og jurister præsenterede 13 foredrag og 4 posters på konferencen. Det sidste kapitlet i denne rapport indeholder alle resuméerne, og lidt baggrundsinformation om alle forfatterne. Enkelte af foredragsholderne ønskede ikke at omarbejde foredraget til en artikel men disse indlæg på konferencen var vi naturligvis også meget glade for. Vi vil også takke dem der præsenterede deres posters på konferencen.

Konferencen blev arrangeret af Ari Páll Kristinsson og Jóhannes B. Sigtryggsson på vegne af Árni Magnússon-instituttet for islandske studier, Island, med støtte fra nordiske kollegaer i den nordiske klarsprogsgruppe og Bodil Aurstad, leder for Nordisk Sprogkoordination. Nordisk Sprogkoordination og Nordplus-programmet støttede konferencen økonomisk.

Reykjavík i oktober 2012

Ari Páll Kristinsson og Jóhannes B. Sigtryggsson

Ann Blücker

Väg varje ord på guldvåg,

som Högsta domstolen.

Om språknormer som förmedlas till juridikstudenter

Min presentation vid konferensen om juridiskt språk i Norden bygger på rön från min avhandlingsstudie där jag undersökt vilka språknormer och språkideal som juridikstudenter möter. Avhandlingen har titeln Juridiska – ett nytt språk? En studie av juridikstudenters språkliga inskolning (Uppsala universitet 2010). Min studie gäller juridikstudenterna vid Uppsala universitet. Juridikutbildningen är mycket populär och har många sökande och höga antagningspoäng. Utbildningen är ett program som omfattar nio terminer. Det är ett grundutbildningsprogram; studenterna behöver alltså inte ha studerat på universitetsnivå tidigare. Ungefär hälften av dem har inte gjort det.

Det är intressant att som språkvetare undersöka språkanvändning i juridiska sammanhang. Juridikstudenterna får tidigt i utbildningen höra att det viktigaste arbetsredskapet för en jurist är språket. I kursinformationen för den första terminen betonas förmågan att ”klart, felfritt och väl disponerat lägga fram juridiska fakta och lösningar både skriftligt och muntligt”.

Kärnan i mitt avhandlingsmaterial utgörs av lärarnas skriftliga kommentarer till studenternas texter under utbildningens första år. Texterna benämns pm. Jag har också undersökt vilka språkråd som lärarna förmedlar vid olika former av undervisning. Fokus ligger på vad lärarna och utbildningen förmedlar, men jag har också varit intresserad av studenternas syn på språklig träning och skrivande. Genom enkäter och intervjuer har jag försökt fånga studenternas uppfattning.

Juridisk svenska – ett helt nytt språk?

I början av utbildningen kan studenterna mötas av budskapet att juridisk svenska är ett helt nytt språk. Vid en genomgång av den första poängsatta skrivuppgiften på första terminen säger en av lärarna att ”juridisk svenska är ett helt nytt språk – som att lära sig utrikiska”.

Jag tror att de nya studenterna lyssnar intresserat till det här budskapet. De kan

känna att de håller på att ta på sig en ny, ovan språklig dräkt. Det kan upplevas som någonting tilltalande och spännande. Den upplevelsen är en del av den nya situationen när de börjar den eftertraktade juridikutbildningen. Känslan av det nya och främmande kan också bli en form av bekräftelse i studenternas strävan efter en yrkeskarriär som definitivt inte tillhör vem som helst.

Men den här situationen kan också innebära en känsla av främlingskap. Vid ett tillfälle hörde jag en student på första terminen av utbildningen ge uttryck åt en sådan känsla: "Vissa börjar prata juridiska från första lektionen och jag fattar ingenting."

Den här känslan av distans kan bekräftas av utbildningen. Som ett inslag i undervisningen om juridisk metod skapas ibland en bild av att jurister utgör en språklig gemenskap som är mycket speciell. I en handbok om metod konstateras att det finns en gräns: "Jurister talar ett språk som är främmande för icke-jurister" (Melanders & Samuelsson 2003, s. 193).

Man kan ställa sig frågan vilken uppfattning om juridisk svenska som studenterna får utifrån ett sådant yttrande. Här betonas det särskilda, det annorlunda.

Lärarnas intention är troligen att hjälpa studenterna att förstå de villkor som gäller. I ett klarspråksperspektiv är det naturligtvis viktigt vilka villkor och normer som juridiklärarna själva uppfattar och sedan för vidare till studenterna.

Skriv enkelt – och med precision

Studenterna möter också budskapet *skriv enkelt*. Det är ett mål för den juridiska svenskan som framhålls i en handbok för juridikstudenter, *Att skriva juridik*. I början av min forskningsstudie användes den tredje upplagan av boken, som utifrån sin färg och funktion fick benämningen *rosa bibeln*.¹

I handboken betonas språkanvändningens betydelse (s. 15): "Det går helt enkelt inte att bli en bra jurist om man inte skriver väl."

För många av juridiklärarna är idealet *skriv enkelt* levande. Utifrån det strävar de efter att markera sådant i studenternas texter som är krångligt eller stelt. Men utbildningens språkideal kommer också till uttryck genom kommentarer till sådant som innebär brott mot traditionella skrivregler, regler som välutbildade äldre personer lärt

1 Juridiklärarna i min studie hänvisade ofta till handboken *Att skriva juridik* och studenterna uppmanades att följa den, särskilt när det gällde olika slags formalia. Men uppfattningarna om boken skiftade bland både lärare och studenter. En del studenter på termin 1 tyckte att boken gavs för mycket tyngd: "Det finns andra sätt att se på språket som ej ges utrymme. Men för många skulle det kanske förvirra om flera olika synsätt godtog." Av den här studentens enkätsvar framgick inte vilka andra sätt att se på språket som borde getts utrymme. En student på sjätte terminen förde fram vad han uppfattade som en lärares åsikt om *Att skriva juridik*. Läraren menade att det var fel att använda sig av boken, vilket studenten hade gjort. Man ska läsa boken kritiskt och inte göra som det står i den.

sig på gymnasiet eller läroverket. Dessa normer för allmänspråket blir här en grundläggande del av den juridiska språkliga praktiken.

När jag i avhandlingen sammanfattar och karakteriserar de språkliga budskap som juridiklärarna förmedlar till studenterna, lyfter jag fram precisionens betydelse.

I enkätsvar har studenterna fått beskriva vad de har lärt sig genom skrivandet under den första terminen. Där framträder en kombination av vikten av klart tänkande, idealet *skriv enkelt* och specifika språkliga råd:

Blir mer noga med små språkdetaljer. Lär sig vikten med att tänka efter väldigt noga när man formulerar en mening.

Jag har lärt mig och utvecklats mycket. Jag har lärt mig att skriva klart och enkelt och att inte ha så många syftningsfel.

Studenten bakom det andra citatet har förstått att hon ska skriva enkelt, och parallellt med det finns kravet på precision i pronomenanvändning och meningsbyggnad.

Precision och noggrannhet utgör övergripande krav på studenternas texter. I en handbok för nya juridikstudenter med titeln *Examinationer. Betraktelser över juriststudenters skrivande* (Melander 2006, s. 26) skriver en av juridiklärarna: "en felfrihetens målsättning för dig som PM-författare kan ses som klart realistisk". Där sägs också att skrivfel är slarv, och slarv ger ett "oseriöst intryck".

När en lärare på andra terminen vid en genomgång av studenttexter konstaterar att det fortfarande finns formaliafel och stavfel blir hon lite skarp i rösten och säger till studenterna att det inte ska behövas:

Ser slarvigt, nonchalant, störigt ut. Man blir bara irriterad. Det är bara korrekturläsning som gäller. Väg varje ord på guldvåg, som Högsta domstolen.

Att iaktta formaliaregler är ofta viktigt i akademiska sammanhang. I det juridiska akademiska sammanhanget framstår formalia som ett honnörsord. En av lärarna på termin 1 säger med viss stolthet till studenterna: "Vi är noga med det på det här stället, vida berömda som formaliafascister."

Man kan urskilja uppfattningen att skrivfel och felanvändning av ord vittnar om inkompetens. Det ger en bild av den juridiska språkliga gemenskapen. En juridiklärare belyser i ett e-brev till mig normerna korrekthet och precision:

Jurister är formalister, i en viss mening. Innehåller en text text märkbara stavfel, bara några stycken, så spelar det typiskt sett mindre roll vad den faktiskt innehåller – den

kan avfärdas kategoriskt, är inte värd att ta på allvar. [...] I juridiken är kvalitet ofta detsamma som precision (vilket har att göra med att juridiska resonemang fungerar på ett sätt som kan jämföras, men inte likställas, med logik, programmering eller matematik – ett litet fel någonstans och allt kollapsar). Det juridiska språket är tekniskt, och det är (relativt) enhetligt. Mot den bakgrunden tror jag att man kan förstå många juristers instinktiva motvilja mot argumentet att man kan bortse från formalian ”bara man förstår vad som menas”, och det samma kan väl sägas om eventuella pluralitetssträvanden.

Ett juridiskt tonläge

Påpekanden från lärarna gäller ofta den stilistiska precisionen i studenternas texter. I kursinformationen sägs att det är viktigt att det ”juridisk-språkliga tonläget” är gott.

I *Examinationer* (Melanders 2006) använder författaren bildspråk för att beskriva studenternas språkliga inskolning. I en avsnittsrubrik introduceras en bild: ”Att finna en juridisk ton – en ny körmedlems sånglektioner”. I avsnittet förmedlas ett scenario som skildrar hur juridikstudenternas skrivträning kan gestalta sig (s. 28):

Den vanligaste kommentaren i den nyblivne studentens alster är nog att läraren markerat ett ord eller en del av en mening, och i marginalen skrivit ”ordval”, ”uttryck”, eller liknande. Med en sådan formulering avser hon normalt att visa för studenten att promemoriertexten i det aktuella avseendet inte håller en lämplig juridisk ton. Det är ostämt och låter falskt. Samtidigt är det vanligen inte grammatiskt fel. (Du måste därför skilja rådgivande synpunkter från direkta anmärkningar). Frågar man läraren vad hon menar med sin kommentar blir hennes svar troligen föga upplysande: ”En jurist skulle inte skriva som du har gjort.” Pressar du henne kan hon nog säga varför det förhåller sig på detta sätt, eller rentav ge ett konkret förslag till förbättring. Vad hon däremot inte kan göra, vad som är omöjligt att göra, är att uppställa regler för hur språktonen skall tas.

Författaren (s. 28) rekommenderar studenterna att inta förhållningssättet att

tacksamt och självkritiskt ta emot lärarens råd om vad som låter bra och vad som skär i öron och ögon. Inta en optimistisk attityd! Med tiden skaffar du dig en egen god juridisk språkstil.

Uttryck med *ojuridisk ton* är enligt författaren sådana som är vardagsnära eller banala, opassande värdeladdade, onyanserade eller spekulativa (s. 29).

I en nomenklaturlista med markeringar som lärarna kan använda anges att kom-

mentarerna *ordval* och *uttryck* avser sådant som ”passar dåligt in i den juridiska tonen”. Till studenternas språkliga inskolning hör att mer generellt förstå vilka språkdrag som stör den juridiska tonen och att tillämpa den kunskapen på enskilda formuleringar.

Lärares påpekanden om brott mot språknormer blir pusselbitar när studenterna bygger upp sin bild av språket ”juridiska”. Vid pm-handledning på termin 1 kommenterar en lärare ett olämpligt ordval i en studenttext:

Där har jag reagerat mest: ordet *beklämmande*. Om ett justitieråd säger *beklämmande* skulle han svära.

Studentens ordval kan förmodligen ses som ett exempel på *opassande värdeladdade* uttryck.

Kravet på precision gäller i hög grad ordval – ”väg varje ord på guldvåg”. För studenterna innebär kravet på precision bland annat att de ska vara uppmärksamma på att deras språk inte får en alltför tung prägel. Meningen nedan föranleder lärarkommentaren ”1800-tal / Skriv modern svenska!”.

I föreliggande promemoria skall remissvar avgas på Ärvdabalksutredningens förslag till lagändring i SOU 1998:100.

Det här exemplet är från termin 3. Det är intressant eftersom det visar en student som efter tre terminer tycks mer präglad av bilden av det upphöjda juridiska språket än av utbildningens budskap om enkelhet i språket. Men läraren säger ifrån; det är ”modern svenska” som gäller.

Undvik talspråkighet

Juridikstudenternas språk får inte ha en alltför tung prägel, men det är också angeläget att de lär sig att undvika talspråkighet. Man kan förstå att lärarna vill förmedla det budskapet, men uppfattningen om vad som är talspråksdrag behöver nyanseras. Kommentaren *talspråk* fungerar ibland som en karakteriserande benämning på konstruktioner som en juridiklärare på något sätt uppfattar som felaktiga. En student på tredje terminen skriver ”Viljan med besittningsöverlåtelsen är alltså viktig”. Läraren stryker under frasen ”viljan med besittningsöverlåtelsen” och ger följande kommentar: ”talspråk / besittning överläts inte”.

Det är enligt min mening uppenbart att uttrycket ”viljan med besittningsöverlåtelsen” inte är talspråkligt. Genom kommentaren ”besittning överläts inte” påpekar läraren att studenten har använt en formulering som inte är vedertagen i det juridiska sammanhanget och som kanske ger ett felaktigt juridiskt innehåll. Att ordkonstruktio-

nen kallas för *talspråk* ger dock studenten en oegentlig bild av det språkliga problemet. Lärarens kommentar kan vara uttryck för en svårighet att hitta lämpliga benämningar på det som markeras i studenternas texter. Formuleringar som inte är etablerade i det juridiska språket får då karakteristiken *talspråk*. Fördjupade kunskaper i textanalys kan ge juridiklärare en säkrare grund för stilistiska bedömningar.

I en studenttext där kommentaren *talspråk* förekommer tolv gånger får bland annat uttrycken nedan den karakteristiken. I inget av fallen innehåller konstruktionen några genuina talspråksdrag.

att personen ifråga kan agera med saken
att godset inte skulle vara av bestämbar art
tillfogar det sista i produktionsfasen av maskinerna
en analogi med handelsagentur skulle kunna vara till fördel för

Insocialisering i en kultur

Juridikstudenternas språkliga inskolning präglas av att juridiken utgör en form av kultur. Vid pm-handledning på termin 1 uttrycker en lärare att det handlar om att ”mer eller mindre pressas in i en språkkultur”. En annan av juridiklärarna i min studie beskriver för mig (i e-post) de speciella kvaliteter som finns i juridiskt språk: ”den elegans, den skönhet i språket som kan kallas juristkultur”.

Många juridikstudenter har svårigheter med sitt skrivande i början av utbildningen, men de flesta blir under utbildningens gång inskolade i det språkbruk som de behöver behärska för att kunna argumentera på ett juridiskt giltigt sätt. Denna inskolning är delvis resultatet av en ofrånkomlig process och kan beskrivas med en formulering från handboken *Tolkning och tillämpning*. I ett avsnitt om ”mötet med juridiken” uppmanas studenterna att ”låta sig insocialiseras, låta sig, så att säga, sjunka ned i de juridiska kulturlagren” (Melander & Samuelsson 2003, s. 194).

Kanske kan mekanismerna i juridikstudenternas språkliga inskolning sammanfattas i det citat som inleder avsnittet. Bokens författare väljer att låna en röst från en science fiction-serie med kultstatus. Varifrån citatet är hämtat anges inte. Bokens läsare förväntas nog känna igen detta inslag i Star Treks universum:

You will be assimilated. Resistance is futile.
– The Borg Collective

Referenser

Att skriva juridik, se Jensen, Rylander & Lindblom.

Blückert, Ann, 2010: *Juridiska – ett nytt språk? En studie av juridikstudenters språkliga inskolning*. Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk.

Jensen, Ulf, Staffan Rylander & Per Henrik Lindblom, 2006: *Att skriva juridik. Regler och råd*. 4 uppl. Uppsala: lustus.

Melander, Jan, 2006: *Examinationer. Betraktelser över juriststudenters skrivande*. Ordpolisen HB.

Melander, Jan & Joel Samuelsson, 2003: *Tolkning och tillämpning*. 2 uppl. Uppsala: lustus.

Sigurd Heuman

För vem skriver domstolen sina domar?

Inledning

Många tycker kanske att svaret på frågan i rubriken är självklart. Vi skriver förstås för parterna, de som frivilligt vänt sig till eller tvingats till domstolen. I dag instämmer säkert många i detta påstående. Men så har man inte alltid sett på saken. Jag ska försöka beskriva den utveckling som under senare år har varit i Sverige när det gäller denna fråga.

Förtroendeutredningen – arbete och förslag (SOU 2008:106)

Den svenska regeringen tillkallade i juni 2007 en särskild utredare, undertecknad, för att kartlägga hur kommunikationen mellan domstolarna och medborgarna fungerar. Ett område som regeringen pekade ut som särskilt betydelsefullt var utformningen av domar och beslut. Två andra områden som vi också skulle ägna oss åt var domstolarnas bemötande av parter och bevispersoner samt domstolarnas kontakter med medierna.

Det fanns en viktig utgångspunkt för vårt utredningsuppdrag, nämligen att vi skulle ha ett s.k. utifrånperspektiv. Med detta menas att vi skulle utgå från de s.k. brukarnas – i princip parternas – krav, behov och önskemål i deras olika kontakter med domstolarna. Det intressanta var alltså inte domarnas egna synpunkter på hur domstolarnas kommunikation med medborgarna borde vara.

I utredningsdirektiven framhölls när det gäller domskrivning att frågan gällde vad parterna förstår av domar, särskilt de parter som inte är juridiskt skolade. Även om en dom är fullständigt juridiskt korrekt är det enligt direktiven inte bra om parterna i målet inte förstår resonemangen och övervägandena i domen. Svårförståeliga domar gagnar inte förtroendet för domstolen. Man kan säga att vårt fokus skulle vara domens läsbarhet, eller närmare bestämt klarspråket i domarna.

Utredningen bestod av flera experter med olika bakgrund. Här vill jag särskilt

nämna Barbro Ehrenberg-Sundin, som är en språkexpert av rang med lång erfarenhet från Regeringskansliet. Hon hade stor betydelse för utredningens förslag när det gäller domskrivning och det förändrings- och utvecklingsarbete som i dag förekommer i de svenska domstolarna.

Frågor om domskrivning var då utredningen tillsattes inte helt nya. Vissa grundläggande formaliaregler vad en dom ska innehålla etc. har alltid funnits. Då domskrivningsfrågor tidigare diskuterades handlade det emellertid mycket om juridiskt tekniska frågor; hur bevismaterial ska redovisas i en dom, hur hänvisningar i en dom ska göras till lagförarbeten, praxis och doktrin i olika rättsfrågor för att bara ta några exempel. Detta är i och för sig viktiga frågor, men fokuserar man på dem glömmar man lätt något centralt, nämligen domens läsbarhet.

Läsbarhetsfrågan var dock inte helt bortglömd. Svea hovrätt publicerade år 1984 skriften *Språket i domar och beslut*. Tanken med den var att inspirera domstolsjurister till modern språkbehandling och ökad medvetenhet i språkfrågor. Denna skrift vidareutvecklades senare och andra skrifter publicerades också i samma ambitiösa syfte. Utbildning i domskrivning har också förekommit länge, men tidigare egentligen endast för de yngre domarna.

Sammanfattningsvis får man nog säga att de insatser som gjordes för att förbättra läsbarheten av domar inte satte några större och bestående avtryck i domskrivandet.

Innan jag går in på frågan hur utredningen tog sig an sin uppgift, kanske man bör ställa sig den något provocerande frågan om det spelar någon roll hur domstolen skriver en dom? Vem läser den? Läser parterna verkligen hela domen? De är väl bara intresserade av hur domstolen dömt i det särskilda fallet?

Våra undersökningar i Förtroendeutredningen visade emellertid att parter och andra som varit involverade i rättegången läser domar i betydligt större utsträckning än man kan tro. Man läser också skälen för domstolens bedömning. Utvecklingen på IT-området har också lett till att domar i dag kan få mycket stor spridning genom att de finns tillgängliga på webben och det gäller inte bara domar i uppmärksammade mål.

Frågan var då hur vi i utredningen skulle ge oss i kast med uppdraget. Då vi påbörjade vårt arbete kunde vi konstatera att åtskilligt hade gjorts inom klarspråksforskningen; dock inte direkt på domstolsområdet. Vi menade att det fanns mycket från denna forskning att hämta för domstolarna. En speciell sak som initialt kom att intressera oss var s.k. klarspråkstester. Statskontoret – som är en förvaltningsmyndighet under regeringen som sysslar med statsförvaltningens organisation etc. – hade i början av 2000-talet fått i uppdrag att utforma ett diagnosinstrument för att bedöma kvaliteten i vanliga texttyper hos myndigheter. Tanken var att myndigheterna själva skulle arbeta med detta diagnosinstrument i sitt förändringsarbete. Sen gick utvecklingen vidare ge-

nom Språkrådet, alltså Sveriges officiella språkvårdsorgan. Språkrådet tillhandahåller i dag tester som en myndighetsperson kan göra av sina egna texter för att öka begripligheten i dem. Testerna kan användas för dels brev och liknande kortare texter, dels rapporter och liknande längre texter.

Dessa språktester och arbetet över huvud taget med klarspråksarbetet inspirerade oss till hur vi skulle driva arbetet i utredningen. Viktiga inspirationskällor för oss var också ett pilotprojekt vid Köpenhamns byret i vilket man undersökte kvaliteten i meddelade domar och ett kvalitetsförbättringsprojekt inom domstolarna i Rovaniemis hovrätts domkrets i Finland.

Sammanfattningsvis gick vi i utredningen till väga på följande sätt.

1. Barbro Ehrenberg-Sundin fick i uppdrag att utforma ett klarspråkstest anpassat för domskrivning.
2. För att göra detta möjligt lät vi ta fram visst underlag, nämligen
 - vi gav språkvetare i uppdrag att göra några språkundersökningar som avsåg begripligheten i domar,
 - vi arbetade fram en kriterielista för att bedöma en doms läsbarhet och juridiska argumentation,
 - vi samlade in 50 domar, som vi tyckte var representativa i sammanhanget, för att bedöma läsbarheten och den juridiska argumentationen.

För att antyda vad språkundersökningarna handlade om nämner jag namnen på dem här.

- *Svåra ord i domar – Förstår vanliga människor innebörden av juridiska domar?*
- *Förståelsen av domar – En intervjuundersökning av advokaters syn på klienternas förståelse av domtexter.*
- *En läsbarhetsanalys av domar – Vad är det som gör domar svåra att läsa? Hur avviker språket från normal sakprosa? Vad tycker juristerna själva?* (Denna analys gjordes av Barbro Ehrenberg-Sundin).

Våra studier i utredningen visade när det gäller läsbarheten att det fanns åtskilliga brister i de domar som vi granskat. Man kan sammanfattningsvis och kanske något tillspetsat beskriva bristerna på följande sätt.

1. Dålig disposition och överskådlighet; få upplysande rubriker och långa stycken.
2. Konstiga uttryckssätt och ordval; ofta fackjargong och många onödiga juristspråkliga uttryckssätt (kanslistil).

3. Ofta knapphändiga egentliga domskäl, alltså de skäl som domstolen lägger till grund för sitt domslut.

Man kan fundera kring varför dessa brister fanns. Domskrivningen är – och det tycker domarna också – en central kvalitetsfråga. Domskrivning är en form av bemötande, som har betydelse för förtroendet för domstolen. Från den synpunkten är det lite förvånande att det fanns så många brister i domskrivandet. I utredningen spekulerade vi lite kring orsakerna och kom fram till följande tänkbara förklaringar.

Juridiken i domskrivningen har så tung prioritet att den går ut över det enkla och begripliga språket. Juridisk precision stimulerar till användning av gamla, ofta språkligt omoderna mallar. Utifrånperspektivet glöms, alltså vem som är domens adressat. Här är en intressekonflikt mellan dem som hyllar fackspråket för dess precision och dem som kritiserar fackspråket för dess obegriplighet, ålderdomliga uttryck etc.

Kanske är det också känsligt för domare, liksom för många andra skribenter, att diskutera hur man bör skriva. Språkhanteringen är en hjärtefråga för många domare. Vem vill få sin skrivförmåga prövad och ifrågasatt av någon kollega?

Det är nog också så att domskrivningen av en del domare anses röra eller i vart fall tangera domarnas självständighet. Domstolen och domarna har en särställning i samhällsordningen genom att dömandet ska utövas fritt från påverkan av ovidkommande faktorer. Därför finns det kanske hos många domstolschefer och andra ett betydande respektavstånd när det gäller att diskutera frågor om hur domar bör skrivas.

Ytterligare en förklaring kan vara att domare inte sällan skriver mer för högre rätt än för parterna och att yngre domare ofta anpassar sina domar efter vad deras överordnade kan förväntas vilja ha. Med ett sådant förhållningssätt glöms lätt utifrånperspektivet bort.

När det gällde det fortsatta arbetet var en utgångspunkt för utredningen att det skulle vara domstolarna själva som skulle arbeta med domskrivningsfrågorna. Det var således inte aktuellt att formulera någon manual eller liknande för god domskrivning. Vi var övertygade om att det var mer pedagogiskt att överlåta frågan om domskrivning till domstolarna själva, naturligtvis med den utgångspunkten att domarna i sitt arbete skulle ha ett utifrånperspektiv.

Mot denna bakgrund föreslog vi att domstolarna tillsammans med Domstolsverket – en förvaltningsmyndighet under regeringen som ska vara ett serviceorgan för domstolarna – skulle utarbeta en strategi när det gäller utformningen av domar. Vi sa alltså inte vad som skulle stå i strategin, men vi föreslog ändå att den skulle vila på några hörnstenar, nämligen följande.

1. Föreskrifter för formell och grafisk utformning av domar av ska finnas.

2. Rekommendationer ska finnas för hur domar bör utformas när det gäller läsbarhet och juridisk argumentation.
3. Alla domstolsjurister ska utbildas i frågor som rör utformningen av domar.
4. Kvaliteten i domar när det gäller läsbarhet och juridisk argumentation ska återkommande undersökas.

Remissutfall på Förtroendeutredningens förslag och regeringens ställningstagande

Förslagen gick ut på mycket bred remiss. När det gäller utarbetandet av en strategi för domskrivning var remissinstanserna överlag positiva. En del "sura" reaktioner förekom dock. Remissinstanserna ansåg i likhet med utredningen att det var domstolarna själva som skulle bestämma innehållet i strategin och att Domstolsverket skulle ha en övergripande roll i arbetet med strategin.

Regeringen uppdrog åt Domstolsverket att (senast den 31 december 2010) redovisa hur denna strategi skulle utformas och implementerats i Sveriges Domstolar.

En lägesbeskrivning av hur det ser ut i dag

En grupp domare har nu tagit fram dels en *strategi*, dels en *handlingsplan* för domskrivning. Den här gruppen domare utsågs av domstolscheferna. Gruppen har såvitt jag vet uppfattats som representativ av landets domare. Gruppens legitimitet är förstås en viktig förutsättning för att alla domare ska ta till sig strategin och handlingsplanen och känna sig delaktiga i arbetet med att öka läsbarheten. Det ska betonas att det alltså inte är Domstolsverket som har formulerat strategin och handlingsplanen. Om så hade varit fallet, tror jag att det fortsatta arbetet med domskrivning avsevärt hade försvärats.

Strategin 2010-12-21

Strategin är övergripande och innehåller en del honnörsord och övergripande mål som är brukligt med strategier. I strategin slås bl.a. fast att det finns ett behov av att generellt höja kvaliteten i domarna när det gäller läsbarhet och juridisk argumentation samt att domarna i sitt förbättringsarbete ska ta intryck av klarspråksarbete och annan språkvetenskaplig forskning. Ett viktigt mål i detta arbete är att den som läser en dom ska förstå språket, hitta i texten och begripa domstolens resonemang.

En annan viktig sak som framhålls i strategin är att det är domstolschefen som ytterst är ansvarig för att det bedrivs ett systematiskt klarspråksarbete med domskrivningen. Med systematiskt arbete menas att ett kontinuerligt arbete ska bedrivas bestående av planering, genomförande, utvärdering och justering (det s.k. kvalitetshjulet).

En fråga som har med domskrivningen att göra som tas upp i strategin är att det är viktigt att domstolarna lägger ned "rätt" resurser i arbetet med domskrivning. Med

detta menas att man ska skriva när det behövs, men man behöver kanske inte i varje mål skriva så utförligt.

Handlingsplanen 2010-12-21

Handlingsplanen är som sig bör lite mer handfast. Den tar sikte på framtiden och tar upp olika frågor som domstolarna ska ägna sig åt under åren 2011–2014. Dessa rör i korthet följande:

- vilka konkreta aktiviteter som domstolarna ska vidta när det gäller domskrivningsarbete,
- kompetensutveckling för alla domare när det gäller domskrivning,
- rekommendationer om hur domar bör skrivas och
- formell och grafisk utformning av domar.

De konkreta aktiviteterna innebär bl.a. att domstolarna ska undersöka sina avgöranden när det gäller språklig utformning, juridisk argumentation och rationellt utnyttjande av resurser. Vidare ska språkvetare få i uppdrag att genomföra ett större antal djupintervjuer med parter för att identifiera hinder mot begripligheten och för att närmare ta reda på vad som är svårt att förstå i avgörandena och vad som kan göras för att domtexter ska bli mer läsbara och lättare att förstå.

En särskild fråga som ska undersökas enligt handlingsplanen är skrivprocessen i de olika domstolsslagen tingsrätt och förvaltningsrätt. Dessa domstolar är i Sverige första instans i allmän domstol resp. allmän förvaltningsdomstol. Enligt min egen mening är detta en viktig fråga. Utformningen av texter påverkas generellt sett i stor utsträckning av hur de processas fram. Det finns skillnader i arbetssätt i tingsrätt och förvaltningsrätt, något som troligen påverkar den slutliga utformningen av domar i dessa domstolar.

Det ska vidare enligt handlingsplanen arbetas fram exempelsamlingar med frågeformulär till intervju- och enkätundersökningar som domstolarna själva ska kunna arbeta med i brukarundersökningar m.m.

Enligt handlingsplanen ska också alla domare genomgå någon form av kompetensutveckling i domskrivningsfrågor. Målet är förstås att alla ska få ökade kunskaper.

Redan i dag har flera domstolar tagit fram egna rekommendationer för hur domar bör utformas för att bli mer läsbara och lättare att förstå. Enligt handlingsplanen ska alla domstolar arbeta med detta. Domstolarnas rekommendationer ska göras tillgängliga på domstolarnas Intranät för att kunna tjäna som inspiration för andra domstolar.

Om jag ska infoga en egen reflexion här, skulle det vara att det nog är önskvärt att domstolarna försöker enas om rekommendationer. Om det finns ett stort antal olika

rekommendationer, finns kanske en risk för att rekommendationerna spretar. En önskan bör vara att domskrivandet ska präglas av viss uniformitet. Förhållningssättet till domskrivandet bör alltså vara att domarna skriver på samma sätt.

En gemensam och tydlig yttre struktur av domar är viktig. De underlättar naturligtvis igenkännandet för olika intressenter.

Råd och tips för Sveriges Domstolars arbete med utformningen av domar och beslut

Domstolarna kommer att behöva praktisk handledning och annat stöd för att klara alla de aktiviteter som tas upp i handlingsplanen. När det gäller handledning och stöd arbetas det för närvarande på ett dokument som ska innehålla råd och tips. Det är i sitt nuvarande ofärdiga skick ett digert dokument, som innehåller ca 90 sidor.

Råden och tipsen bygger på erfarenheter från de domstolar som har arbetat med att göra domar mer begripliga. Här ska helt kort sägas vad råden och tipsen innehåller när det gäller domstolarnas egna undersökningar av sina domar. Handlingsplanen förutsätter som jag sa att domstolarna själva ska undersöka sina domar. Arbetet med att undersöka egna domar kan enligt råden och tipsen bedrivas på följande sätt.

Självutvärdering är en metod då domarna på en domstol själva försöker utvärdera sina domar från läsbarhetssynpunkt. Detta kan göras med hjälp av en kriterielista för bedömning av en doms kvalitet när det gäller läsbarhet, exempelvis den kriterielista som Förtroendeutredningen tagit fram. Ett annat sätt för självutvärdering är att använda något klarspråkstest, exempelvis det som Förtroendeutredningen tagit fram.

En annan metod att undersöka domars läsbarhet – kanske den bästa – är **intervju- och enkätundersökningar** med brukarna, parterna, om hur de uppfattar domar. Förslag till frågor som kan ställas finns i råden och tipsen. Undersökningarna kan genomföras av domstolen själv eller av språkvetare. Nackdelen med att låta språkvetare göra undersökningen är att de inte har den juridiska kunskapen om vad som krävs av en dom. En metod kan därför vara att undersökningen görs gemensamt av företrädare för domstolen och språkvetare.

Ytterligare en metod är **dialoger med de professionella aktörerna** (advokater, åklagare och andra professionella jurister). Då kan begripligheten i den juridiska argumentationen undersökas. Men det är också ett sätt att indirekt få reda på om parterna förstått domen.

Därutöver föreslås bl.a. i råden och tipsen att alla domstolar ska arbeta med att revidera gamla mallar och ta fram nya. Min egen uppfattning i fråga om mallar är något kluven. Det är förstås så att goda förebilder är bra. Det finns dock en fara med mallar och det är att de med tiden kan bli för gamla. Då konserverar de språket och beva-

rar ord och uttryckssätt som kanske blivit ålderdomliga. Därför måste mallar ständigt vara föremål för översyn.

Avslutande ord

Utvecklingen i Sverige när det gäller domskrivning ur ett klarspråksperspektiv måste sägas vara positiv. Man kan i dag konstatera att domskrivningen generellt sett har förbättrats i detta avseende. Det finns i dag en stor förståelse hos domstolarna för dessa frågor. Man kan fråga sig varför intresset har vaknat till liv just nu. Jag har inte någon egen bestämd uppfattning i frågan, men man kan kanske spekulera i några tänkbara orsaker.

1. För ett tiotal år sedan påbörjades ett systematiskt kvalitetsarbete i Sveriges Domstolar på flera olika områden, särskilt när det gäller bemötandet av parter. Systematiskt kvalitetsarbete innebär, som jag sagt, ett metodiskt, kontinuerligt arbetssätt med kvaliteten. Detta arbetssätt var alltså redan introducerat hos domstolarna när Förtroendeutredningen kom med sina förslag rörande läsbarhet och domskrivning. Det kan vara en anledning till att utredningens förslag togs emot positivt och också ledde till det förändrings- och utvecklingsarbete som i dag pågår hos domstolarna.
2. Av betydelse är kanske också att domar i dag läses av så många fler personer bl.a. därför att de kan få så stor spridning genom webben. Denna möjlighet i förening med att medborgarna i dag nog har ett större intresse än tidigare att ha insyn i samhällets maktutövningsprocesser ställer högre krav på en begriplig domskrivning. I domstolarna finns nog en medvetenhet om detta.
3. Möjligen kan också det pågående generationsskiftet i domarkåren ha haft ett positivt inflytande på den utveckling som vi ser i dag. Kanske är kärleken till kanslispråket lite större hos den äldre generationen av domare.

Pia Jarvad og Birgitte Agerholm

Klarsprogsarbejdet i Skattevæsenet før og nu

Pia Jarvad:

Før

Ambitionen om at skrive let og forståeligt er langt fra ny. Allerede i fortalen til Jyske Lov fra 1241 står der at:

Logh scal wære ærlig oc ræt. thollich. æfter landæns wanæ, quæmælich oc thurftæ-
lic oc opænbaræ. swa at allæ mæn mughæ witæ oc understandæ hvat loghæn sigher

dvs. 'loven skal være ærlig og ret, tålelig efter landets sædvane, velegnet og nyttig og åbenbar (tydelig) så at alle mennesker kan vide og forstå hvad loven siger' (citeret efter Skautrup, 1944, s. 278). Og selv om den første retsregel i Jyske Lov, "Får en mand sig en ægtehustru, da – hvad de end måtte eje ud over deres jord – ejer de hver det halve", unægtelig er til at forstå, så er Jyske Lovs fortale som helhed præget af en retorisk fremstilling af fremmed oprindelse (kanonisk ret). Der er latinske objektivgenitiver (dvs. fx *lovens affattelse*), abstrakter, og låneordsfrekvensen er høj. Fortalen viser tidens højtidelige, litterære sprog, mens selve retsreglerne viser en mere enkel stil.

Den enkle stil genfindes i de andre landskabslove fra samme tid. Det samme gælder Christian den 5.s Danske Lov fra 1683, grundlovene fra 1849, 1866, 1915 og Danmarks Riges Grundlov fra 1953. Den enkle stil forekommer især i tilfælde hvor retsforholdene er enkle. Når retsforholdene derimod er komplicerede, finder man – lige fra landskabslovenes tid til i dag – en kompliceret stil, en stil hvor man benytter fremmede forbilleder i udformningen af retsreglerne. Et tidligt forbillede er den romerske ret, udviklet på latin i den pavelige administration. Herfra stammer idealet om at holde alle retstilfældets omstændigheder sammen i ét punktum. Dette ideal er et af de væsentligste kendetegn ved kancellistilen.

Kancellistilen er blevet vurderet forskelligt, oftest negativt. I *Ordbog over det danske Sprog* (bd. 9, 1927) står der således om ordet *kancellistil*:

den i skrivelser fra et kancelli ell. andre myndigheder ell. overhovedet i retslige og administrative udfærdigelser brugelige stil; især i videre anvendelser: om en (i officielle skrivelser ofte anvendt) upersonlig, indviklet, af lange sætningsperioder bestaaende stil

Ordbogen giver eksempler:

en barbarisk Cancelliestil. (i Skuespil til Brug for den danske Skueplads, 1775–1789)

(den) gammeldags pragtfulde Cancellistil. (forfatteren Carl Bernhard 1798–1865)

den majestætisk–upersonlige Kancellistil, der med lige Højtidelighed behandlede en Leverance af Tran og en Indstilling til en høj Ordensdekoration. (forfatteren Sophus Schandorff i bogen *Smaafolk*, 1880)

I Peter Skautrups *Det danske sprogs historie* i 4 bind (1944–1968) kan man følge lov-sprogets udvikling fra landskabslovene til 1960'erne, og i *Juridisk Grundbog* (1962) er der et stort kapitel om sproget. Afsnittet Juridisk stil og sprogbrug kendes af de fleste jurister, og de principper der fremlægges der, har dannet udgangspunkt for de fleste senere beskrivelser – i nyere tid dog i et mere nutidigt og mindre lærd sprog.

Gennem hele sidste århundrede har den særlige kancellistil som lovene er affattet i, jævnligt været diskuteret, og der har været forslag i Folketinget om der kunne gøres noget, så lovene og statstjenestens breve (de såkaldte *skrivelser*) til borgerne kunne formuleres, så de var lettere at forstå (Karker 1973).

I midten af 1900-tallet var der i Danmark, Norge og Sverige en parallel fokusering på det særlige juridiske sprog og dets ubegribelighed for almindelige mennesker, og som Kjølner påpeger (Kjølner 2004) er det et særligt nordisk træk at sætte læseren og dennes evne til at forstå teksten som det primære for den sproglige affattelse af love og administrative tekster. I Sverige skriver Wellander bogen *Kommittésvenska. En undersökning och et försök till riktlinjer*, 1950, og fra 1967 stammer en svensk publikation som givetvis har været inspirationskilde for den danske, nemlig Statsrådsberedningen: *Språket i lagar och andra författningar*. I Danmark bliver der i 1958 oprettet en særlig afdeling i Justitsministeriet som fik til opgave at rådgive de øvrige ministerier om loves affattelse. Denne rådgivning omfattede også det sproglige. I 1955 blev Dansk Sprog-nævn oprettet, og nævnet fik som en af sine opgaver at rådgive og vejlede offentlige institutioner i sproglige spørgsmål. Med professorerne Peter Skautrup og Paul Diderich-

sen som de første formænd for nævnet fik arbejdet med det offentlige juridiske sprog en central stilling, og i 1969 udkom *Vejledning om sproget i love og andre retsfor skrifter*. De svenske forbilleder har også været forudsætningen for toldkontrollør Kaj Nielsens vejledning for Toldvæsenet af 1.10.1966 i den såkaldte *Systematisk maskinskrivning*, som udover angivelser af margener mv. indeholder et større kapitel om sproget, fx:

skrivelser (*skal formuleres*) så klart og tydeligt, at der ikke kan opstå tvivl om indholdet. ... Og mens man skriver, må man have modtageren i tankerne

Vejledningen fra 1969 ligger tæt op ad den svenske tilsvarende vejledning, både i titel, disposition og indhold. Fx benyttes der i den svenske (og i toldvæsenets ditto) omskrivninger af betænkkelige formuleringer i skabelonen ”før og nu”, fx ”*Skriv inte: ... Skriv hellre: ...*”, i den danske er den pædagogiske fremstilling ”nu og før”, fx ”*Eksempel: ... bør foretrækkes for ...*”

Vejledningen var konciperet af daværende amanuensis i Dansk Sprognævn Arne Hamburger og den daværende repræsentant for Justitsministeriets Lovkontor i nævnets bestyrelse, Ole Espersen. På basis af et udvalg af love og bekendtgørelser fandt man frem til de sproglige karakteristika som gav teksterne et kancelliagtigt præg, og som derfor med fordel kunne skrives om. F.eks. står der om kancellisløjfen, som Norden er enig at fordømme:

I nogle tilfælde kan en relativsætning (henførende ledsætning) bruges i stedet. Eksempel: personer, som bor i kommunen, bør foretrækkes for: i kommunen bosiddende (bosatte) personer.

Vejledningen har haft stor betydning for arbejdet med klarsprog, både inden for og uden for den juridiske verden. I vejledningen opregnes de sproglige træk som erfaringsmæssigt forbindes med snørklet, akademisk, svært tilgængeligt embedsmandsprog. De sproglige træk er opregnet i 13 punkter under 4 hovedafsnit, som dækker almindelige bemærkninger, sætningens opbygning, ord og sætningskonstruktioner og visse ord og udtryk. Der advares mod forvægt, mod at have langt mellem subjekt og verballid, mod at have langt mellem det tidsbøjede verballid og det ikketidsbøjede verballid. Man fraråder passiv, kancellisløjfer, meget lange ord og bestemte juridiske ord og ordforbindelser.

Det er de samme sproglige træk der advares imod i stort set alle senere vejledninger i at skrive godt og klart sprog. Det er også disse sproglige træk som Anne Kjærgaard (2010) fokuserer på i sin afhandling om effekten af sproglig rådgivning. Det er vistnok aldrig videnskabeligt underbygget at disse træk gør en tekst svær at læse og forstå.

Derimod er lix en godt underbygget rettesnor for let og svær tekst. Lixen indeholder to af de sproglige træk som vejledningen også peger på, nemlig længden af den enkelte sætning og længden af det enkelte ord. Jo længere, jo mere vanskelig viser det sig at teksten er at læse. Visse andre stiltræk, f.eks. brugen af passiv og verbalsubstantiver, som vejledningen advarer mod, har dog vist sig ikke altid at være entydigt vanskelige (Løj og Wille 1985, Platzack 1974).

I årene 1972–1990 forestod Forvaltningshøjskolen sammen med Justitsministeriets Lovkontor et kursus i lovteknik, dvs. et kursus i at skrive lovtekster. Der blev udarbejdet fiktive love, og til slut i kurset blev lovene gransket ud fra en sproglig synsvinkel og med vejledningen fra 1969 som udgangspunkt. Denne granskning blev først varetaget af Allan Karker, siden af Pia Riber Petersen (nu Pia Jarvad).

I 1979 gennemgik Allan Karker (på dette tidspunkt formand for Dansk Sprognævn) et antal love og enkelte uddrag fra Ministerialtidende, og han fik som resultat at antallet af de sprogtræk som der advares mod i vejledningen, faktisk var reduceret, og at lovsproget dermed havde forandret sig (Karker 1982). Arne Hamburger (Hamburger 1986 og 1988) dokumenterede det samme.

Undersøgelserne vedrørte lovsproget, som naturligt nok har haft afsmittende virkning på officielt sprog i øvrigt. Fædrene til vejledninger og undervisning af jurister fandt således god effekt af arbejdet med lovsprogets forandring, mens andre (fx Kjølner 2004) finder at udviklingen gik temmelig trægt, og Kjærgaards ph.d.-afhandling (2010) dokumenterer det samme. Becker Jensen (1990, 2007) peger på at ændring af sproget i institutionernes tekster næppe er et sprogligt problem, men snarere et organisatorisk problem, og en særlig sproglig udformning er en del af institutionens ansigt udadtil og institutionens faglighed.

En populær udgave af vejledningen fra 1969 var publikationen – og *uden omsvøb, tak* (1981), udgivet i utallige oplag af Statens Informationstjeneste. Den var udarbejdet af konsulent i Statens Informationstjeneste, Bent Møller, og Erik Hansen, professor i moderne dansk ved Københavns Universitet og på den tid formand for Dansk Sprognævn.

Selvangivelsen 1976

Statsskattedirektoratet bad i 1975 Dansk Sprognævn om dette kunne medvirke til sproglig revision af selvangivelsen med den tilhørende vejledning. Den konkrete anledning var at direktoratet planlagde at adskille selvangivelserne i to: en ny, forenklet selvangivelse og den hidtidige store selvangivelse. Daværende formand, Allan Karker udtrykte at Sprognævnet var på en gang opløftede og skræmte over denne ansvarsfulde opgave (referat af Arbejdsudvalgsmøde i Dansk Sprognævn 12.12.1975). Opgaven blev overdraget til Pia Jarvad og Henrik Galberg Jacobsen som gav en sproglig revi-

sion af den nye forenklede selvangivelse (S 13), vejledningen til den store selvangivelse (S 80), og endvidere til oplysningsseddel fra arbejdsgiver til arbejdstager og en lille vejledning. Selv om Statsskattedirektoratet ikke ønskede at vi gav forslag til at omdisponere stoffet, har vi dog alligevel gjort det, fx foreslået at sømænd og kvinder i visse livssituationer opføres i forskellige afsnit trods det at de skattemæssigt skulle behandles ens. Selve omdisponeringen af stoffet betød at teksten blev modtagerorienteret og ikke længere afsenderorienteret. Målet med omskrivningen var at gøre teksten mere alment forståelig og mindre frastødende, men skulle dog holde et stilleje som ikke giver mindelser om en statsinstitution der taler ned til skatteyderen.

Selvangivelsen 1976 kom fra Skattevæsenets side til at bestå af adskillige skemaer: S 10 (2 stk.: en mini og en maxi hvor forskellen ligger i hvor komplicerede skatteforhold der er tale om, dvs. en overordnet modtagerorienteret informationssektion), S 11 for mandlige husejere, S 13 til mandfolk og ugifte kvinder (som har ens skattemæssige forhold, dvs. afsenderorienteret), S 14 for gifte kvinder med indtægt, S 11a for gifte kvinder uden indtægt, S 13a for mænd med flere ejendomme, S 80 fælles vejledning, og som rosinen i pølseenden publikationen *Kom restskatten i forkøbet*. De sproglige træk, som vi tog fat i, var de sædvanlige: brugen af direkte henvendelse til læseren med 2. person (med *De – du* er slet ikke på tale i 1976). Det var en stor og meget diskuteret ændring som var svær at bære gennem hos juristerne i Statsskattedirektoratet. Det betød at udtryk som *den gifte kvinde, han, hun, den, person, pågældende, vedkommende* udgik, fx

Er fristen for en persons indsendelse af selvangivelse forlænget ... (1975)

Hvis De har fået forlænget fristen for indsendelse ... (1976)

Den, der undlader at indgive selvangivelse ... kan straffes (1975) >

Hvis man lader være med at aflevere selvangivelse ... kan man blive straffet (1976)

*Hvis De lader være med ...

En direkte tiltale blev dog for direkte i betragtning af den alvorlige karakter afsnittet havde, men ellers blev *De* oftest brugt.

Den anden meget afgørende ændring fra 1975 til 1976 er brugen af overskrifter og opbrydning af teksten i større afsnit med underrubrikker, fx *Hvordan skal en kvinde udfylde sin selvangivelse?* med underrubrikker som *Har De været gift hele året?* og *Har De været gift en del af året?* med tilhørende underrubrikker.

Dertil kommer syntetisk konstruktion omskrevet til analytisk, omformulering af passiv til aktiv, verbalisering af verbalsubstantiver, opløsning af genitiv, især objektiv genitiv og de særlige kancellisløjfer. Når informationer ikke længere indgår i en hierar-

kisk sætningsstruktur, har det været nødvendigt at indføre en række ord der forbinder hen over sætningsgrænsen som *dog, kun, men, derfor, alligevel, imidlertid, tværtimod, for det første/... andet*. Her er som illustration 1975-udgaven først, dernæst 1976.

B. Sygehuspersonale

For sygehuspersonale, der aflønnes med en bruttoløn, hvori der foretages fradrag for bolig på sygehuset med et af sygehuset fastsat fradrag i lønnen, vil indkomstansættelsen være at foretage på grundlag af hele bruttolønnen. For sygehuspersonale, der aflønnes med kontant løn plus en bolig på sygehuset, ansættes normalværdien af kost og logi efter de under A anførte satser.

B. Sygehuspersonale

Personale, der bor på sygehuset

1. Hvis De betaler husleje ved at sygehuset trækker et fast beløb fra Deres bruttoløn, skal De ikke føre værdien af kost og logi på selvangivelsen. Men til gengæld skal De så anføre hele bruttolønnen (altså huslejen medregnet) som indtægt.
2. Hvis De ikke betaler særskilt husleje, men boligen blot er en del af Deres løn, skal De føre værdien af kost og logi på som indtægt. Den skal så beregnes på samme måde som under punkt C.

På grund af de mange skemaer om samme sagsforhold i forskellige versioner viedes særligt ensartningen af ord og terminologi opmærksomhed, fx *transportgodtgørelse* versus *befordringsgodtgørelse*, *barsel* versus *fødsel*, *børnebidrag* versus *underholdsbidrag til børn*, og almene ord med særlig betydning, fx *ejendom* som i Statsskattedirektoratets ordforråd også inkluderede ubebyggede grunde.

Så vidt, så godt, selvangivelsen fik en god modtagelse i pressen, den blev anmeldt også for det sproglige, og den har fået afgørende indflydelse for det videre arbejde med klarsprog i det offentlige, ikke mindst i Statsskattedirektoratet, som siden 1976 har fortsat arbejdet med skemaerne og teknisk forbedring af sproget lige op til 2008 hvor man gik over til selvangivelse på nettet.

Men hvordan gik det så med udfyldelse af selvangivelsen i 1976, kan man spørge. Ikke godt. Skidt faktisk, 1976-selvangivelsen havde en usædvanlig høj fejlprocent. Selvangivelsessituationen er at man skriver af fra sidste år, og kun nye livssituationer kræver vejledning. Man læser nok vejledninger, men kun nødigt, Skattevæsenet er ikke ens medpart, og har man behov for hjælp af en medpart er det publikationen *Snyd ikke Dem selv i skat*, som blev udgivet i store oplag hvert år, som man tyr til. Motivet hos Skattevæsenet er at vi udfylder selvangivelsen korrekt med tallene i de rigtige ko-

lonner, mens motivet i *Snyd ikke Dem selv i skat* er mere spiseligt for skatteyderen på trods af at *Snyd ..* er skrevet i samme kancellisprog som skattevæsenet. Et par år efter denne selvangivelse, gik Statsskattedirektoratet over til optisk læsning af de udfyldte selvangivelser, og i den anledning brugte man store summer i en reklamekampagne som skulle lære os at lade være med at gennemstrege 7-tallet – et ikke helt modtager-orienteret tiltag.

Klaus Køller (1977) anmeldte selvangivelsen 1976 i sprogbladsskriftet *Mål & Måle*, og han skrev blandt andet at folk slet ikke er dumme, og ”væsnerne” ikke særligt uforståelige – slet ikke i et historisk perspektiv. Teknisk og sprogligt set var den nye selvangivelse bedre, men han skriver videre at det at udfylde sin selvangivelse korrekt er der to grunde til: frygt for straf for at snyde skattevæsenet og frygt for at snyde sig selv for fradrag. Den bedste selvangivelsesvejledning er derfor **Sidste års vejledning**, dvs. at alt holdes uforandret, mens der gives vejledning når der sker ændringer i den familieøkonomiske situation. Den erkendelse tager omskrivningen ikke hensyn til. Han konkluderer ”-- venner, vi har langt igen”.

Birgitte Agerholm:

Nu: Et sprogprojekt, der virker!

Skatteministeriet i Danmark (SKAT) har noget, som vist nok er usædvanligt – et sprogprojekt, der fungerer rigtig godt. En af årsagerne til succesen er, at timingen var rigtig, da sprogprojektet blev født. Sprogpolitikken i ministeriet blev skabt på et tidspunkt, hvor ledelsen ønskede at ændre sprogtone, signalværdi og image i den daglige drift som et naturligt led i en større omstillingsproces og som en del af en ny strategi for nye, ændrede opgaver. Sprogpolitikken blev introduceret over for alle medarbejdere, medlemmende og andre interessenter stort set på samme tid – og den blev ikke markedsført som ”en god ide”, men som en nødvendighed for at nå de nye mål.

I 2005 blev skatteforvaltningen i Danmark totalt omorganiseret. Virksomhedsstrategien blev også ændret, og forvaltningen gik fra at være en kontrolmyndighed til at være mere vejledende og informativ i det daglige arbejde.

Allerførst etablerede man en projektgruppe, som besøgte medarbejderne og forklarede om nødvendigheden af at skrive godt og direkte i breve og vejledninger, både eksternt og internt. Det var inden selve arbejdet med at rette cancellisløjer og passivformer for alvor gik i gang, og inden der blev tilbudt skrivekurser.

Projektgruppen begyndte også at måle på effekten af omformulerede breve. Efterhånden indså medarbejderne, at det sparer resurser, giver færre telefonopkald, øger kundernes tilfredshed og optimerer retssikkerheden for borgerne, når myndigheden skriver ligefremt, imødekomme og med modtageren i fokus.

Derefter gik det egentlige sprogarbejde i gang. Alle standardbreve, juridiske vejledninger m.m. blev omskrevet i skrivegrupper, der bestod af forfattere med forskellig faglig baggrund (sagsbehandlere, jurister og kommunikatører). Samtidigt skete en kvalitetssikring af indholdet sideløbende med omskrivningen, fordi de relevante faggrupper (brugerne) altid blev hørt under omskrivningen. Og det var en af nøglerne til projektets succes.

Skatteministeriets sprogpolitik lever fortsat i bedste velgående, selv om alt ikke er blevet perfekt. Nogle områder har været svære at skrive om, andre kunne være skrevet bedre om, og flere mangler stadig at blive omskrevet. Men sagsbehandlerne er blevet åbne for sproglige forandringer, og lederne erkender, at sprogarbejdet rummer effektiviseringer og sparer resurser.

Og nok vigtigst af alt: Medarbejdere og ledere respekterer nu, at sprogarbejdet er en løbende proces. Selv om sprogarbejde er ”blødt, organisk” arbejde, bliver det nu betragtet som en ”hardcore” del af dagligdagen på Skatteministeriets område, alene fordi det er forretningsmæssigt fornuftigt!

Litteratur

- Becker Jensen, Leif, 1990: *Kancellistil eller Anders And-sprog*. Roskilde: Papirer om faglig formidling RUC, nr. 21.
- Becker Jensen, Leif, 2007: Klarsprog – kommunikationsteknik eller holdningsændring? I: Pia Jarvad og Ida Elisabeth Mørch (red.): *Klart sprog er godt sprog*, s. 11–24. København: Dansk Sprognævn.
- Eyben, W.E. von, 1989: Dommen – Sproget. I: *Juridisk Grundbog*, bd. 3, s. 11–62. 4. udgave. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag (1. udgave 1962).
- Hamburger, Arne, 1986: Godt nyt om juristdansk. *Nyt fra Sprognævnet*, nr. 2, s. 6–9. København: Dansk Sprognævn.
- Hamburger, Arne, 1988: Officiel sprogbrug. I: *Sproget her og nu*, s. 146–156. København: Dansk Sprognævns Skrifter 14.
- Hansen, Erik, 1987: *Ping- og pampersprog*. 2. udg. (1. udgave 1971). København.
- Karker, Allan, 1973: Dansk lovsprog og kancellistil. *Sprog i Norden*, s. 61–73.
- Karker, Allan, 1982: Ti år efter eller Lovsprogets forandring. I: *Festskrift til professor, dr. jur. W.E. von Eyben*, s. 191–207. København.
- Kjærgaard, Anne, 2010: *Sådan skriver vi – eller gør vi? En undersøgelse af de tekstlige effekter af to sprogpoltiske projekter i Danmarks Domstole og Københavns Kommune og af årsagerne til projekternes gennemslagskraft*. Ph.d.-afhandling. København.
- Kjøller, Klaus, 1978: En idiotsikker selvangivelse. *Mål & Mæle* nr. 1, s. 8–13.
- Kjøller, Klaus, 2004: *Tekst for viderekomne. Tekstproduktion og sproglig rådgivning*. Frederiksberg.
- Løj, Mogens og Niels Erik Wille, 1985: Kan vi undvære passiv? Eller: Kan passiv virkelig undvære? I: *Nydanske studier og almen kommunikationsteori* nr. 15, s. 5–42. København.
- Møller, Bent og Erik Hansen, 1981: *– og uden omsvøb, tak*. København: Statens Informationstjeneste.
- Nielsen, Kaj, 1966: *Systematisk maskinskrivning*. København: Toldvæsenet.
- Platzack, Christer, 1974: *Språket och läsbarheten*. Lund: W.W.K. Gleerup.
- Skautrup, Peter, 1944–1968: *Det danske sprogs historie*. København: Gyldendal.
- Statsrådsberedningen, 1967: *Språket i lagar och andra författningar* (af 25.1.1967). *Vejledning om sproget i love og andre retsfor skrifter*, 1967. København: Justitsministeriets lovafdeling.
- Wellander, Erik, 1950: *Kommittésvenska. En undersökning och et försök till riktlinjer*. Stockholm.

Salli Kankaanpää, Aino Piehl
& Matti Räsänen

Språkets roll i lagberedningen: Hur forska i lagtextformulering?²

Institutet för de inhemska språken i Finland (kortform Språkinstitutet), tidigare Forskningscentralen för de inhemska språken, inledde år 2007 ett forsknings- och språkvårdsprojekt vars mål var att inhämta information om lagtextformulering som process och lagtext som genre. Inom projektet sökte vi svar på följande frågor:

När fattas de viktigaste språkliga besluten i fråga om en lagtext? Hur medvetet diskuteras språket? Vad hanteras som innehållsfrågor, vad som språkfrågor i lagberedarnas diskussioner?

Hurudan är responsen på språkvårdarnas förslag? Hurdana ändringar accepteras, hurdana förkastas?

Språkinstitutet erbjöd lagberedningen språkvårdshjälp på våren 2006 under förutsättning att språkvårdarna samtidigt fick möjlighet att undersöka hur lagtexten utvecklades och tog form. Erbjudandet accepterades av justitieministeriet som på hösten samma år skulle inleda andra fasen i beredningen av bostadsaktiebolagslagen. Lagen som bereddes var viktig eftersom nästan hälften av alla finländare bor i bostadsaktiebolag. Före hösten 2006 hade en första version av lagtexten beretts, varefter texten hade getts ut på remiss. Därefter var det dags för den andra fasen där de inkomna utlåtandena skulle beaktas och en slutgiltig proposition som regeringen lägger fram för riksdagen beredas.

Planerna för forsknings- och språkvårdsprojektet lades i november 2006. Från ministeriets håll var det viktigt att de elva första kapitlen i lagen blev så begripliga som möjligt eftersom de är viktigast för vanliga delägare i bostadsaktiebolag. Ministeriet

2 Artikeln är en förkortad version av Kankaanpää, Piehl & Räsänen (2012).

gav forskarna tillstånd att delta i beredningsgruppens möten och vi fick också tillgång till beredningsgruppens interna e-postlista. Vi utgick ifrån att gruppen på sina möten diskuterar ändringar som ska göras i texten och fattar beslut om dem. Därutöver fick vi tillgång till protokollen från den första beredningsgruppens möten för vår undersökning av diskussionerna om språkfrågor.

Alla de deltagande språkexperterna (utöver författarna även Annastiina Viertiö) hade erfarenhet av forskning i myndighetsspråk eller myndighetsspråkvård sedan tidigare (Piehl 2000; 2006; Viertiö 2004; Kankaanpää 2006). Vi gav våra första språkvårdarkommentarer i april 2007 och de sista i augusti 2008. Våren 2009 gavs lagpropositionen till riksdagen som godkände lagen i december samma år. Efter detta fortsatte vi med vår forskning fram till slutet av 2011 då projektet avslutades.

1. Protokollen från lagberedningens möten

För att utreda hur lagtexten tar form språkligt i inledningsfasen av lagberedningsprocessen analyserade vi protokollen från den första fasen av beredningen av bostadsaktiebolagslagen (2004–2006) och diskussionsanteckningarna i dem. På det sättet kunde vi få fram uppgifter framför allt om huruvida man redan i början av beredningsarbetet beaktar den språkliga formen, vid sidan av innehållet, vilken typ av språkliga aspekter behandlas och hur. Dessutom ville vi reda ut hur medvetet man i beredningsarbetet diskuterar språket och hur språkliga kommentarer skiljer sig från innehållsliga.

Arbetsgruppen för den första beredningsfasen sammanträdde till 27 protokollförda möten. Protokollen omfattar totalt 102 sidor (28513 ord på finska) och protokollen är i snitt 3,6 sidor långa (1–11 sidor). Protokollmaterialet analyserade vi genom kvalitativ innehållsanalys och språklig-retorisk analys. I praktiken utfördes analyserna mer eller mindre parallellt (vidare om metoderna Kankaanpää, Piehl & Räsänen 2012).

Hurdana språkliga frågor kommer upp i protokollen?

I lagberedningsprotokollen refereras mötesdiskussionerna, ofta väldigt detaljerat. Däremot citeras enskilda inlägg sällan som sådana. De språkliga formuleringarna i protokollen är resultat av flera olika kontextuella faktorer och påverkas av såväl de formuleringar som under mötet har använts av deltagarna själva, texter som behandlats på mötet, mötessekreterarens egen idiolekt och de språkliga konventioner som präglar lagberedningsprotokoll. Det betyder att protokollen ger en bild av de behandlade temana och innehållet, men bara sekundärt avbildar de språkliga formuleringar som har använts på mötet.

Innehållsanalysen (se t.ex. Mayring 2000, 2004) visar att bl.a. följande teman som gäller språket i lagen under beredning behandlats i protokollen (mer om resultaten, se Kankaanpää 2009):

- Enhetliga formuleringar (t.ex. facktermer, ex. 1)
- Enhetliga betydelser för använda formuleringar (t.ex. i relation till övrig lagstiftning, ex. 2)
- Termdefinitioner (ex. 3)
- Ordvalsprecisering (ex. 4)
- Bearbetning av meningsstrukturen så den motsvarar önskat innehåll (ex. 5)
- Klarare formuleringar (ex. 6)

Exempel 1

När det gäller 3 § 3 mom. diskuterades om den rätta termen är *hyvä rakennustapa* eller *hyvä rakentamistapa* ('god byggnadssed', övers. anm.). Termen ska kontrolleras.

Exempel 2

S. 8 punkt 5) Termerna som används i bostadsaktiebolagslagen (*kunnossapito*, *perusparannus*, *uudistus*, *lisärakentaminen* ['underhåll, grundlig förbättring, renovering, tillbyggnad av fastigheten'] o.s.v.) bör innehållsligt motsvara termerna i övrig lagstiftning, definition i motiveringarna?

Exempel 3

Svårigheten att dra en gräns mellan begreppen nödvändig – nyttig diskuterades.

Exempel 4

Konstaterades att i fråga om underhållsansvar är det i sista hand fråga specifikt om kostnaderna för underhåll. Också terminologin i lagen kunde specificeras på motsvarande sätt.

Exempel 5

Bolagets underhållsansvar för konstruktioner borde preciseras: lagrummets formulering "rakenteesta johtuvista sisäpuolisista vioista" ('invändiga fel förorsakade av konstruktioner') kunde preciseras så att den även inkluderar själva konstruktionerna.

Exempel 6

Arbetsgruppen diskuterade om paragrafen kan göras klarare och mer lättläst. Kunde den exempelvis lyda: – –?

Hur diskuteras språket i protokollen?

Den språklig-retoriska analysen omfattade protokollens språkliga form och betydelse, och dess syfte var att fördjupa den kunskap innehållsanalysen hade givit. I analysen tillämpade vi ett brett systemisk-funktionellt tänkande (Halliday 1994) och analyserade bland annat hur man i protokollen benämner språkliga fenomen i den aktuella lagen, i vilket slags processer de presenteras och vilket slags modalitet processerna är förknippade med.

Då språket diskuteras används i lagberedningsprotokollen substantiv som hänvisar till språket såsom *termi*, *terminologia*, *sana*, *ilmaisu* och *sanamuoto* ('term, terminologi, ord, uttryck, formulering'). Sättet att tala om språk i lagberedningen avviker emellertid till sin terminologi från sakkunnigas sätt att tala om språk, och påminner i detta avseende mer om lekmäns sätt. Ordet *ord* används exempelvis även i sådana fall där en språkexpert skulle tala om olika ordformer.

Enligt den språklig-retoriska analysen består de protokollanteckningar som berör lagens språk i typiska fall av ställningstaganden, förslag eller intentioner som berör språket. De framställs ofta i passiva satser eller satser utan subjekt. Av protokollen framgår alltså ofta inte direkt vem mötesdeltagarna tänker sig att konkret ska vidta de föreslagna eller avsedda åtgärderna. Även satser som refererar diskussioner om olika språkliga alternativ står ofta i passiv. Om de är aktiva anges ofta explicit att hela arbetsgruppen har dryftat frågan.

I protokollen diskuteras ibland språk och innehåll samtidigt, och kommentarer som berör språket framläggs ibland snarare som om de berör innehållet. Med uttrycket *formulering* hänvisas exempelvis till meningsstrukturen i det aktuella lagförslaget, utan att det noggrannare specificeras vilka strukturella egenskaper hos satsen som avses, och kommentarer om "formuleringen" kan gälla såväl språket som innehållet. I exempel 7 diskuteras motsvarigheten mellan lagens språkliga form och dess önskade innehåll.

Exempel 7

Formuleringen av paragrafen justerades så att paragrafens betydelse inte förändras så att bolagsstämman inte längre har allmän behörighet. Formuleringen av den föreslagna paragrafen konstaterades vara den samma som i den nuvarande lagen.

Samtidigt visas det ibland explicit i protokollen att det som diskuteras är språket och inte innehållet (exempel 8), eller att man samtidigt diskuterar såväl språket som innehållet (exempel 9).

Exempel 8

Språklig förändring; *muutostyön raukeaminen* ('ändringsarbete förfaller') ersätts med *muutostyön kieltäminen* ('ändringsarbete förbjuds').

Exempel 9

Formuleringen/innehållet i 2 momentets punkt 9 diskuterades. Vad avses med att överlåta nyttjanderätt? Behövs en 2/3 kvalificerad majoritet även för att hyra ut en lokal som bolaget besitter? – Punkten måste preciseras så att det sägs hurdana tillgångar som överläts.

I protokollen kommenteras arbetsgruppens egen språkrelaterade verksamhet (exempel 10). Man diskuterar alltså språket även på en metanivå. Detta visar att beredningsgruppen är medveten om att språket spelar en viktig roll i dess arbete.

Exempel 10

Diskuterades om det är ändamålsenligt att presentera paragrafförslag för uppföljningsgruppen redan nu eftersom de lätt väcker kritik och eftersom finputsningen av formuleringarna i paragraferna hittills har fått minst uppmärksamhet i arbetsgruppen.

Resultaten av analysen av lagberedningsprotokollen

Genom innehållsanalysen och den språklig-retoriska analysen av lagberedningsprotokollen kunde vi konstatera att man redan i lagberedningens inledande skede utöver innehållet även tar ställning till språket, och att man behandlar många språkliga fenomen (termer, ordvalsfrågor, ordformer och längre konstruktioner). I beredningen dryftar man och bedömer olika uttryck samt föreslår nya språkliga formuleringar. Ibland diskuterar man språket på ett mycket medvetet sätt och till och med på metanivå. Språket behandlas emellertid med en lekmans begrepp, inte språkvetenskapens. Ibland överlappar också diskussionsämnen som gäller språk och innehåll varandra, och totalt sett betonas innehållet.

2. Språkexperten som deltagande observatör

En språkexpert deltog i lagberedningsarbetsgruppens arbete för att utifrån ett lagförslag som redan varit ute på remiss producera regeringens slutliga proposition till bostadsaktiebolagslag. Gruppen sammanträdde cirka 20 gånger och gruppen arbetade totalt cirka 50 timmar.

Det handlade om ett omfattande språkvårdsprojekt och språkexperten uppträdde i gruppen i rollen som språkvårdare. Samtidigt tillämpade språkexperten i sitt arbete

deltagande observation som undersökningsmetod. Medvetet inriktad på observation och begränsad till det var språkexperten uppskattningsvis cirka 10 timmar.

Observationsmaterialet sparades i form av anteckningar på papper. Observationerna användes för en kvalitativ beskrivning. Följande observationer och bedömningar bygger på Matti Räsäns anteckningar.

Vad observerades?

Den deltagande observationen skulle belysa två forskningsteman. Det första temat berörde observationer av språkliga diskussioner. För det första var målet att utreda om gruppen behandlade frågor om lagtextens begriplighet. För det andra observerades diskussionen om lagens termer.

Det andra temat gällde metoden. I interaktionen fäste man uppmärksamhet vid när gruppens medlemmar vänder sig till språkexperten på eget initiativ. Vad är motivet? Vad utlöser exkursionen från den övriga diskussionen? Uppmärksamhet fästes även vid förekomsten av en så kallad kontrolleffekt. Kontrolleffekten innebär att observatörens närvaro förändrar gruppens beteende så att den inhämtade informationen inte är autentisk.

Diskussion om begriplighet

Begriplighet har de senaste 30 åren placerats högst på listan över egenskaper hos gott lagspråk (bl.a. Kivivuori 1980, s. 9–17; *Kieli ja virkakoneisto* 1981; *Lainlaatijan opas* 1996, kapitel 14; Niemivuo 2008, s. 121–123). Hur behandlas begripligheten i lagberedningens vardag?

En texts begriplighet är ett komplicerat fenomen som påverkas av såväl textuella som extralingvistiska faktorer. Å andra sidan är kriterierna och målet för en lags begriplighet allmänt kända: en medborgare med grundutbildning bör vara kapabel att förstå de väsentliga reglerande elementen i en lagtext (KM 1981; Niemivuo 2008). I begriplighetsmålet framhävs det demokratiska perspektivet, eftersom det uttryckligen är medborgaren som ses som lagens läsare.

I relation till begriplighetsmålen kunde man i arbetsgruppen i praktiken inte observera någon diskussion om begriplighet alls. Man ingrep inte mot svårbegriplighet ens i situationer där den oskäligt försvårade läsningen eller direkt utgjorde ett hinder för förståelse (ex. 11). Å andra sidan kunde kommentarerna om textens formuleringar uttrycka att en begriplig text inte ens eftersträvades (ex. 12).

Exempel 11

”det är inget fel på den här texten, jag bara inte förstår den”

Exempel 12

”det kanske inte ens är möjligt att skriva allt här tydligt”

Experterna förbigick i sina diskussioner det perspektiv där medborgaren som läsare står i centrum. Medlemmarna i expertarbetsgruppen talade om texten främst till varandra. Exempel 13 illustrerar att begriplighet diskuteras på expertnivå, men att andra aspekter än de som nämns i begriplighetsmålen framhävs.

Exempel 13

”[det och det] momentet skulle juridiskt vara korrektare i en form som nog är lite klumpig, när där är de där ägandena och innehaven inblandade”

För en expert som deltar i beredningen innebär ”begriplighet” snarare det att regleringen omfattar de frågor och innehåll som intressegruppen önskar. En viktig aspekt som experterna lyfte fram i diskussionerna var att lagtexten ska tillämpas i praktiken, särskilt med tanke på att det i texten inte ska finnas kryphål som möjliggör felaktiga tolkningar i tillämpningen av lagen.

Diskussion om termer

Termer är fackord. Begreppsanalysen identifierar begreppet och koncentrerar sakinnehållet till en definition. En term är som en namnlapp som hänvisar till sakinnehållet. En bra term är genomskinlig till sin betydelse, självförklarande och användbar.

Termarbetet och principerna för det beskrivs i handböckerna för lagberedningen. Enligt *Lainlaatijan opas* (handbok för lagberedare, 1996, s. 72–73) är syftet med definitionerna av termer att göra författningstexten koncisare och smidigare. Definitioner bör användas bland annat då det i författningstexten används termer som inte hör till allmänspråket eller som är svårförståeliga. Definitionerna kan samlas i en separat paragraf i början av lagen, men endast om det finns många definitioner och de definierade begreppen uppträder flera gånger. Om det finns få begrepp som ska definieras kan de enligt handboken definieras i det sammanhang där de först används.

Frågor om termer diskuterades i gruppen. Exempel 14a och b beskriver diskussioner om termer.

Exempel 14a

”den här termen borde nog omarbetas så att den inte kan tolkas alltför snävt”

Exempel 14b

”det måste finnas en tillräckligt omfattande definition av termen xx”

Diskussionen gällde närmast definitionen av innehållet i befintliga termer. Frågor om själva valet av termer och om termernas språkdräkt diskuterades mycket sällan. Ett undantag var diskussionen om termalternativen *maallikkotarkastaja ~ hallinnontarkastaja ~ toiminnantarkastaja* ('lekmannagranskare ~ förvaltningsgranskare ~ verksamhetsgranskare'). Dessa alternativa titlar övervägdes för en person som har i uppdrag att granska bostadsaktiebolagets verksamhet. Man ville för lagen hitta den term som bäst beskriver uppgiften. Betydelsens transparens lyftes alltså fram som ett viktigt kriterium.

Granskningen av expertgruppens diskussioner avslöjar en rätt tydlig brist i lagberedningsprocessen: termernas språkliga klarhet uppmärksammas inte särskilt mycket, termerna är ofta inte enhetliga mellan olika lagar och termarbetet är alltför beroende av initiativ från de som leder arbetsgruppen. Lagberedningen inbegriper inte något systematiskt termarbete som följer terminologiska principer, och termer diskuteras inte heller från detta perspektiv i arbetsgruppen. Man försöker inte aktivt eliminera onödiga (juridiska) termer som är okända för läsaren, och termerna diskuteras i allmänhet inte på ett kritiskt sätt (i denna beredning exempelvis termen *förvärv*).

När vänder man sig till språkexperten?

Det är svårt att urskilja i gruppens arbete specifika situationer där språkexperten metodologiskt skulle ha agerat ren observatör. Samtidigt uppstod det situationer där språkexperten rätt tydligt lämnades utanför sakkunnigdiskussionen. Det intressanta är när gruppen i en dylik situation på eget initiativ vände sig till språkexperten, och i vilken typ av frågor. Utifrån observationerna kan man särskilja några klara situationer.

För det första kan talarens affektiva förhållningssätt till temat som diskuteras leda till att talaren vänder sig till språkforskaren. I gruppens arbete förekommer det då konflikter eller åsiktsmotsättningar i en eller annan form. Talaren vädjar till språkexperten för att få stöd för sin åsikt eller för att snabbare driva igenom sin åsikt. En viktig utlösande faktor verkar uttryckligen vara talarens attityd gentemot situationen, snarare än något specifikt språkligt drag i texten.

Exempel 15a

"den är ganska terminologisk den här början på satsen, eller vad säger experten"

Exempel 15b

"kunde nu inte språkexperten också ingripa i den här [termens innehåll]"

Exempel 15a beskriver en situation där man diskuterar lagens innehåll. Talaren är förargad över såväl textens form som dess innehåll. Frågan som ställs i det citerade

uttalandet handlar skenbart om terminologi, men i verkligheten är det fråga om att talaren vill ha språkexpertens stöd för att försvara sina ståndpunkter.

Exempel 15b handlar om en situation där en medlem i gruppen har krävt att innehållet i en term ändras, men detta har inte beaktats då texten utarbetats. Talaren är frustrerad eftersom han upprepade gånger har framlagt sitt krav, men texten har inte ändrats. För att driva på sitt ändringskrav väddar talaren till språkexperten trots att det handlar om en rätt uppenbar fråga om innehåll, som en språklig analys inte har något att säga om.

En annan situation där man vänder sig till språkexperten är då man vill lösa ambivalensproblem. En struktur enkel att observera är samordningen av två NP:n där bara den ena har ett attribut: *med undantag för tvättställ och blandare som den boende har monterat* – 'den boende har monterat både tvättställ och blandare' ~ 'vilka tvättställ som helst och blandare som den boende har monterat'.

Den ambivalens som uppstår vid samordningen är strukturell och kan inte avlägsnas utan att texten ändras. Den är emellertid ett tillräckligt iögonfallande problem som man kan be språkexperten ge en korrekt tolkning av. Det är värt att notera att tolkningsproblem på textuell nivå inte just diskuteras med språkexperten.

Kontrolleffekten har setts som ett problem vid öppen observation. Erfarenheterna från denna deltagande observation tyder på att språkexpertens inverkan på den undersökta situationen har varit negligerbar. I en undersökningssituation som denna förekom det alltså ingen kontrolleffekt. Expertgruppens medlemmar kommenterade i första hand den text ordförande hade producerat, och diskussionen om texten innebar inte någon risk att förlora ansiktet inför språkexperten.

3. Responsen på språkvårdsförslagen

En av de viktigaste forskningsfrågorna för projektet var när under processen de väsentligaste språkliga avgörandena för texten görs och vilken typ av förändringsförslag från språkvårdarna accepteras i lagberedningen, vilka förkastas. Vi sökte svar på dessa frågor genom att undersöka responsen på våra förslag. Vi antog också att diskussionen om förslagen skulle ge oss information om orsakerna till att de godkännts eller förkastats.

Språkvårdsförslag

Vi läste förslaget till författningstext i egenskap av lingvister och språkvårdare, men samtidigt ur icke-sakkunnigas perspektiv. I den rollen passade vi bra eftersom vi varken är jurister eller känner till lagstiftningen om bostadsaktiebolag. Just precis icke-sakkunskap och medborgarperspektivet har i Tyskland använts som motivering för att redaktionen som granskar lagars begriplighet sköts av Gesellschaft für die deutsche Sprache och inte av staten (Thieme 2008, s. 234).

Vi gjorde inte på förhand upp någon förteckning över sådant vi skulle fästa uppmärksamhet vid utan föreslog i stället förändringar på sådana punkter som vi upplevde som svårlästa eller som vi inte förstod. Vår språkvårdserfarenhet har givetvis lett till att vi uppmärksammat vissa drag i texten, exempelvis tematiska frågor, vänstertyngd och nominalisering. Dessa drag nämns ofta i såväl språk- och textvårdslitteraturen (se t.ex. Koivusalo & Huovinen-Nyberg 1980; *Kieli ja virkakoneisto* 1981; Iisa & Piehl 1992; *Lainlaattijan opas* 1996; Iisa, Kankaanpää & Piehl 1997; Cutts 2000; Langer, Schulz von Thun & Tausch 2002) som undersökningar av författnings- och myndighetsspråk (t.ex. Bhatia 1993; 2004; Charrow & Charrow 1979; Gunnarsson 1982; Heikkinen, Hii-denmaa & Tiililä 2000; Nyström 2001).

Texterna lästes av två forskare. I regel försökte vi ge ett förslag till omformulering av textstycket. Oftast inkluderade vi en kommentar om varför vi föreslog ändringen. Vi kunde också ge flera förslag på punkter där vi inte förstod texten och som vi inte heller kunde reda ut utifrån lagmotiveringarna. På det sättet fick lagberedarna information om att texten kan förstås på flera sätt. På liknande sätt har man gjort på den ovannämnda redaktionen i Tyskland. En stor skillnad jämfört med vårt projekt är att arbetet i Tyskland utförs i justitieministeriets lokaler. Det innebär att redaktörerna kan redigera lagtexten i diskussion med beredarna, vilket har ansetts viktigt för att arbetet ska lyckas. Vi fick bara enskilda möjligheter att diskutera med beredningsgruppen. Tvärtemot våra förväntningar korresponderade beredningsgruppen inte heller internt per e-post om lagförslaget.

Respons på förslagen

Responsen på förslagen kan beskrivas som ett kontinuum där den ena ytterligheten representeras av de förslag som accepterades som sådana, den andra av de förslag som inte beaktades alls. Mellan dessa ytterligheter ligger de fall där lagberedarna gjorde ändringar i texten utifrån vårt förslag, med förslaget som källa till den nya texten. Här ligger också de fall där samma innehåll har omformulerats från den tidigare versionen, men på ett annat sätt än i vårt förslag. En del förslag blev också onödiga eftersom de stycken de berörde ströks ut lagtexten.

Vi har räknat ut resultat för de sex första kapitlen i lagen, som också berör de vanliga delägare mest. Vi gjorde 236 ändringsförslag i dem. 92 godkändes som sådana (39 %), texten omformulerades eller ändrades på annat sätt utifrån 47 förslag (20 %) och 80 förslag förkastades eller textstycket ströks helt (34 %). Totalt 59 % av våra förslag ledde alltså till ändringar i texten. 17 förslag blev onödiga, eftersom innehållet blev förändrat.

Ett exempel på ett omformulerat förslag är rubriken för 2 kap. 4 § i arbetsgruppens lagförslag *Sallitut vaihdannanrajoituslausekkeet* (*Tillåtna klausuler som begränsar om-*

sättningen). Vi föreslog rubriken *Oikeus rajoittaa osakkeiden luovuttamista tai hankkimista* ('rätt att begränsa avyttring och förvärv av aktier') som till sitt uttryckssätt ligger närmare allmänspråket. Beredarna ändrade rubriken till *Oikeus rajoittaa osakkeiden siirtämistä* (*Rätt att begränsa överföringen av en aktie*). Vi hade i ett annat sammanhang föreslagit att den juridiska termen *saanto* (*förvärv*) skulle ersättas med ett mer känt uttryck, och en av de formuleringar som föreslogs var *osakkeiden omistusoikeus siirtyy* (ägenderätten till aktierna övergår).

Vi utredde också vilka typer av förslag som godkändes, vilka som förkastades. För det ändamålet var det nödvändigt att klassificera förslagen. Språkvårdens metoder och forskningen i lag- och myndighetsspråk har påverkat klassificeringen, liksom också våra förslag. Vi föreslog ändringar av följande typer:

1. tematiska frågor utöver en sats (t.ex. bisatsens position i meningen)
2. ordföljd (tema i satsen, neutral ordföljd)
3. nominaliseringar (t.ex. participattribut, verbalsubstantiv) ändrade till bisatser eller meningar
4. uppdelning av långa meningar
5. tillägg eller strykning av konnektiver
6. förändringar i modalitet (t.ex. ändra indikativ till fraser med modala hjälpverb som anger tvång)
7. placeringen av information (i paragrafen, i kapitlet)
8. strykning av upprepningar och onödig information
9. allmänspråkligare och konkretare uttryck (t.ex. ersätta lagtermer eller fraser som *vinna laga kraft* med allmänspråkliga uttryck)
10. klarare definitioner
11. perspektiv (t.ex. ändra negativa uttryck till positiva)
12. mera förklarande information (t.ex. förklaringar till hänvisningarnas innehåll)
13. andra frågor (t.ex. föreslå könsneutrala uttryck, ändra generisk singularis till pluralis).

Den största gruppen förslag var sådana där vi strävade efter att göra ett uttryck mer allmänspråkligt och konkret (59 förslag). Exemplet ovan är ett sådant. Vi ingrep också rätt ofta i ordföljden (17) och tematiska frågor (11). Våra uträkningar visar att lagberedarna oftast godkände förslag att bryta upp nominaliseringar (23 förslag som sådana / 9 omformulerade / 4 förkastade). Beredarna fann också tematiska förändringar i satsledens ordningsföljd fullt möjliga i lagtexten (7 godkända som sådana / 1 omformulerad / 3 förkastade). Förslag i syfte att göra uttryck allmänspråkligare eller konkretare godkändes inte lika ofta (19 godkända / 16 omformulerade / 24 förkastade). Av för-

slagen som gällde ordföljden godkändes hälften, och allra minst godtagbara föreföll förslagen om att utöka den förklarande informationen (7 godkända / 2 omformulerade / 17 förkastade).

Utvärdering av resultaten

Vi kan konstatera att våra ändringsförslag togs emot rätt väl: mer än hälften av våra kommentarer till de sex första kapitlen ledde till ändringar i texten. Vidare observerade vi att det var möjligt att göra många ändringar i texten ännu under den andra fasen av beredningen, efter remissbehandlingen. I slutet av denna fas gjordes emellertid endast få ändringar.

Utifrån resultaten kan man också dra slutledningar om vilka typer av språkliga ändringar lagtext som genre tål. Nominaliseringar och framförställda bisatser har exempelvis ansetts vara typiska drag för författningsspråket (se t.ex. Nordman, Lieselott 2009, s. 206; Nordman, Marianne 1992, s. 88), men dem var beredarna redo att ändra. Det kan ha betydelse att språkvården redan i fyrtio år har rekommenderat just denna typ av ändringar i författnings- och myndighetsspråket. Ändringar i ordval var däremot mindre acceptabla, även om man länge har fäst uppmärksamhet även vid ett lättbegripligt ordval. Beredarna kunde ändå enligt våra förslag byta ut en del mycket etablerade termer mot allmänspråkliga uttryck. Däremot föreföll det omöjligt att utöka den förklarande informationen exempelvis i paragrafhänvisningarna eller att ersätta hänvisningar med text som förklarar deras innehåll. I diskussioner med jurister i andra sammanhang har det kommit fram att de uppfattar sådana förslag som ingrepp i innehållet. Beredarna och språkvårdarna kan alltså ha olika uppfattning om vad som hör till den språkliga nivån i en författning. (Piehl 2010.)

4. Avslutningsvis: Om forskarens och språkvårdarens roller och om undersökningens uppbyggnad

Det finns skäl att till slut dryfta vilken effekt det hade att vi deltog i projektet i två roller, som forskare och språkvårdare. Hade lagberedarna förhållit sig till oss på annat sätt om vi endast hade undersökt deras mötesdiskussioner och texter? Hade vi själva gjort eller sett saker på annat sätt om vi hade undersökt någon annans språkvårdsförslag, eller hade någon annan nått andra resultat genom att undersöka våra förslag? Vi har kommit till att dubbelrollen åtminstone inte hade någon väsentlig effekt.

Samma uppställning med två roller föreligger i Marja-Liisa Kuronens undersökning av försäkringstexter, i vars omarbetning hon själv har deltagit. Tack vare sitt deltagande hade hon tillgång till alla versioner som förekommit under arbetet, inklusive kommentarer och anteckningar. Denna dubbla roll där forskaren har en relation till

sitt forskningsmaterial i egenskap av språkexpert som har deltagit i produktionen av materialet har också kommenterats av Kuronen själv. (Kuronen 2004, s. 64–66.)

Mest påverkade vår dubbelroll undersökningen av responsen på språkvårdsförslagen och den deltagande observationen på mötena. Lagberedarna hade troligtvis sett oss som ”språkmänniskor”, även om vi inte hade fungerat som språkvårdare i projektet. Språkvården var emellertid en förutsättning för att vi skulle få möjlighet att genomföra forskningsarbetet, och vi upplevdes som nyttiga, så denna roll påverkade säkert atmosfären positivt och gjorde den åtminstone inte stelare.

Troligtvis inverkade vår språkvårdarroll inte heller på hur vi undersökte responsen på språkvårdsförslagen. Vad som godkänts och vad som förkastats kunde konstateras genom att jämföra texterna. Förslagen klassificerades ur en språkvårdares perspektiv, men motsvarande klassificeringar förekommer i forskningen kring författningsspråk och i språkvårdslitteraturen, så troligtvis hade andra forskares klassificering varit liknande.

Projektet var ett pilotprojekt där vi ville prova och utvärdera olika forskningsmetoder. Med facit på hand kunde vi mer systematiskt ha planerat när vi använde de olika metoderna, för att bättre kunna utnyttja de erhållna resultaten i tillämpningen av de andra metoderna. En analys av protokollen hade exempelvis inför observationen av mötena kunnat ge information om vad som var särskilt viktigt att observera i diskussionen. Detta är visserligen efterklokhet. Vi levde med i författningsprojektets takt och kunde inte påverka dess gång. Då man undersöker en pågående process måste forskningsplanen ha flexibla tidtabeller.

Vi kan emellertid konstatera att frågeställningarna i forskningen kring institutionella texttyper blir allt mångsidigare och att det inom ett och samma projekt behövs många metoder för att lösa forskningsproblemen. För att resultaten de olika metoderna ger ska kunna utnyttjas redan under undersökningens gång är det förnuftigt att dryfta vilken inverkan delunderökningar och olika metoder har på varandra och att sätta upp tidtabeller, även om man i praktiken blir tvungen att ändra dem senare.

Litteratur

- Bhatia, Vijay K., 1993: *Analysing Genre. Language Use in Professional Settings*. London: Longman.
- Bhatia, Vijay K., 2004: *Worlds of written discourse. A genre-based view*. London & New York: Continuum.
- Charrow, Robert P. & Veda R. Charrow, 1979: Making legal language understandable. A psycholinguistic study of jury instructions. *Columbia law review* 79:7, s. 1306–1374.
- Cutts, Martin, 2000: *Lucid Law*. Tillgänglig [27.6.2012]
<http://clearest.co.uk/pages/publications/books/lucidlaw>
- Gunnarsson, Britt-Louise, 1982: *Lagtextens begriplighet. En språkfunktionell studie av medbestämmandelagen*. Lund: LiberFörlag.
- Halliday, M.A.K., 1994: *An introduction to functional grammar*. 2nd edition. London: Arnold.
- Heikkinen, Vesa, Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiililä, 2000: *Teksti työnä, virka kielenä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Iisa, Katariina, Salli Kankaanpää & Aino Piehl, 1997: *Tekstintekijän käsikirja*. Espoo: Yrityskirjat.
- Iisa, Katariina & Aino Piehl, 1992: *Virkakielestä kaikkien kieleen*. Helsinki: Edita.
- Kankaanpää, Salli, 2006: *Hallinnon lehdistötiedotteiden kieli*. Helsinki: SKS.
- Kankaanpää, Salli, 2009: Kielestä puhuminen lain valmisteluvaiheen pöytäkirjoissa. I: Mona Enell-Nilsson & Niina Nissilä (red.): *Språk och makt*. VAKKI Symposium XXIX. Vasa universitet 13.–14.2.2009, s. 181–192. Vasa: Vasa universitet. Tillgänglig [15.6.2012]: http://www.vakki.net/publications/2009/VAKKI2009_Kankaanpaa.pdf.
- Kankaanpää, Salli, Aino Piehl & Matti Räsänen, 2012: Kuinka tutkia lakitekstin syntyä ja tekstilajin rajoja? Tekstianalyysia, muutosehdotuksia ja osallistuvaa havainnointia. I: Heikkinen, Vesa, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (red.): *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käytäntöä*. Kotimaisten kielten keskus. Tillgänglig [31.10.2012]: <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk29/Genreanalyysi.pdf>
- Kieli ja virkakoneisto*, 1981: *Kieli ja virkakoneisto. Virkakielikomitean mietintö*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Kivivuori, Antti, 1980: Mitä hyvältä lakitekstiltä vaaditaan? *Kielikello* 2/1980, s. 9–17.
- Koivusalo, Esko & Liisa Huovinen-Nyberg, 1980: *Selkeä virkakieli*. Helsinki: Valtion koulutuskeskus.
- Kuronen, Marja-Liisa, 2004: *Vakuutusehtotekstin uudistamisprosessi. Matkalla alamaiseista asiakkaisiksi*. Helsinki: Helsingin kauppakorkeakoulu.
- Lainlaatijan opas*, 1996: *Lainlaatijan opas*. Helsinki: Oikeusministeriö.
- Langer, Ingehard, Friedemann Schulz von Thun & Reinhard Tausch, 2002: *Sich verständlich zu ausdrücken*. München: Ernst Reinhardt.
- Mayring, Philipp, 2000: Qualitative Content Analysis. *Qualitative Social Research* 1 (2). Tillgänglig [12.2.2010]: www.qualitative-research.net/fqs.

- Mayring, Philipp, 2004: Qualitative Content Analysis. I: Uwe Flick, Ernst von Kardoff & Ines Steinke (red.): *A Companion to Qualitative Research*, s. 266–269. London: Sage.
- Niemivuo, Matti, 2008: *Lain kirjain. Lakitekniikka ja lakikieli*. Helsinki: Edita.
- Nordman, Lieselott, 2009: *Lagöversättning som process och produkt. Revideringar och institutioner vid lagöversättning till svenska i Finland*. Helsinki: Nordica.
- Nordman, Marianne, 1992: *Svenskt fackspråk*. Lund: Studentlitteratur.
- Nyström, Catharina, 2001: *På väg mot ett bättre myndighetsspråk*. Stockholm: Statskontoret.
- Piehl, Aino, 2000: Finska EU-tjänstemäns syn på EU-texter. I: Birgitta Lindgren (red.): *Bättre språk i EU*. Rapport från en konferens den 29 november – 1 december 1998 i Bryssel, s. 21–29. Nordiska språkrådet.
- Piehl, Aino, 2006: Jos laki on direktiivin lapsi, millaiseksi haluamme sen kasvavan? I: Aino Piehl & Inkaliisa Vihonen (red.): *Vuosikymmen EU-suomea*, s. 55–74. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Tillgänglig [12.2.2010]: http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk21/Vuosikymmen_EU-suomea.pdf.
- Piehl, Aino, 2010: Suomalaisen oikeuskielen kehittäminen ja huolto. I: Heikki E.S. Mattila, Aino Piehl, Sari Pajula (red.): *Oikeuskieli ja säädöstieto = Rättsspråk och Författningsinformation. Suomenkielinen lakikirja 250 vuotta = Den finskspråkiga lagboken 250 år*, s. 147–180. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Thieme, Stephanie, 2008: Bürgernahe Rechts- und Verwaltungssprache. I: Karin M. Eichhoff-Cyrus & Gerd Antos (red.): *Verständlichkeit als Bürgerrecht? Die Rechts- und Verwaltungssprache in der öffentlichen Diskussion*, s. 230–243. Mannheim, Leipzig, Wien & Zagreb: Dudenverlag.
- Viertiö, Annastiina, 2004: Saanko eläkettä? *Kielikello* 1/2004, s. 32–34.

Översättning: Mats Forsskåhl

Anne Kjærgaard

Hvordan ser de på sprog i Danmarks Domstole? – En sprogideologisk analyse³

Her i artiklen vil jeg undersøge nogle af de centrale aspekter af de sprogideologier der eksisterer i organisationen Danmarks Domstole. Hvad jeg mere præcist forstår ved *sprogideologi* vil jeg redegøre for nedenfor; indledningsvis vil jeg nøjes med at definere sprogideologi som 'sprogsyn' eller som 'forestilling(er) om sprog' – fx forestillinger om hvad sprog kan og bør kunne.

De data der ligger til grund for artiklen, er indsamlet i forbindelse med min ph.d.-afhandling (Kjærgaard 2010) hvor jeg undersøgte effekterne af to sprogpoltiske projekter (dvs. projekter der har til formål at ændre på den måde man som offentlig institution eller privat virksomhed henvender sig til borgere eller kunder), bl.a. i Danmarks Domstole. Mine undersøgelser viste at det kan være ganske vanskeligt at ændre den måde man skriver på i en organisation, og store dele af min afhandling handler, med afsæt i begreber fra organisationsanalysen, om at forklare hvorfor det er så vanskeligt (se Kjærgaard 2012 for en opsummering af resultaterne fra Danmarks Domstole). Min afhandling viste imidlertid også at der er stor forskel på hvordan medarbejderne i en organisation modtager sprogpoltiske projekter. Nogle synes det er en rigtig god ide at skrive tekster der er mere forståelige for almindelige borgere, og anlægge en mere imødekommende tone – andre synes det er en dårlig, eller i hvert fald ligegyldig ide. Her i artiklen vil jeg anskue disse forskellige syn på det sprogpoltiske projekt i Danmarks Domstole som et spørgsmål om at der eksisterer forskellige sprogideologier i organisationen. De me-

3 Mit foredrag på konferencen Juridisk sprog i Norden 2011 havde titlen *Sådan skriver vi i Danmarks Domstole – måske!? En effektanalyse af et klarsprogsprojekt*. Foredraget fokuserede på de tekstlige effekter af et sprogpoltisk projekt i Danmarks Domstole og på de kulturelle, strukturelle og individuelle faktorer i organisationen der havde betydning for projektets gennemslagskraft. Disse pointer har jeg allerede redegjort for i Kjærgaard (2010, 2011a, 2011b, 2012), og jeg benytter derfor denne artikel til at lægge et lidt andet perspektiv på temaet (klar)sprog i Danmarks Domstole.

get forskellige vurderinger af om et sprogpolitisk projekt er en god eller en dårlig ide, anskues altså her i artiklen som et spørgsmål om at der er forskellige forestillinger om hvad (juridisk) sprog er og bør være – og formålet med artiklen er at udpege nogle af de centrale forestillinger om sprog der gør sig gældende i organisationen.

Danmarks Domstole omfatter alle retter i Danmark, fra byretter til Højesteret, og Domstolsstyrelsen hvorfra det sprogpolitiske projekt udsprang. Her i artiklen henviser jeg primært til interviews med medarbejdere i Domstolsstyrelsen og Sø- og Handelsretten. Domstolsstyrelsen er budgetansvarlig i forhold til retterne og har altså beføjelser til at træffe beslutninger hvad angår Danmarks Domstoles økonomi, men udgør i øvrigt ikke en form for øverste instans i Danmarks Domstole. Styrelsen blev oprettet i 1999 og tog de følgende år en række initiativer til på forskellig vis at diskutere og udvikle domstolenes ydelser. I 2001 tog styrelsen initiativ til et sprogpolitisk projekt i Danmarks Domstole. Sø- og Handelsretten beskæftiger sig med sager om sø- og handelsforhold, og sager om fx konkurs, betalingsstandsning og gældssanering. Grunden til at denne ret spiller en central rolle, er at den var meget åben over for at deltage i dataindsamlingen i forbindelse med min ph.d.-afhandling. Store dele af de data jeg indsamlede til afhandlingen, stammer derfor fra Sø- og Handelsretten.

I det følgende vil jeg først uddybe den definition af sprogideologi jeg arbejder ud fra i artiklen, dernæst vil jeg redegøre for centrale aspekter af de sprogideologier der forekommer i Danmarks Domstole (selvom der langt fra er tale om en udtømmende analyse), og afslutningsvis peger jeg på hvordan studiet af sprogideologier kan være relevant for både studier af og praktisk arbejde med sproglig rådgivning i organisationer.

Sprogideologier – en definition

Som udgangspunkt for definitionen af begrebet *sprogideologi* trækker jeg på Lønsmann (2011) der i sin afhandling giver en højst anbefalelsesværdig gennemgang af studiet af sprogideologier (interesserede læsere henvises således også til Lønsmanns langt mere detaljerede oversigt over feltet) – og en definition af begrebet som jeg anvender her i artiklen.

Grundlæggende opfatter jeg som sagt sprogideologier som 'forestillinger om sprog' (jf. Lønsmann 2011, s. 235, der definerer sprogideologier som "comprised of sets of beliefs about language"). Lønsmanns definition af sprogideologi omfatter desuden fem aspekter (2011, 228); jeg har udeladt et enkelt punkt der ikke har nogen særlig relevans her i artiklen, og har desuden slået de fire resterende aspekter sammen til tre:

1. Language ideologies can be found both in explicitly stated beliefs and in underlying implicit assumptions.

Sprogideologier kan fremanalyseres på grundlag af både ”explicitly stated beliefs” og implicitte antagelser om sprog. Her i artiklen fokuserer jeg primært på forestillinger om sprog der ekspliciteres af interviewpersonerne selv, men i en mere omfattende analyse ville det være oplagt at inddrage mere implicite antagelser om sprog som medarbejderne i Danmarks Domstole gør sig.

2. Language ideologies are situated in specific socio-cultural contexts.

De sprogideologiske temaer der redegøres for her i artiklen, er snævert knyttet til den særlige socio-kulturelle kontekst data blev indsamlet i. Et vigtigt, og meget lokalt, aspekt af konteksten er at interviewene overordnet handler om skrivning af tekster (særligt domme) ved Danmarks Domstole. Det er vigtigt at holde sig for øje at interviewene handler om **skrift**sprog. Her i artiklen kommer jeg bl.a. ind på hvordan forskellige medarbejdere forholder sig til brugen af juridisk fagsprog i domme. Det er imidlertid langt fra sikkert at de samme synspunkter ville gøre sig gældende hvis interviewene havde handlet om hvordan der bliver **talt** til parterne i løbet af en retssag i stedet for hvordan man **skriver** til parterne i den afsagte dom.

3. Multiple, potentially conflicting, language ideologies co-exist in a speech community; og: Language ideologies are shared by groups of individuals rather than by all members of the speech community.

I Danmarks Domstole er der mange forskellige forestillinger om sprog på spil, og en del af den følgende analyse handler netop om at udpege nogle af de forskelle i opfattelsen af sprog der gør sig gældende hos medarbejdere i organisationen.

Sprogideologier i Danmarks Domstole

I denne artikel er det ikke muligt at komme med en udtømmende beskrivelse af de vigtigste forestillinger om sprog i Danmarks Domstole. Jeg fokuserer i stedet på to centrale forestillinger: For det første forestillingen om at sprog er vigtigt for arbejdet i Danmarks Domstole, for det andet forestillinger om forholdet mellem juridisk sprog og forståelighed for læsere uden særlige juridiske forudsætninger.

Sprog er vigtigt

En af de forestillinger om sprog der er gennemgående enighed om i Danmarks Domstole, er at (skrift)sprog er vigtigt. I løbet af min dataindsamling erindrer jeg ikke at være stødt på en eneste medarbejder der mente at sprog var uvæsentligt for arbejdet i organisationen. Sprog er tværtimod af yderste vigtighed:

Ja, selvfølgelig skal det sproglige være i orden, ellers kan man jo ikke forstå hvad der står. Det er det vigtigste, uden et ordentligt sprog er en dom ikke noget værd. (Retspræsident⁴ i Sø- og Handelsretten)

Ifølge retspræsidenten er en velfungerende dom altså karakteriseret af et velfungerende sprog – hvis ikke det er tilfældet ”er en dom ikke noget værd”. Den nødvendige sprogbeherskelse opfattes ikke som en kompetence der kan tages for givet – fx repræsenteret ved synspunkter som ”alle kan jo skrive, det er noget man lærer i skolen”. Skrivning i Danmarks Domstole kræver derimod at man behersker juridisk sprogbrug – en højt specialiseret kompetence:

(...) altså jura er jo sprog, juraen ligger i beherskelsen af det sproglige, og derfor er det jo noget man skal arbejde meget kraftigt med som jurist. (Dommer i Sø- og Handelsretten)

Dommeren påpeger at sprog og jura er uløseligt knyttet til hinanden, og ”beherskelsen af det sproglige” er grundlæggende for at kunne arbejde med jura. Sprog betragtes således som et arbejdsredskab – og vel at mærke noget ”man skal arbejde meget kraftigt med som jurist”.

Sprog er vigtigt – men for hvem?

Bag denne grundlæggende enighed gemmer der sig imidlertid (mindst!) to synspunkter om for hvem sprog er vigtigt.

Den første position betoner at sprog er vigtigt fordi det bruges til at formidle juridisk stof til ”almindelige borgere”, dvs. folk uden særlige juridiske forudsætninger. Et af de mest klokkeklare eksempler på den position er at finde i indledningen til *Sprogpolitik for Danmarks Domstole* hvor der står:

Vores tekster – hvad enten det drejer sig om domme, breve eller vejledninger – skal nemt og ubesværet kunne læses af alle, vi henvender os til. (*Sprogpolitik for Danmarks Domstole*, s. 2.)

4 Retspræsidenten i Sø- og Handelsretten har ansvaret for administrationen af retten, fordeling af sager, personale og budget. Retspræsidenten fungerer også som dommer. Flere af de medarbejdere jeg citerer her i artiklen, har sidenhen skiftet stilling, dvs. der er ikke nødvendigvis tale om de personer der på nuværende tidspunkt bestrider de forskellige stillinger.

På lignende vis betoner en kommunikationsmedarbejder i Danmarks Domstole forholdet til den almindelige dansker:

Der var [på det tidspunkt man iværksatte det sprogpoltiske projekt] behov for at det rykkede sprogligt over hele banen. Domstolene er jo kancellisprogets højborg. Jeg er jo selv jurist og en af grundene til at jeg tog en efteruddannelse på Journalisthøjskolen, var at jeg gerne ville lære at formidle fagligt stof på en pædagogisk og letforståelig måde. Det var en hjertesag for mig at domstolene kunne blive bedre til at gøre sig forståelige over for den almindelige dansker. (Kommunikationsmedarbejder)

Det behov der var for sproglig udvikling, var altså fra kommunikationsmedarbejderens synsvinkel et behov for at man i Danmarks Domstole i højere grad gav sig til at skrive på en måde så domstolene fik gjort "sig forståelige over for den almindelige dansker".

Den anden position jeg her vil fokusere på, er det synspunkt at sprog bl.a. er vigtigt fordi det opfylder nogle behov hos dommeren – snarere end hos den "almindelige borger" der er i fokus i de foregående citater:

For at du kan beskrive problemet og analysere, så skal det sproglige jo være rigtigt. Det er analyseredskabet, det er jo sproget. Så det skal være rigtigt. (Dommer i Sø- og Handelsretten)

Her i citatet er pointen at sprog er et arbejdsredskab dommere bruger for at løse de opgaver de er ansat til at løse. Det er selvfølgelig helt oplagt i borgeres interesse at problemstillingerne i en given sag bliver beskrevet korrekt og analysen gennemført på de rigtige betingelser. Fokus i citatet er imidlertid rykket væk fra formidlingsperspektivet; analysen af et givet juridisk problem er ikke primært et spørgsmål om at formidle letforståeligt men om at løse juridiske problemer korrekt. Et "rigtigt" sprog er altså med til at sikre at der afsiges en korrekt dom.

Retspræsidenten for Sø- og Handelsretten betoner også andre behov end hensynet til modtageren uden særlige juridiske forudsætninger:

Men det er også hensynet til en selv, det er ikke en fornøjelse at skrive en dom på 60 sider hvor man synes det er en stor gang mudder. [...] det er ikke bare af hensyn til modtageren. Det er også af hensyn til, det er en æstetisk overordnet dimension der ligger sådan over det hele. Og det er hverken hensynet til det ene andet tredje fjerde. Det er æstetik. Det er en kunstnerisk proces, det er den kunstneriske del af det. (Retspræsident for Sø- og Handelsretten)

Ifølge retspræsidenten skal domme altså opfylde et vist æstetisk behov hos den dommer der udarbejder dommen. Eller med andre ord: Der er ikke meget fornøjelse ved at levere en gang ”mudder” – resultatet af ens anstrengelser skulle også gerne være tilfredsstillende for en selv. En snert af dette æstetiske behov spiller formentlig også en rolle i følgende citat:

Men selvfølgelig er der også mange af dem [en bestemt dommergruppe] der er smadderdygtige og også sprogligt dygtige på den måde at de kunne skrive det der lidt kancellistilssprog. Og kunne magte det, kommaerne stod rigtigt og sætningerne blev sluttet som de skulle og alt det der. (Justitssekretær⁵ i Sø- og Handelsretten)

Justitssekretæren påpeger at en bestemt dommergruppe skriver ”det der lidt kancellistilssprog” – og i øvrigt er ”smadderdygtige”. I forbindelse med det sprogpolitiske projekt var kancellistil absolut ikke noget plusord – et af målene med projektet var derimod at få gjort skriftsproget fra Danmarks Domstole mindre præget af klassiske kancellistilstræk. Pointen i justitssekretærens citat er imidlertid at det blandt nogle medarbejdergrupper er tegn på overskud at man behersker et typisk kancellistilstræk som lange sætninger – og altså er i stand til at afslutte sætningerne korrekt og sætte de nødvendige kommaer. Denne dommergruppe bruger altså – i hvert fald ifølge justitssekretæren – kancellistilstræk til at markere at de i det hele taget er dygtige jurister.

Jeg har her i afsnittet udpeget to forskellige synspunkter om for hvem sprog er vigtigt. Det er imidlertid vigtigt at understrege at de to synspunkter på ingen måde udelukker hinanden. Fx påpeger den dommer fra Sø- og Handelsretten der peger på sprog som et arbejdsredskab for juristen, at den modtager han principielt henvender sig til er ”fru Hansen på Amagerbrogade”. At sproget er et analyseredskab (eller for den sags skyld at en dom skal opfylde et æstetisk behov hos den dommer der udarbejder den), står altså ikke nødvendigvis i modsætning til ønsket om at formidle på en relativt lettilgængelig måde.

Pointen er imidlertid at sproget spiller en rolle i forbindelse med en række forskellige behov som dommere ønsker at tilgodese. Selvom disse behov ikke nødvendigvis udelukker hinanden, så er det på den anden side heller ikke sikkert at de altid trækker i samme retning. Ønsket om at udtrykke juridiske kompetencer ved at anvende kancellistilstræk er således ikke nødvendigvis i overensstemmelse med et evt. ønske om at formidle på en måde der forekommer nogenlunde lettilgængelig for borgere uden særlige juridiske forudsætninger. Om sproget i en dom er ”godt” eller ”hensigts-

5 Justitssekretæren fungerer som administrationschef i Sø- og Handelsretten, dvs. hjælper retspræsidenten med det administrative arbejde.

mæssigt”, må altså i høj grad vurderes under hensyntagen til hvilke behov skribenten primært har forsøgt at tilgodese.

Juridisk sprog og forståelighed for ”almindelige mennesker” – forenelige størrelser?

Et område hvor forestillingerne om sprog synes at variere, hvor sprogideologier med andre ord brydes, er forestillinger om hvordan juridisk sprog kan forenes med ønsket om at skrive tekster som er tilgængelige for borgere uden særlige juridiske forudsætninger.

Holdningerne til dette spørgsmål kan ordnes på et kontinuum: I den ene ende af skalaen findes der medarbejdere der mener at det i høj grad er forenelige størrelser. I den anden ende af skalaen befinder sig de medarbejdere der mener at det er vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at forene de to størrelser.

Blandt dem der mener at juridisk sprog og forståelighed for ”almindelige mennesker” er forenelige, er det i nogle tilfælde mere korrekt at sige at man her mener at man sagtens kan give afkald på bestemte elementer der ofte kendetegner juridisk sprog – og på den måde gøre teksterne mere tilgængelige.

Dette synspunkt kommer fx til udtryk i følgende citater:

Og jeg havde været stærkt kritisk over for den måde vi skriver domme på herinde. [Citerer domsindledning] ”I år 2006 den 31. maj blev af retten i sag sådan og sådan afsagt dom”. Sådan kan man jo ikke skrive, mener jeg. Så det har jeg prøvet at få lavet om, men det er en sej proces fordi folk synes det skal se gammeldags ud, så ser det finere og mere overbevisende ud. (Dommer i Sø- og Handelsretten)

Der er mange der synes at når man skriver et mere simpelt sprog, så virker det heller ikke så tungt, så dybsindigt det der står. Det kan komme til at se alt for enkelt ud hvis sproget bliver meget enkelt. Og det er der da ingen tvivl om at det er også en af grundene til at sproget nogle gange bliver sådan meget florumvulent. (Justitssekretær i Sø- og Handelsretten)

Den grundlæggende pointe i begge citater er at sproget i nogle tilfælde bliver mere indviklet, højtideligt og formelt end der er behov for. I begge citater begrundes det med særlige afsenderbehov, altså behov hos den der skriver teksterne, nemlig at det ser ”finere og mere overbevisende ud”, og at sproglige forenklinger kan resultere i at det kommer til at se ”alt for enkelt ud”. I citatet fra dommeren drejer kritikken sig om en enkelt konkret formulering i en dom, mens den i citatet fra justitssekretæren er formuleret i meget generelle vendinger, og det kan gøre det svært at få et særligt dækkende

billede af hvad det egentlig er for en sprogbrug de finder kritisabel. Direktøren for Danmarks Domstole går mere konkret til værks i sin kritik af en række ord, heriblandt nogle der også nævnes i *Sprogpolitik for Danmarks Domstole*:

Og vi bruger jo stadigvæk *duplik*, ja nogen begynder at oversætte lidt mere. Altså *påstandsdokument*, *konkursdekret* og *justifikationssag*, noget af det bliver fortsat brugt. Og *principale påstande* de er der stadigvæk, man er jo slet ikke nået igennem det her. Sætningerne var for lange, de var skrevet i kancellistil, det var passivform. (Direktør for Domstolsstyrelsen)

Direktøren udpeger her en række ord der særligt bruges inden for det juridiske område, og som mange mennesker formentlig først vil støde på hvis de kommer i kontakt med det danske retssystem. Han mener at man godt kan erstatte mange sådanne ord med andre mere almensproglige ord – eller i hvert fald sørge for at forklare dem når det er nødvendigt at bruge dem. Pointen er altså at sproget i tekster fra Danmarks Domstole i mange tilfælde er sværere at forstå end det egentligt behøver at være, og at man sagtens kunne give afkald på en række træk ved teksterne der er karakteristiske for juridisk sprog, uden at det ville forringe teksterne.

I den anden ende af skalaen finder man en noget anden position der indkredses meget præcist i følgende citat:

Nogle af tingene er interessante men måske problematiske, fordi der forsøger man at indføre nogle andre ord i stedet for nogle hævdvundne ord hvor de hævdvundne ord i hvert fald har den fordel at de er meget præcise og rammer det. Og der er det jo der hvor jurister i hvert fald vil sige det her ord det er lige præcis det vi bruger. Så ved alle hvad det er, og det rammer helt præcist. En modernisering eller en fornyelse af sproget på sådan nogle områder der, det kan føre til at man skriver noget der ikke er helt så præcist. Så der er dele af sprogpolitikken, en mindre del, som ikke er noget fremskridt. (Retspræsident for Sø- og Handelsretten)

Retspræsidenten problematiserer dele af indholdet i *Sprogpolitik for Danmarks Domstole*, nemlig de dele hvor man forsøger at erstatte de ”hævdvundne ord”. Fordelen ved sådanne hævdvundne ord er at ”de er meget præcise”, og at ”alle” (dvs. alle jurister) ved hvad de betyder. Her sætter retspræsidenten fingeren på en meget almindelig indvending mod et sprog der er mere lettilgængeligt for ”almindelige mennesker”, nemlig at konsekvensen er at man må give afkald på den juridiske præcision.

Spørgsmålet er så om de to ”fløje” egentlig diskuterer det samme spørgsmål. Synspunkterne om at sproget bliver lidt mere florumvundet end det behøver at være,

handler i hvert fald ikke nødvendigvis om brugen af bestemte juridiske fagord, men kan også handle om forskellige syntaktiske konstruktioner (jf. dommeren fra Sø- og Handelsretten der henviser til en bestemt formulering). På den anden side taler både direktøren for Domstolsstyrelsen og retspræsidenten om det samme, nemlig brugen af juridiske fagudtryk – og de er tilsyneladende ikke enige. Imidlertid er det vigtigt at være opmærksom på at også direktøren tilsyneladende mener at der er en grænse for hvilke ord der kan erstattes med mere almensproglige betegnelser. På spørgsmålet om hvad direktøren synes er de bedste sproglige anvisninger i sprogpolitikken, svarer han:

Jamen du kan kalde det nutidigt og professionelt sprog, det er det med helt generelt at gå ned og få skrevet nogle sætninger som folk kan forstå, kort og præcist, tænke over sproget. Det er helt centralt. Så er der masser af ord, det kan man diskutere om er ret og rimeligt. (Direktør for Domstolsstyrelsen)

Det centrale i denne sammenhæng er at direktøren peger på at der er ”masser af ord” hvor man kan diskutere om ”er ret og rimeligt”. Det tolker jeg som et udtryk for at han ikke mener at alle juridiske ord nødvendigvis kan erstattes med mere almensproglige termer, altså at der kan være tilfælde hvor det kan være hensigtsmæssigt at anvende en juridisk term.

Justitssekretæren lægger op til en tilsvarende diskussion:

Ordlisten er jo også en af de ting man kan diskutere. Der er nogle af ordene som nogle vil kunne holde lange foredrag om bestemt ikke er det samme hvis man ikke bruger det juridiske ord [...] Ja, det er sådan lidt det der hvor præcist... Igen, hvis det er en almindelig lille byretssag, hvor præcist skal det så være? Er det vigtigst at selvmøderen der får afgørelsen, forstår det, eller er det vigtigst at det måske kun er 95 % præcist hvis man, om jeg så må sige, bruger et dansk udtryk i stedet for et juridisk. Men til gengæld forstår de det de læser. Det er sådan lidt en afvejning. (Justitssekretær i Sø- og Handelsretten)

Ifølge justitssekretæren er der altså ikke endegyldige retningslinjer for hvornår man bør erstatte et juridisk fagord med en almensproglig term. Det afhænger bl.a. af om der er tale om ”en almindelig lille byretssag”, og om der er tale om en selvmøder, altså en person der ikke har hyret en advokat til at repræsentere sig i retten (og derfor heller ikke kan få hjælp fra sin advokat til at forstå den dom der bliver afsagt).

Spørgsmålet om behovet for at bruge juridiske termer er altså ikke et entydigt enten-eller – for mange skrivende medarbejdere vil det formentlig være et spørgsmål om afvejninger i konkrete situationer af argumenter for og imod. Derudover vil nogle

medarbejdere nok grundlæggende være mere tilbøjelige til at mene at juridiske fagord er nødvendige i de tekster de skriver (jf. retspræsidenten), mens andre (jf. direktøren) vil mene at de så vidt muligt bør undgås eller i hvert fald forklares.

Opsummering og perspektiver

Her i artiklen har jeg peget på enkelte vigtige aspekter ved de sprogideologier der gør sig gældende i Danmarks Domstole: for det første den generelle forestilling om at sprog er vigtigt (og det heraf afledte spørgsmål om for hvem sprog er vigtigt), for det andet forestillinger om forholdet mellem juridisk sprog og hensynet til ”almindelige modtagere”. En fyldigere analyse ville uden tvivl kunne sætte fokus på flere aspekter af de sprogideologier der eksisterer i organisationen.

Men hvorfor er sådan en analyse overhovedet interessant? Fokus her i artiklen har været på at udrede centrale aspekter af sprogideologierne i Danmarks Domstole. Dette grundlæggende analysearbejde er langt fra afsluttet, og yderligere analyser vil helt sikkert kunne kaste lys over flere relevante sprogideologiske aspekter. Studiet af sprogideologier er imidlertid først og fremmest relevant fordi sprogideologier påvirker social praksis (jf. Jaworsky 2004, s. 3, her gengivet efter Lønsmann 2011, s. 226–227). Det egentlige potentiale i studiet af sprogideologier ligger således ikke i udredningen af hvori de består (selvom det selvfølgelig i sig selv kan være interessant og en forudsætning for det videre arbejde), men i deres potentiale som forklaringsfaktor i relation til social praksis. I forhold til mit eget studie af Danmarks Domstole var et af mine grundlæggende spørgsmål således hvorfor det sprogpoltiske projekt ikke havde fået større gennemslagskraft – et tema der både har akademisk og praktisk interesse. I studiet af dette spørgsmål er det yderst relevant at fokusere på hvordan medarbejderne i organisationer ræsonnerer omkring sprog, og hvilke konsekvenser disse ræsonnementer har for deres sociale praksis, fx for den måde de udformer deres tekster på. Således kan analysen af sprogideologier både give indblik i forhindringer for sprogpoltiske projekter i en organisation – og formentlig også i de forandringspotentialer der er at bygge videre på i den givne organisation.

Litteratur

- Kjærgaard, Anne, 2010: Sådan skriver vi – eller gør vi? – En undersøgelse af de tekstlige effekter af to sprogpoltiske projekter i Danmarks Domstole og Københavns Kommune og af årsagerne til projekternes gennemslagskraft. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet. København: Københavns Universitet.
- Kjærgaard, Anne, 2011a: Nyttet det? – Om de tekstlige effekter af sprogpoltiske projekter i offentlige institutioner. *NyS* 40, s. 90–116.

- Kjærsgaard, Anne, 2011b: Det laaange seje træk, del 2. Mere om Sprogpolitik for Danmarks Domstole. *Nyt fra Sprognævnet* 2, s. 7–12.
- Kjærsgaard, Anne, 2012: Fra lidenskab til ligegyldighed – En caseanalyse fra Danmarks Domstole af et sprogpolitisk projekts (manglende) gennemslagskraft. *Sakprosa*, Vol. 4, nr. 1. Tilgængelig på <https://www.journals.uio.no/index.php/sakprosa/article/view/210/354>.
- Lønsmann, Dorte, 2011: *English as a corporate language. Language choice and language ideologies in an international company in Denmark*. Ph.d.-afhandling, RUC. Tilgængelig på http://www.ruc.dk/fileadmin/assets/cuid/Instituttet/Det_sker/DLH_thesis.pdf.
- Sprogpolitik for Danmarks Domstole*, 2003: *Sprogpolitik for Danmarks Domstole*. København: Domstolsstyrelsen. Tilgængelig på <http://www.domstol.dk/om/publikationer/HtmlPublikationer/Politikker/Sprogpolitik/978-87-92357-17-4.pdf> (19.6 2012).

Ingalill Lindblom

Om lagspråk och flerspråkighet – om de svårigheter som olika juridiska system och de många olika språken i EU innebär för översättningsarbetet

Inledande ord om vikten av klarspråk

Intresset för juridiska texter är stort, inte bara hos jurister utan även hos beslutsfattare på olika områden och hos enskilda. Informationstekniken ger oss ett stort utbud av texter, och vi ägnar alltmer tid åt att läsa. Därmed är inte sagt att vi ägnar mer tid än tidigare åt varje enskild text vi tar del av. Den idealiska texten bör därför inte bara vara korrekt rent sakligt och formellt, utan också lättläst. Personer med talang för att skriva sådana texter kommer att bli alltmer efterfrågade inom de flesta branscher.

Det klarspråksarbete som sker särskilt i de nordiska länderna är av stort intresse för såväl författare som översättare. På den svenska översättningsenheten vid unionsdomstolen i Luxemburg försöker vi kontinuerligt förbättra vårt skrivna svenska språk. Med de svårigheter som översättningsarbetet i en internationell miljö för med sig är det en stor utmaning för oss att försöka närma oss idealet: korrekta och ändå lättlästa texter.

Mängden dokument som ska översättas ökar kontinuerligt på domstolen, och unionsspråken blir allt fler. Arbetstakten ökar hos den dömande verksamheten, och vi får allt fler uppdrag att leverera. Det är viktigt att vår svenska version levereras i tid för att inte våra läsare ska diskrimineras jämfört med läsare av andra språkversioner. Tidspressen och den komplexitet som är utmärkande för våra översättningsuppdrag sammantaget med kravet på läsbarhet utgör en spännande utmaning. Det är emellertid inte alltid vi har de nödvändiga resurserna för att kunna utföra arbetet på det sätt vi skulle önska.

De speciella krav som ställs vid rekrytering av juristlingvister

Juristlingvisterna på den svenska enheten ska behärska svenska och svenskt juridiskt språkbruk. Därutöver ska de ha kunskaper i minst två andra unionsspråk när de anställs. För att lyckas med arbetsuppgifterna bör juristlingvisten ha förmåga att förstå

även de andra språkens juridiska språkbruk och ha kunskaper i EU-rätt. Det är ett krav att man har en fullständig juristexamen, motsvarande en juris kandidatexamen – det är med andra ord samma formella krav som ställs på blivande domare. Det är även vanligt att kandidaterna har viss praktisk erfarenhet av juridiskt arbete. Även om juristlingvisterna vidareutbildas på domstolen, bör de således ha en viss grund redan när de anställs. För att vi ska kunna få nya medarbetare till juridisk översättning är det viktigt att språkstudier – och gärna kännedom om klarspråksarbete – främjas i hemlandet.

Jag ska kortfattat beskriva hur unionsdomstolen hanterar de för närvarande 23 unionsspråken. Jag kommer också att redogöra för vilka krav som ställs på juristlingvisterna och berätta om vilka problem vi möter i vårt dagliga arbete – och även hur vi försöker lösa dem.

Översättning och tolkning

Europeiska unionen har ett rättssystem som ska fungera på ett hittills ökande antal språk. Det finns för närvarande 23 officiella språk inom unionen. På översättningstjänsten hanterar juristlingvisterna översättningsuppdrag från samtliga unionsspråk. Den muntliga tolkningen sköts däremot av domstolens tolkningstjänst.

Huvudprincipen för både översättning och tolkning inom unionens institutioner är att man översätter eller tolkar från andra språk till sitt första språk (vanligen modersmålet).

Hur översättningstjänsten hanterar flerspråkigheten

Då unionsspråkens antal har ökat har domstolen försökt minska det ökade antalet språkkombinationer och kostnaderna för översättning genom att arbeta med s.k. pivotspråk. Förutom att den franska enheten ska ha kompetens i alla unionsspråk, vilket jag återkommer till senare, ska de tyska, engelska, spanska och italienska enheterna alltid ha kompetens i vissa av de övriga unionsspråken vardera.

Det ställs samtidigt ett krav på övriga enheter, bland annat den svenska enheten, att se till att ha juristlingvister med kompetens i franska samt i de fyra nyss nämnda s.k. pivotspråken. Vi översätter exempelvis slovakiska via italienska, eftersom vi för närvarande inte har någon juristlingvist som behärskar slovakiska.

Om den slovakiska enheten inte har någon juristlingvist med kunskaper i svenska översätter den enheten svenska texter via den engelska översättningen. Systemet skiljer sig från den typ av reläöversättning där man översätter via vilken annan översättning som helst så fort en sådan har blivit färdigställd. Vårt system bygger på att de s.k. pivotenheterna – dvs. de enheter som har skaffat sig kompetens i ett visst antal språk för att övriga enheter ska kunna översätta från deras översättning i stället för från ori-

ginalet – har ett nära och kontinuerligt samarbete med de språkavdelningar som har originaldokumentens språk som förstaspråk. Genom att pivotsystemet fixerar en viss ordning för språkkombinationerna minskar risken för misstag. Å andra sidan är det ett blandat system på så sätt att en enhet väljer att frångå den beskrivna ordningen när den har de kunskaper som behövs för direktöversättning.

Pivotspråk	Källspråk
tyska	bulgariska, estniska, finska, nederländska, polska
engelska	tjeckiska, danska, litauiska, maltesiska, svenska
spanska	lettiska, ungerska, portugisiska
italienska	grekiska, rumänska, slovakiska, slovenska

Tabell 1. Pivotsystemet.

Exempel på översättningsuppdrag

Vi översätter rättegångshandlingar, generaladvokaternas förslag till avgöranden, domar och pressmeddelanden med mera till vårt första språk, som på vår enhet är svenska.

Europeiska unionens domstol samarbetar med samtliga domstolar i medlemsstaterna som fungerar som allmänna domstolar för unionsrätten. För att säkerställa en faktisk och enhetlig tillämpning av unionslagstiftningen och för att undvika avvikande tolkningar kan – och måste, i vissa fall – de nationella domstolarna vända sig till EU-domstolen för att begära ett klagörande av hur unionsrätten ska tolkas. Merparten av EU-domstolens mål är mål med begäran om förhandsavgörande från olika medlemsstaters domstolar, rörande exempelvis frågor om den nationella rättens förenlighet med unionsrätten eller hur en viss unionslagstiftning ska tolkas. En begäran om förhandsavgörande kan också avse kontroll av att en unionsrättsakt är giltig. Den här mållategorin är ett bra exempel när man beskriver översättningsarbetet på den svenska enheten vid unionsdomstolens översättningstjänst.

Rättegångsspråket

När det gäller EU-domstolens domar är det fastställt vilken språkversion som är den autentiska. Språkanvändningen regleras i domstolens rättegångsregler. För varje mål vid unionsdomstolen ska det enligt domstolens rättegångsregler fastställas ett s.k. rättegångsspråk, som blir det språk som ska användas under förfarandet. Det måste vara ett av unionsspråken. När det gäller mål som rör begäran om förhandsavgörande är

rättegångsspråket det språk som används av den nationella domstol som hänskjuter begäran till domstolen. En domstol i Finland som i en där pågående svenskspråkig rättegång vill ställa en fråga till unionsdomstolen skriver således frågan på svenska, medan den skriver till unionsdomstolen på finska om det är en finskspråkig rättegång.

En begäran om förhandsavgörande från en domstol i Sverige till EU-domstolen ställs alltid på svenska. Målets rättegångsspråk vid unionsdomstolen blir då svenska. Det innebär att hela skriftväxlingen i målet ska finnas på svenska. Begäran om förhandsavgörande översätts till samtliga språk och skickas till medlemsstaterna för yttrande. Olika medlemsstaters yttranden med anledning av den svenska begäran om förhandsavgörande är skrivna på respektive stats officiella språk och översätts till svenska. Det innebär att vilket som helst av de 23 unionsspråken kan bli aktuellt för översättning till svenska i ett mål med svenska som rättegångsspråk.

Vidare översätts generaladvokatens förslag till avgörande och själva domen till svenska. Generaladvokaterna vid domstolen har till uppgift att lämna motiverade förslag till avgörande. Förslagen avfattas på något av de språk som de för närvarande åtta generaladvokaterna använder.

Om muntlig förhandling hålls i ett mål med svenska som rättegångsspråk, ska tolkningstjänsten ordna med simultantolkning under förhandlingen till och från svenska samt efter behov till och från övriga officiella unionsspråk.

Överläggningsspråket

Domarna överlägger utan tolk på ett gemensamt språk som av tradition är franska. Parallellt med att samtliga handlingar i målet översätts till svenska ska de också översättas till franska. Domen avfattas på överläggningsspråket. Franska är således det gemensamma språk som domarna från de olika medlemsstaterna använder vid överläggningen, och det är den franska lydelsen av domen som utgör underlag vid överläggningen. Men det är rättegångsspråkversionen, i detta exempel översättningen av domen från franska till svenska, som blir den autentiska versionen när översättningen är klar.

Domstolens domar och generaladvokaternas förslag till avgöranden finns tillgängliga på domstolens webbplats CURIA samma dag som domarna avkunnas eller förslagen föredras. Alla språkversioner ska i princip publiceras samtidigt på utsatt tid på webbplatsen, men om någon språkversion har blivit försenad, finner man ändå garanterat rättegångsspråkversionen och den franska versionen bland de publicerade versionerna. I vissa fall översätts en dom i sin helhet enbart från överläggningsspråket till rättegångsspråket. Det kan vara fallet med ett mål som bedöms ha intresse för parterna i målet, men som saknar prejudikatvärde eller intresse för en vidare krets. Då översätts enbart ett begränsat antal dokument – som beskriver målet mycket kortfattat

– till de övriga språken. Utan den här typen av besparingsåtgärder skulle våra resurser inte på något sätt räcka till.

Vissa skillnader mellan översättningar av lagstiftning och rättspraxis

Inom Europeiska unionen är samtliga 23 unionsspråk likvärdiga. Fördraget om Europeiska unionen är upprättat i ett enda original på bulgariska, danska, engelska, estniska, finska, franska, grekiska, iriska, italienska, lettiska, litauiska, maltesiska, nederländska, polska, portugisiska, rumänska, slovakiska, slovenska, spanska, svenska, tjeckiska, tyska och ungerska språken, vilka texter är lika giltiga på alla dessa språk. Enligt Fördraget om Europeiska unionens funktionssätt har unionsmedborgare rätt att vända sig till unionens institutioner på något av fördragens språk och att få svar på samma språk. Samtliga språk kan därmed bli aktuella för översättning vid EU-domstolen.

Det finns emellertid ett par skillnader att notera vid en jämförelse mellan översättning av domar med översättning av sekundärrättslagstiftning inom unionen. Lagstiftningen avfattas oftast på engelska och översätts till samtliga språk, där alla språkversioner har samma giltighet. Om en fråga om tolkningen av exempelvis ett direktiv har ställts till unionsdomstolen och det framkommer att de olika språkversionerna inte är likalydande, jämför domstolen språkversionerna mot bakgrund av syftet med lagstiftningen. Rättspraxis, eller närmare bestämt unionsdomstolens domar, som tillämpar och tolkar lagstiftningen, avfattas på franska, men det är översättningen till rättegångsspråket i varje enskilt mål som är den autentiska versionen. Samma regler gäller för översättningar av tribunalens och personaldomstolens domar.

Användningen av våra översättningar ställer höga krav på exakthet

Våra viktigaste översättningsuppdrag är de som förekommer i mål med svenska som rättegångsspråk. Det innebär inte att vi kan sänka kraven i de mål där svenska inte är rättegångsspråk. När vi översätter nationella domstolars begäran om förhandsavgörande från något av de andra unionsspråken till svenska blir vår översättning en del av underlaget för den svenska regeringen när den fattar beslut om ifall den ska yttra sig i målet eller inte. Oavsett om den svenska versionen är rättegångsspråkversionen eller inte, utgör generaladvokaternas förslag och domstolens domar en viktig ledning för hur unionsrätten ska tillämpas och tolkas. Domstolens domar är en bindande rättskälla som ska tillämpas av de nationella domstolarna i deras rättstillämpning. Översättningen av domarna ska därmed kunna användas av svenska domare som, om de finner svaret på ett juridiskt spörsmål genom att studera en redan avkunnad dom, inte själva behöver begära ett förhandsavgörande från unionsdomstolen innan de avgör sitt eget mål i linje med unionsdomstolens praxis. Domarna kan få betydelse för frågan om en

viss tänkt lösning i ett nationellt lagstiftningsärende är förenlig med unionsrätten eller inte. Domarna kan också vägleda företag och enskilda i deras olika beslut och transaktioner. Generaladvokaternas förslag innehåller utförliga rättsutredningar av intresse bland annat för jurister som arbetar med unionsrätten. Allt detta gör att det alltid ställs höga krav på exakthet i våra översättningar.

Det juridiska språket

Så länge vi har ett mångkulturellt och mångspråkigt samhälle kommer det att finnas behov av juridiska översättningar utförda av personer med både fack- och språkkunskaper. När man översätter juridiska texter kan man sällan snabbt välja en term i en ordbok. En hel del efterforskning måste utföras innan man kan vara nöjd med ett beslut att använda ett visst ord i ett visst sammanhang.

Jurister har ett eget sätt att uttrycka sig på som är färgat av den juridiska metod som de lärt sig använda redan under studietiden. Språket skiljer sig precis som andra fackspråk från vardagsspråket genom att det har speciell terminologi och fraseologi. Juristernas tillvägagångssätt vid problemlösning, eller deras juridiska metod, präglar deras sätt att argumentera och formulera sig utifrån en frågeställning ända fram till ett avgörande. Det finns en juridisk historia bakom rättssystemet i varje land som ger avtryck på juristernas arbetssätt samtidigt som utvecklingen naturligtvis hela tiden fortsätter.

Det finns lyckligtvis likheter mellan rättssystemen som gör att vi ofta känner igen olika juridiska begrepp eller lagtekniska lösningar, eftersom vi i flera århundraden har inspirerats av andra länders lagstiftning. Precis som vanlig vardagssvenska har influerats av andra språk på olika sätt har rättssystemet och det juridiska språket fångat upp idéer, antingen direkt från ett annat land eller via ett annat land till Sverige.

Ibland har ett begrepp importerats men fått en svensk term som kanske inte alls ger intryck av att begreppet är ett lån, ibland har ett juridiskt uttryck lånats in i svenska språket men fått en annan innebörd i vårt system än vad det ursprungligen hade i det främmande systemet. Detta asymmetriska släktskap mellan de europeiska juridiska rättskulturerna och deras juridiska begrepp gör att vi ofta måste bedriva komparativa studier innan vi bestämmer oss för att använda ett visst uttryck. Vi kan lätt förleda läsaren genom att "överanvända" svenska uttryck som gör att resultatet blir en idiomatisk juridisk svenska men som samtidigt vilseleder läsaren om originalspråkets innehåll. För att undvika en sådan begreppsförvirring får vi ibland välja en omskrivning som beskriver begrepps innehållet korrekt, men som kanske blir mindre elegant för läsaren. Ibland kanske vi till och med skapar nya uttryck för att beskriva ett begrepp som ännu inte klätts i svensk juridisk språkdräkt, hellre än att återanvända en term som får läsaren att tro att det är fråga om en begreppsidentitet mellan exempelvis den

svenska nationella rätten och unionsrätten. Är det fråga om termer från utländsk nationell rätt som är svåröversatta kan det hända att vi för säkerhets skull nämner den utländska termen parallellt med den term vi valt på svenska första gången den nämns.

Juridisk metod, juridiska begrepp och fraseologi varierar mellan språken. Idealet är att en översättning ska ge läsaren exakt samma förnimmelse som originaltexten ger originaltextens läsare. En främmande känsla hos läsaren kan vara svår att eliminera helt även för den mest erfarna juristlingvist. Målet är naturligtvis att minimera den här effekten, så att läsaren kan ta till sig innehållet på bästa sätt. Originaltextens innehåll och redigering sätter emellertid vissa absoluta gränser för hur långt en klarspråksintresserad juristlingvist kan sträcka sig i syfte att underlätta för läsaren att ta del av innehållet. Ett annat problem är de tidsfrister inom vilka översättningarna ska levereras. Det krävs flera genomarbetningar för att få fram en god översättning, precis som det gör när man skriver en originaltext. Att arbeta fram en text av högsta möjliga kvalitet kräver således både tid och resurser – något som vi ständigt tvingas hushålla med.

Översättning och problemlösningsmetoder i de olika översättningsfaserna – att förstå, att översätta och att kontrollera

Juristlingvisten som ska översätta en text stöter på svårigheter på olika plan. Den första fasen i arbetet handlar om att läsa och förstå originaltexten fullständigt. Det arbetet börjar med att identifiera vilken rättsordning texten hör till och vilken funktion texten har i rättsordningen eller, klart uttryckt, när, var, hur och varför texten har kommit till. Om vi börjar studera ett lands nationella rättssystem, finner vi flera nationella rättsordningar i samma system. Varje sådan nationell rättsordning har en egen bakgrundshistoria, ett eget användningsområde och ett eget uttryckssätt. Den inhemska rättsordningen kommunicerar med flera slags rättsordningar utanför den nationella ordningen, och de olika rättsordningarna utvecklas också med tiden. Rättsordningen är med andra ord en rörlig struktur och inte ett en gång för alla bestämt slutet system. Indelningen i olika rättsområden – till exempel straffrätt, civilrätt och förvaltningsrätt – skiljer sig mellan olika länder. Unionslagstiftningen har inte en indelning i olika områden som motsvarar de klassiska indelningarna som man finner i nationella system.

Om juristlingvistens språkkunskaper och kännedom om den juridiska rättskultur som texten härrör från inte räcker till för att förstå innehållet, inleds arbetet med efterforskningar. Vi använder bland annat olika interna och externa ordlistor samt nationella domstolars, myndigheters och doktrinförfattares texter på originalspråket.

Den översättningsenhet som behärskar originalspråket utser en juristlingvist som ska fungera som kontaktperson i varje mål om begäran om förhandsavgörande som kommer på det språket. Kontaktpersonen skapar ett internt diskussionsforum på intranätet och besvarar frågor från de enheter som ska ta fram översättningarna till an-

dra språk. Kontaktpersonen finns kvar som stöd under hanteringen av samtliga översättningsuppdrag i målet fram till och med domen.

När det gäller internt skrivna texter, exempelvis generaladvokatens förslag till avgörande eller domstolens domar, kan den juristlingvist som översätter texten ställa sådana frågor som inte kan besvaras av kontaktpersonen på översättningstjänsten till en rättssekreterare hos generaladvokaten eller hos den domare som är referent i målet, med andra ord till det kabinett som skrivit originaltexten.

Nästa fas i översättningsarbetet blir att överföra innehållet av den genomgångna texten till svenska.

Ett översättningsuppdrag levereras till samtliga översättningsenheter med en tekniskt förberedd mall och en analys gjord av översättningstjänstens analytiker, vilka också är jurister. Textanalytikerna förbereder översättningsuppdragen bland annat genom att ta fram länkar till liknande mål och tidigare översatta liknande partier. Analysen och mallen är till hjälp, men samtidigt måste juristlingvisten självständigt bedöma om han eller hon vill skriva på samma sätt igen, eller om texten ska modifieras helt eller delvis. Här finns en balansgång mellan att å ena sidan inte ändra vissa uttryckssätt som citerats och blivit inarbetade efter en tid och att å andra sidan genomföra språkliga förbättringar av olika slag.

Under själva översättandet kan vi inte kasta om ordningen i texten alltför mycket. Domar och förslag skrivs i numrerad punktform. Eftersom man ofta citerar lagrum och domar och hänvisar till dessa numrerade punkter, finns det ingen möjlighet att skriva översättningen annorlunda. Citeras unionslagtext följer vi den svenska versionen av lagtexten. Meningar som är långa försöker vi ibland bryta upp i flera kortare meningar, om vi är säkra på att vi inte skapar syftningsfel eller betydelseskilnader i förhållande till originalet. Vi kan ändra ordföljden om det exempelvis inte förskjuter betoningen i meningen. Vi försöker i det längsta använda samma skrivregler som används i liknande svenska texter. Vi försöker uttrycka oss på idiomatisk juridisk svenska. Även om det är en utopi, tänker vi oss att en dom ska ha samma språkliga utformning som om det hade varit en dom avfattad på svenska i någon av de högsta nationella domstolsinstanserna.

Det är när man skrivit en första översättningsversion med olika termval och formuleringar som man kan gå tillbaka och göra egna kontroller på olika plan. Vid juridisk översättning, som vid all fackspråklig översättning, är översättarens fokus riktat mot ämnet. Juristlingvisten försöker återge samtliga rättsliga och faktiska förhållanden med mycket stor precision. En av de egna kontrollerna är därför att läsa texten enbart ur språklig synvinkel, för att se om textens formuleringar stämmer med svenskt språkbruk.

Därefter följer flera viktiga kontrollfaser som sköts av olika kolleger. Efter att en

dom har översatts granskas den av en juridisk granskare som också är juristlingvist. Detta kan leda till ändringar, som diskuteras med och valideras av den juristlingvist som översatt texten.

Därefter sker korrekturläsning och kontroll av texten hos en språklig granskare som inte är jurist. Även efter detta led får den juristlingvist som översatt texten, och som är mest insatt i den, ta ställning till ändringsförslagen från den som gjort den språkliga granskningen.

Det individuella arbetet överväger, men det är hela tiden kombinerat med samarbete med olika kolleger. Det skulle annars vara svårt att leverera juridiska texter av komplex natur inom våra tidsfrister och med våra kvalitetskrav.

På den svenska översättningsenheten har vi olika arbetsgrupper som, i mån av tid, bedriver fördjupningsarbete inom olika områden. Eftersom terminologin skiljer sig dels mellan olika språk, dels mellan olika juridiska specialområden – uppdelningen i områden är som tidigare sagts inte densamma i alla länder – har vi olika diskussionsgrupper som tar ställning till översättningen av vissa begrepp och till terminologin inom ett visst område. Vi har olika projekt med standardfraser. Vi har samarbete mellan personer som översätter från samma språk. Vi har också en språkvårdsgrupp som hanterar sådana frågor rörande svenska språket som inte redan ingår i övriga projekt.

Vårt sätt att arbeta bygger på att diskutera med olika kontaktpersoner inom och utanför avdelningen när det behövs. Det finns ett nätverk av kontaktpersoner på regeringskansliet och på olika myndigheter som har till uppgift att svara på frågor om terminologi inom sina respektive sakområden. Ett liknande värdefullt kontaktnät finns även vad gäller motsvarigheterna inom EU-institutionerna. Genom sådana kontaktnät för svenska språket kan vi minska risken för att det skapas en parallell eller divergerande terminologi för samma specialområde på nationell nivå och på institutionsnivå.

Trots att det tekniska utvecklingsarbetet är både komplicerat och resurskrävande är det viktigt, eftersom det på sikt leder till hjälpmedel som frigör tid för det mänskliga tänkandet. Jämfört med hur det var när Sverige blev medlem i EU har tillgången till och användningen av tekniska hjälpmedel klart förbättrats. Men de tekniska hjälpmedlen har inte utvecklats så mycket att de kan hjälpa oss att öka hastigheten i samma höga takt som mängden uppdrag ökar.

En total språklig harmonisering av det juridiska språket är en utopi

Språket i de juridiska texterna från en mångkulturell institution kommer troligen aldrig, oavsett vilket originalspråk eller vilken översättningsversion läsaren väljer, att ge samma intryck som texter som är skrivna i något nordiskt land ger. De språkliga idealen skiljer sig i olika kulturer. Det finns till och med vissa skillnader mellan de

nordiska länderna, även om de är mindre jämfört med skillnaderna mellan nordiska texter och texter från övriga europeiska länder. Även om samtliga unionsländer skulle försöka harmonisera innehållet i de olika nationella rättssystemen, skulle det kvarstå skillnader i texternas språkliga utformning på olika sätt. Det juridiska språket är ett fackspråk, men nära sammanbundet med det allmänna språkbruket i varje samhälle. Det finns många historiska och kulturella skäl till varför man föredrar att uttrycka sig på ett visst sätt. Om vi i stället talade ett enda språk i alla medlemsstater i unionen, men samtidigt behöll de olika nationella rättssystemen, skulle det fortfarande finnas skillnader i texternas utformning. Det juridiska språket med dess terminologi är starkt systembundet.

Klarspråksarbete och juridiska texter

Språk och juridik är intimt förknippade med varandra. Men den allmänna språkutvecklingen och utvecklingen av de juridiska begreppen eller det juridiska fackspråket har inte skett parallellt. Det juridiska språket är sammanflätat med den juridiska metoden, de juridiska begreppen och juridisk fraseologi. Det är därför naturligt att det kan ta tid att förenkla det juridiska uttryckssättet, även om en sådan utveckling kan vara önskvärd.

Det faktum att rättsordningen är en dynamisk och i tiden rörlig struktur som förmedlar normer, gör att det finns en strävan att skapa ordning genom att försöka kommunicera enhetligt och effektivt.

Inom varje område skapas vissa uttryckssätt och därmed en konsekvens i kommunikationen. Det underlättar för minnet och inläringen om kommunikationsstilen inte varierar för mycket, utan man kan söka svar på en fråga med fokusering på innehållet i stället för att ständigt sätta sig in i ett nytt kommunikationssätt. Utformningen av domar ur olika formella synvinklar och en viss fraseologi gör att vi snabbare hittar det vi letar efter i texten. Det hjälper oss att sälla fram om det är upprepningar av tidigare fastlagda resonemang, om det rör sig om varianter eller om det är ett helt nytt tänkesätt.

Det skapar stabilitet om man inte heller varierar sitt uttryckssätt på termnivå. En stabil och likformig terminologi har fördelen att användarna av en juridisk text inte behöver fundera över om textens variationer endast innebär språkliga eller redaktionella variationer eller om det är nya kriterier och situationer som beskrivs. När läsarna känner igen centrala begrepp kan de lätt ta till sig innehållet i stort och snabbt fokusera på de partier som behöver studeras i detalj.

Den här strävan efter stabilitet medför naturligtvis risker för att man inte följer den allmänna språkutvecklingen i de delar av texten som inte är knutna till fackspråket. Juridiska texter kan komma att uppfattas som bakåtsträvande eller i värsta fall alltför

svårbegripliga, även i de delar som inte innehåller termer eller fraser som är motiverade ur fackspråklig synvinkel.

Juristlingvisterna på domstolen är ännu inte inblandade i ett klarspråksarbete i något mer övergripande sammanhang. De kan inte nämnvärt påverka originaltexterna från olika medlemsstater eller unionens institutioner. Jag kan ändå nämna ett par undantag.

Med medlemsstaternas godkännande författas en resumé av en begäran om förhandsavgörande om den överstiger ett visst antal sidor. Detta sker för att minska översättningskostnaderna. Resumén författas av en juristlingvist på den enhet som översätter till det språk som använts av den nationella domstol som gett in begäran om förhandsavgörande. Det blir resumén som publiceras i olika språkversioner och skickas till medlemsstaterna med en tidsfrist för att komma in med yttrande till unionsdomstolen. Här finns en möjlighet för juristlingvisten att redigera om texten, ta bort upprepningar och skriva en så koncis och klar text som möjligt. Översättandet av resumén till övriga språk underlättas, och resultatet är gott ur besparingssynpunkt. Nu har den svenska enheten inte så ofta fått tillfälle att skriva resuméer, vilket beror på att de dokument med begäran om förhandsavgörande som kommer in på svenska i regel är föredömligt korta och koncisa.

Domstolen har under det senaste året arbetat med att modernisera sina rättegångsregler såväl innehållsmässigt som språkligt. Här har juristlingvisterna haft möjlighet att förbättra sina respektive språkversioner, som med åren blivit föråldrade och som endast varit föremål för punktvisa ändringar som har stört enhetligheten. När de nya rättegångsreglerna träder i kraft kommer de att förbättra förståelsen för hur en rättegång vid domstolen går till och förbättra läsbarheten av de processuella delarna i våra texter.

Juridiska och språkliga influenser mellan medlemsstaterna och unionen

Sedan några decennier influeras lagstiftningen i de nordiska länderna direkt eller indirekt av lagtexter på unionsnivå genom ländernas medlemskap i unionen eller genom deltagande i EES-samarbetet. Det medför en skyldighet att genomföra och tillämpa unionsrättslig lagstiftning på ett effektivt sätt. Även om ett direktiv handlar om ett klart avgränsat område kan det införlivas på en mängd olika sätt i den nationella lagstiftningen, beroende på var det passar bäst hemma. Trots att den befintliga nationella lagstiftningen har sin genomtänkta struktur och terminologi, kan genomförandet av unionstexterna medföra att den nationella lagtexten i olika grad måste omarbetas språkligt eller systematiskt. Unionslagstexternas språkversioner och deras kvalitet ur alla aspekter har därmed betydelse för lagstiftning och rättstillämpning både på nationell nivå och på unionsnivå.

För att påverka kvaliteten på översättningarna inom unionens institutioner kan medlemsstaterna medverka aktivt i arbetet med lagstiftningen på unionsnivå. Lagarna citeras ofta i domar, och termer och formuleringar förs in i de översättningar vi gör av rättspraxis. Våra översättningar av domar kan i sin tur i viss utsträckning påverka det svenska juridiska språket i de svenska texter som skrivs i Sverige och Finland. Men den svenska språkpolitiken och språkutvecklingen måste genomföras av svenskspråkiga doktrinförfattare, domare, myndigheter och inte minst lagstiftningsförfattare.

De olika medlemsstaternas rättstraditioner påverkar rättsbildningen vid EU-domstolen. Unionsrätten låter sig nämligen inspireras av medlemsstaternas nationella rättssystem. Varken medlemsstaternas domare eller generaladvokaterna ska representera sitt medlemsland, utan de ska vara helt opartiska i sin yrkesutövning. Men de bär trots allt med sig en tradition att formulera sig som kanske i viss mån kan påverka formuleringar i olika texter, även om dessa inte skrivs på deras första språk. Betydelsen av språkhanteringen hos rättssekreterarna på domarnas och generaladvokaternas kabinett ska heller inte underskattas.

Vad blir nästa steg i det juridiska språkets historia?

Under tiden före vår skrivna lagstiftning förmedlades lagen muntligen av lagmannen på tinget. Det var ett lagspråk som var avsett att kunna hållas i minnet, särskilt av lagmannen men också av andra tingsdeltagare. Under medeltiden kom landskapslagarna, som var en kodifiering eller skriftlig version av de tidigare muntligt förmedlade lagarna.

Efter medeltidens kodifiering av de muntliga lagarna har olika skriftliga lagstiftningstrender influerat svensk rätt. Det har bland annat förekommit influenser från kyrkorätt (kanonisk rätt) och tysk-romersk rätt.

Lagstiftningsprocessen fortsätter att bygga på det skrivna ordet. Även i dag förekommer kodifiering av domstolars eller olika branschers praxis, vilket ger utrymme för juridiska och språkliga influenser från olika fackområden. Liksom under tidigare sekler förekommer också i dag influenser från utländsk rätt.

Det är uppenbart att det överskådliga och lättmemorerade lagspråket från den tid när både lagstiftningsprocessen och den tillämpande instansens arbete byggde på muntlighet – eller på den muntliga traditionen i kodifierad version – hör till en gången tid.

Nu finns i stället ett krav på snabbhet i både lagstiftnings- och tillämpningsprocessen. Samhällsutvecklingen innebär att nya områden måste lagregleras, och det är allt oftare fråga om områden som präglas av en hög grad av teknikalitet. Behovet av nya lagregler eller avgöranden från instanser som tillämpar eller kompletterar dessa (kanske otydliga och luddiga) lagregler betonas ständigt. Kravet på snabbhet gör att

den stora precision och höga språkliga kvalitet som krävs i en juridisk text kan råka i farozonen.

Frågan är dessutom vad denna kvalitet ska bestå i. Är det möjligt att inrymma närheten till samhällsmedborgarna i det här kvalitetsbegreppet, samtidigt som vissa områdens teknikalitet är svåra att förstå för andra än fackmän? Kan man kräva att alla komponenter i ett rättssystem ska kunna förstås av alla? Hur ska man definiera den krets som på något sätt kan komma att beröras av reglerna? I vilken utsträckning ska man förvänta sig att advokater och journalister använder och utökar sitt kunnande för att kunna förmedla rättens innehåll till sina klienter och läsare? I vilken utsträckning kan man kräva att läroboks- och doktrinförfattare förmedlar både fackkunskap och kunskap om hur man bör uttrycka sig skriftligt till framtidens jurister, exempelvis genom att själva vara goda exempel? Behöver det juridiska språket anpassas till de senaste medierna? Kan en sådan förändring ske sakta och stegvis, i likhet med migrationen från muntlighet, via kodifiering, till fokus på enbart skriven text? Med andra ord, hur ska det skrivna ordet utvecklas mot större läsbarhet?

När det gäller den allmänna översättningsstrategin är vi vid översättning av domar bundna av den stil och den fackspråksnivå som källspråket använder. Det innebär att juristlingvisterna inte helt kan välja en annan nivå och anpassa den till målspråkets målgrupp och helt fritt tillämpa en så kallad funktionell översättning. Vår målsättning är att på ett välbalanserat men precist sätt överföra källspråkets innehåll till målspråket – inom de ramar dokumenttypen ger – med så stort fokus på målgruppen som möjligt. Vår enhet strävar efter att följa utvecklingen av det svenska juridiska språkbruket på olika nivåer, för att kunna leverera översättningar som, trots den mångfasetterade juridiska och språkliga kulturen på vår institution, så långt möjligt är både korrekta och lättlästa. Vi följer med intresse klarspråksarbetet och dess inverkan på lagtexter, domar och myndighetstexter. Klarspråksarbetets spridning till olika fackspråk kan, i kombination med nya medier, öka effektiviteten i kommunikationen i samhället.

Jag vill avsluta med att säga att framställningen speglar mina personliga slutsatser mot bakgrund av mina egna erfarenheter som avdelningschef och att den inte är ett inlägg från unionsdomstolen.

Inger Riis-Johannessen

Språket i regelverk – hva er god jus og hva er bare dårlig språk?

1. Innledning

Det er en generell oppfatning i samfunnet at borgerne sliter med å forstå hva staten skriver til dem om rettigheter og plikter de har. Det hevdes at dette blant annet skyldes at regelverket er alt for komplisert og uforståelig for vanlige folk. Da må vi så å si gå til roten av problemet og gjøre noe med regelverket mener mange. For det er ingen tvil om at lover og forskrifter ikke alltid har den klarheten og kvaliteten for øvrig som vi kunne ønske.

I denne artikkelen vil jeg på bakgrunn av mine erfaringer med lov- og forskriftsarbeid beskrive noen av de utfordringene forvaltningen står overfor i regelproduksjonen. En bevisstgjøring om problemområder vil kunne gi grunnlag for å arbeide mer aktivt, målrettet og nyansert med å bedre kvaliteten på lover og forskrifter. En bedre regelverkskvalitet vil både styrke borgernes rettssikkerhet og fremme forvaltningens effektivitet.

I Norge har vi i gjennomsnitt ca. 750 lover og ca. 3300 sentrale forskrifter. Forskrifter er regler gitt av forvaltningen etter fullmakt fra lovgiver til forvaltningen til å fastsette formelle bindende rettsregler. Forskrifter er med andre ord formelle regler på et nivå under lovene. Sentrale forskrifter er regler som gjelder hele landet. I tillegg gis det en stor mengde regionale og lokal forskrifter.

Vi laget 12 nye lover og 79 endringslover i 2010. Vi laget 297 nye forskrifter og 736 endringsforskrifter samme år. Det ble samtidig opphevet lover og forskrifter, så det totale antallet lover og forskrifter er derfor relativt stabilt. Det samlede volumet på regelverket har likevel økt jevnt, men synes nå å ha stabilisert seg. Kanskje grunnen til det er EUs økte bruk av forordninger som inkorporeres ”som sådan” i norsk rett i motsetning til direktiver og vedtak som transformeres? Økt produksjon av forordninger vil nok fortsette inntil EU tar inn over seg de negative konsekvensene av den typen regler og ser at heller ikke forordninger er en garanti for at gjenstridige medlemsland

gjør som EU vil. Den store produksjonen av lover og forskrifter hvert år indikerer altså at det skjer en stadig hurtigere fornyelse av regelverket. Og om reglene som lages ikke er gode, blir det fort mye dårlig regelverk.

Borgerne skal forholde seg til alt regelverket. De skal forstå innholdet og ville innrette seg etter det. Regelverk er ett av flere virkemidler staten har for å styre borgerne. Blir ikke reguleringen forstått er det mindre sannsynlig at den blir etterlevd, og virkemiddelets effektivitet blir svekket. (Her sees det bort fra de tilfellene lovgivningen bare er tiltenkt en symboleffekt.) Det gir seg da selv at det er viktig at reglene er lette å forstå og juridisk korrekte. Å unngå språklig og juridisk tvil, ja enda til feil, sparer både borgerne og myndighetene for mye unødvendig ressursbruk. Forvaltningen vil kunne øke effekten av sin ressursbruk og også rettssikkerheten vil styrkes. Dette blir et stadig viktigere hensyn i en tid med økende regulering på stadig nye områder i samfunnet.

Lovavdelingen i Justisdepartementet skal kvalitetssikre ny lovgivning før lovforslagene fremsettes for Stortinget. I tillegg ble det i 2006 etablert en egen enhet – Forskriftsenheten – som bistår alle departementer og underliggende etater med strukturelle og regeltekniske spørsmål ved utarbeidelsen av forskrifter. Det er et tilbud og ingen plikt å ta i mot hjelpen. Enheten ble etablert fordi en kartlegging hadde vist at det gjennomgående var et behov for å bedre forskriftenes kvalitet. Erfaringene jeg skal dele med dere er hentet fra arbeidet der, men også fra 10 års arbeid med produksjon av forskrifter i en underliggende etat, Post- og teletilsynet under Samferdselsdepartementet.

Påstand

Erfaringen er at å utarbeide juridisk korrekte, gode og lettforståelige regler, åpenbart er lettere sagt enn gjort! Som ramme for presentasjonen av utfordringer i regelverksarbeidet fremmes to påstander:

- Jurister – og like ofte andre regelprodusenter – skriver tyngre enn nødvendig og ofte forsvarer de sin skrivemåte uten at det er saklige grunner for å opprettholde den. Tekstene blir vanskeligere tilgjengelig enn regler trenger ut fra faglige og juridiske krav.
- På den annen side:
- Filologer og andre kritikere vil gjerne omskrive og forenkle regler utover det som er holdbart og hensiktsmessig.

Hensikten med å belyse påstandene, er å skape forståelse for at det kreves innsikt og erfaring i regelverksarbeid, og ikke minst tid og innsats, for å skrive gode regler, for eksempel å velge den riktige balansen mellom juridisk presise regler og lett tilgjengelige regler.

Innholdet

Kapittel 2 omhandler hva klare regler er, dvs. hva kvalitet i regelverket er. I kapittel 3 redegjøres det for noen av årsakene til at en lov eller forskrift kan ende slik som i eksempelet. I det ligger implisitt også enkelte forslag til hva som kan bedre regelverkskvaliteten. I kapittel 4 beskrives noen særtrekk ved språket i regelverk. Kapittel 5 inneholder en forsøksvis kategorisering av noen språklige problemområder og type-tilfeller. Eksempler på unødvendig juridisk språk angis og tilsvarende advares det mot overforenklinger. Kapittel 6 gir en oppsummering.

2. Klare regler og kvalitet i regelverket dreier seg om flere forhold

Klart språk hjelper ikke brukeren av regelverket hvis ikke også rettsreglene er hensiktsmessige og innholdet er forståelig og mulig å forholde seg til. Reglene må ha et innhold som er egnet til å oppfylle viktige mål, men samtidig ikke gå lenger enn nødvendig. Å begrense regelverkets omfang er i seg selv et mål på kvalitet. Med EU dynges vi alle ned av regler, og volumet er i seg selv et alvorlig problem for brukerne. Regelverksarbeid må starte med innholdet og både jurister og fagpersoner innen medisin, ingeniørfag eller hvilket samfunnsområde vi måtte være på, har et felles ansvar her. Det krever mye tenkning og nitid arbeid med sammenhengen mellom regler, for å unngå uklare, komplekse og kanskje motstridende elementer i regelverket. Juristene er slik jeg erfarer det, langt fra alene om ansvaret for at regelverk blir uklart, utilgjengelig og vanskelig å forstå.

Dess enklere reglene lages, dess mindre finmasket blir de. Dess mindre finmaskede reglene er, dess mindre treffsikre kan de bli i å nå spesifikke mål som ønskes nådd. Det kan for eksempel bli vanskelig å lage enkle regler og samtidig ta hensyn til spesielle behov som enkelte særlige brukergrupper måtte ha. På den annen side kan det hjelpe lite om reglene tar aldri så mye hensyn til et hvert tilfelle, hvis de som skal følge slike detaljerte krav, ikke forstår og innretter seg etter reglene. Balansen her er med andre ord viktig.

Innholdet henger nært sammen med formidlingen av det, altså språket. Og ikke sjelden avdekker det å påpeke språklige uklarheter i fremstillingen av reglene at innholdet heller ikke er klart. Språklig analyse og bearbeiding er derfor viktig for å skape klare og gode regler.

Andre forhold som påvirker kvaliteten, er strukturen innad i et regelsett og mellom regelsett. Også her er det ofte et forbedringspotensial. God struktur bygger på evne til logisk tenkning og systematikk. Verken jurister, ingeniører eller andre faggrupper som deltar i regelutviklingen, er alene om ansvaret for å ivareta dette.

3. Årsakene til dårlige regler

Årsakene til at regelverk ofte får dårligere kvalitet enn ønsket synes å være mange.

1. Regelverksarbeid starter ofte opp for sent. Taket på en idrettshall har alt ramlet ned og skadet barn, eller Huseierforeningen har lagt frem en rapport om alt for mange badegulv som lekker, og media og politikere skriker på handlekraft og strengere regler. Eller arbeidet med transformering av EØS/EU-regler starter for eksempel først når reglene er inntatt i EØS-avtalen og Norge er forpliktet til å gjennomføre dem i norsk rett. Da kan gjennomføringsfristen komme før det har vært mulig å bearbeide teksten slik man burde, og med det et politisk press om å kunne dokumentere at vi har oppfylt vår forpliktelse etter EØS-avtalen – uansett om gjennomføringsreglene blir gode eller dårlige. At Utenriksdepartementets oversettelser kommer lenge etter at rettsaktene skal være gjennomført i norsk rett, er en tilleggsbyrde for regelprodusentene.

I andre tilfeller går regelarbeidet over for lang tid. De som startet arbeidet er for lengst sluttet når arbeidet med loven eller forskriften skal avsluttes og en rekke spørsmål konkluderes. Deres undersøkelser og kanskje grundige overveielser er ikke nedtegnet, og viktig kunnskap blir ikke tatt hensyn til i innspurten. Går arbeidet over for lang tid, er det også vanskelig for produsentene å holde oppe engasjementet og trykket i arbeidet. Andre arbeidsoppgaver bryter opp konsentrasjonen, slik at nødvendig helhetstenkning og det å forfølge og konkludere på mange ulike elementer glipper. Motivasjonen for oppgaven synker for hver gang den må tas frem igjen, og kvaliteten på arbeidet blir lett dårligere. En slik langdryg prosess vil samlet sett kreve mer arbeidsinnsats enn en mer konsentrert innsats, og slik sett være unødvendig ressurskrevende.

Selv om regelverksarbeidet i utgangspunkt starter i god nok tid, erfarer mange at regelverksutkast ofte blir liggende lange perioder hos en saksbehandler uten at noe skjer. Kampen om saksbehandlerens oppmerksomhet er stor, og dagsaktuelle saker gis hele tiden forrang. Først når arbeidet er på etterskudd blir det tatt frem igjen, og da blir også et forslag som ikke trengte å være det, et hastverksarbeid.

2. Arbeid med regelverk gis i mange tilfeller for lav prioritet. I en hektisk hverdag, er det ofte de løpende sakene fra dag til dag, saker politikerne kan markere seg med og saker med stor medieomtale som får ledernes oppmerksomhet, og da også status nedover i forvaltningsorganet. Langsiktig arbeid som regelverksproduksjon, har lett for å bli skadelidende.
3. Det er også grunn til å stille spørsmål om den politiske ledelsen i departementene

i for stor grad presser frem saker som de ønsker å markere seg med. Selvfølgelig er det politisk ledelse som bestemmer, men er byråkratene tøffe nok og markerer de tilstrekkelig sterkt hvilke svakheter tidspresset fører til? Får de godt nok frem hvilke viktige elementer i et godt lov- og forskriftsarbeid som utelates under tidspres? Understrekes det for politikerne at dette ofte fører til feil, uforståelige regler og unødige ressursbruk i praktiseringen av regelverket?

4. Regelverk er ofte et resultat av kompromisser. Kompromisser er en del av den politiske hverdagen regelverk blir til i, og det kan neppe unngås på det politiske plan. Likevel bør kanskje kompromisser sent i produksjonsprosessen, sjekkes for om det er gjennomførbart og hva kostnadene ved gjennomføringen blir. Behandlingen av regler for å gjennomføre datalagringsdirektivet i norsk rett er kanskje et eksempel her.

Men også utover dette, møter jeg ofte utkast som er kompromiss mellom deltakere i utredningsgrupper eller forvaltningen for øvrig. Forvaltningen kan synes å ha som mål at alle deltakere i prosessen og alle innspill skal få litt gjennomslag. Loven eller forskriften kan da ende med å inneholde innbyrdes motstridende elementer eller elementer som i alle fall ikke er godt avstemt. Å lage juridisk gode regler, vil ofte innebære å velge ett konsistent spor fremfor ett annet. Det krever at noen skjærer igjennom og gjør noen upopulære valg. Å ta upopulære avgjørelser er ikke alltid lett, eller går beslutningstakerne ikke godt nok inn i utkastene til å se slike svakheter?

5. I et lite byråkrati som vårt norske, har hver enhet mange oppgaver og i en presset hverdag er det lettest å gjøre som ”man” alltid har gjort. Eller arbeidet begrenses til den minimale endringen eller tillegget som er helt nødvendig på endringstidspunktet, fremfor å ta et større grep for fornyelse og helhetstenkning. Et løft for å bedre strukturen eller språket og for å bedre helhetstenkningen i regelverket, utsettes til senere. En senere anledning blir ofte i realiteten aldri. Slik blir kjente svakheter i regelverket videreført, kanskje over lang tid. Det skaper ikke støy, krever sjelden en intern begrunnelse og glir lett gjennom. Å tenke og utvikle noe selv er alltid mer krevende.
6. Kunnskapen om hvordan et regelverk best utformes for å bli korrekt og lett tilgjengelig, er overraskende dårlig. I juristutdanningen lærer vi å anvende gjeldende rett og ikke å utforme regelverk. Dette er selvfølgelig en svakhet for alle de juristene som havner i offentlig forvaltning som regelprodusenter. Det burde derfor være langt større oppmerksomhet i forvaltningen om behovet for opplæring av nye re-

gelprodusenter og på erfaringsoverføring fra eldre til yngre medarbeidere. Erfarne medarbeidere bør i større grad engasjere seg aktivt i regelverksarbeidet og kvalitetssikringen av lover og forskrifter.

En sjekk med *Lovtidend* der alle nye lover og forskrifter kunngjøres, viser at de generelle føringene Justisdepartementets lovavdeling har gitt for utforming av regelverk, jevnlig brytes. Det gjelder alt fra detaljer som den tekniske utformingen av paragrafer og ledd, til helt grunnleggende forhold som kravet til hvordan handlinger kan gjøres straffbare i lov og forskrift. Dette skjer forstemmende nok til tross for at mye av føringene fremgår i en skriftlig veileder de fleste synes å kjenne godt til at finns. Veien frem til gode regler er lang når dette kommer i tillegg til alle andre forhold som vanskeliggjør arbeidet med å produsere gode regler.

7. Erfaring synes å vise at medarbeidere som er flinke og trygge på faget sitt, tør skrive enklere enn medarbeidere som er faglig svakere. Utrygge medarbeidere er redd de gammelmodige og oppstyltede formuleringene de henter fra gjeldende rett, lærebøker og andre steder, dekker noe de ikke har oversikt over, og så tør de ikke fravike dem. Tekstene de henter inspirasjon fra, kan være ført i pennen av forrige eller enda tidligere generasjoners jurister. Da blir det gammelmodige tekster, for språknormene endrer seg forttere enn vi kanskje tror.

Tungt språk kan nok også skjule et element av redsel for ikke å være akademisk nok. Å bruke særlige faguttrykk, skrive lange setninger med mange presiserende innskutte ledd og abstrahere er ofte forbundet med akademia. Slik reproducerer unge mennesker ofte ukritisk forgjengeres og tidligere tiders dårlige språk, og i alle fall utdatert språk når hensikten er å kommunisere med alle eller mange borgere.

8. Mange saksbehandlere og ledere synes å ha liten forståelse for hvor viktig formuleringskunst er for å oppnå klare og gode regler. God formuleringskunst tar tid. Saksbehandlere får ikke nok tid og skjermes ikke for andre arbeidsoppgaver, slik at de kan arbeide konsentrert med regelverksarbeid. Og det blir sjelden god juss uten gjennom et godt språk. Uklart språk er ofte resultatet av en uklar tanke, og en klar tanke er ofte lett å formidle klart.
9. Siste årsaken jeg vil nevne er kvalitetssikringen som kan være overraskende dårlig. Bevisstheten om, og i alle fall viljen til å ta konsekvensen av hvor viktig nøyaktighet er, synes ofte å mangle. Det kan blant annet gjelde følgende forhold:
 - Brukes det bare ett begrep eller en term for et og samme forhold? Det er viktig for at brukeren ikke skal tro det ligger en tilsiktet forskjell i språkvariasjonen. Der

litterære tekster tjener på variasjon, vil variasjon i regelverk kunne skape uklarhet og enda til uønsket regelfortolkning.

- Er henvisninger riktige etter at paragrafer og ledd er flyttet rundt mange ganger under produksjonen?
- Er komma plassert riktig? Riktig bruk av komma kan være avgjørende for meningsinnholdet. Også mindre dramatiske feil har betydning for hvor lett reglene er å lese og forstå. Det fastsettes sjelden en forskrift som ikke har feil plassering av komma.
- Bygger utkastet på og henger det godt sammen med annen relevant regulering? Slike avklaringer er et juridisk krevende arbeid som gir særlig store utfordringer. Som eksempler på slike utfordringer kan nevnes å utforme av straffebestemmelser og erstatningsbestemmelser, å vurdere begrepsbruken mot andre sentrale rettsregler med tilsvarende terminologi slik at det ikke blir unødvendig begrepsforvirring og å vurdere om forvaltningslovens saksbehandlingsregler passer eller om det er grunn til å fravike eller supplere disse.

4. Særtrekk ved regelverk

Når språket i regelverk skal vurderes og forbedres er det viktig å være oppmerksom på enkelte særtrekk ved regelverk contra andre juridiske tekster.

Regler skal være presise, men likevel så generelle at de kan dekke flere mer eller mindre likeartede tilfeller i motsetning til enkeltavgjørelser som kan være helt konkrete. Det er et viktig rettferdighetsprinsipp at tilfeller som er så like at de bør behandles likt, faktisk blir det. Det kan stille særlige krav til ordbruken, som for eksempel å finne en overordnet fellesbetegnelse som *hjordedyr*, fremfor å angi artene *rådyr*, *hjort* og *elg*. Et annet eksempel er å bruke *elektronisk kommunikasjonsnett* fremfor å angi type nett som *kopernet*, *fibernet* og *koaksialkabelnett*. Det overordnede fellesbegrepet vil sikre at alle alternativene under begrepet blir omfattet.

Reglene skal kunne stå seg over tid, slik at det ikke kreves regelendring ved enhver teknisk, medisinsk eller annen samfunnsmessig utvikling. Begrepet *elektronisk kommunikasjonsnett* vil for eksempel omfatte enhver teknisk løsning for å transportere elektronisk kommunikasjon, og slik sett ha evnen til å leve med utviklingen. Ordet *narkotika* oppfattet som 'straffbart narkotika', kan kanskje defineres slik at det langt på vei vil omfatte også nye stoffer som har samme virkning som eksisterende stoffer.

Men slike generiske begreper vil nødvendigvis være mer abstrakte, vanskeligere tilgjengelige og kreve mer innsikt fra leseren for å bli forstått. Og det vil utvikle seg et sett av fortolkninger og avgrensninger av hva begrepet omfatter, og disse vil ikke uten videre være tilgjengelig for den som leser og skal forstå reglene. Dette er et dilemma, men uten en slik generell tilnærming og robusthet, ville regelverket blitt svært omfat-

tende og uhåndterlig, og det ville til en hver tid være tilfeller og situasjoner som ikke ble regulert som ønsket. Vår rettstradisjon og administrasjon har nettopp sin styrke i den generelle tilnærmingen, i motsetning til en mer kasuistisk lovgivning.

Omfanget av regler i samfunnet er etter hvert blitt stort. En måte å begrense omfanget på, vil være å bruke særlig faguttrykk som ofte kan uttrykke mye komprimert. Skyldkravet *forsett* i strafferetten er et fagbegrep som krever særlig innsikt for å bli forstått. Men begrepet gjør det mulig å uttrykke et straffebud med langt færre ord enn om fagtermen ikke kunne brukes. Et annet eksempel er *narkotika*.

Fagterminologi finnes innen alle områder i samfunnet. I og med rammene for de fleste samfunnsområdene styres av rettsregler, vil det ofte være et samspill og en glidende overgang mellom juridisk språk og annen fagterminologi. Juristene er derfor langt fra alene om å gjøre rettsregler vanskelig tilgjengelig for leseren. Men juristene bør føle et særlig ansvar for å bidra aktivt til å avklare når fagterminologi er nødvendig og ikke. De bør også føle et særlig ansvar for å skrive så flest mulig rettsregler blir allment tilgjengelig.

5. Typetilfeller

Før det med eksempler illustreres juridisk språk som kan være uegnet eller hensiktsmessig, er det helt sentralt å slå fast følgende:

- Språkrådets generelle normer for korrekt og godt språk, gjelder også for rettsregler.

Juridisk språk er som utgangspunkt ikke noe mer eller annet enn det! Mange regelprodusenter synes ikke ha fått det med seg. At svært mange forvaltningsansatte for eksempel ikke vet at navn på lover og forskrifter ikke skrives med stor bokstav, er foruroligende. Det er bare Grunnloven og lover som begynner med egennavn, for eksempel Svalbardloven, som skrives med stor bokstav. Hvordan er det da med kunnskap om andre mer krevende skriveregler som kommaregler, punkttoppstillinger og hva som er god setningsbygging?

Selv om det egentlig er vanskelig å vite hva ”juridisk språk” er, gis det nedenfor eksempler på det jeg tror mange oppfatter som juridisk språk. Helt uvitenskapelig grupperes eksemplene i en form for typetilfeller.

Typetifelle 1 betegnes som gammelmodige ord og uttrykk.

Eksempler på dette er *anbringelse, angående, befordre, beføyelse, begjære, bortta, erlegge, forefinnes, foregi, forestå, forehavende, forføyning, henregne, henhøre, hensette, hensynta, hva gjelder, hvoretter, herværende, komme til anvendelse på, meddele, nær-*

værende, omfattes av, oppebære, oppstille (om regler), påkrevd, undergå en forandring, vedrørende.

Jeg kan vanskelig se at disse ordene ikke like gjerne kan uttrykkes med mer moderne ord og uttrykk som langt flere i befolkningen kjenner seg fortrolige med. Men dette er det ikke enighet om. Mange jurister mener enkelte av disse ordene er hensiktsmessige. Listen med slike ord og uttrykk er uendelig mye lenger, og det er helt sikkert andre ord som heller burde vært med på listen. Felles for ordene er at de ofte har forstavelser eller er sammensatte ord, gjerne med en gammeldags oppstyltet rekkefølge på delene ordet er bygget opp av. Slike ord og vendinger er ikke juristene alene om å bruke. Faktisk synes ofte andre yrkesgrupper å skrive slike ord fordi de tror de må skrive slik for å skrive juridisk! Og disse yrkesgruppene bidrar sterkt i forskriftsproduksjonen.

Typetilfelle 2 betegnes som ”stammespråk”.

Dette møter vi for eksempel når forvaltningen legger en helt spesiell betydning i ord som ellers har en allmenn betydning. Den spesielle betydningen er det bare innvidde som har forutsetninger for å forstå.

Ett eksempel er når *brukstillatelse* og *tillatelse* brukes om to forskjellige tillatelsesregimer i samme regelverk. Også *konsesjon* og *tillatelse* er brukt på tilsvarende måte. *Tillatelse, konsesjon, lisens, autorisasjon, løyve, godkjenning* er alle ord for at et tiltak eller en aktivitet ikke kan starte opp eller drives før myndighetene har gitt en uttrykkelig aksept. Ordene brukes om hverandre og valg av det ene eller det andre synes å ha historiske forklaringer. Å velge et av ordene for ett krav om tillatelse og et annet ord for et helt annet krav om en helt annen type tillatelse i samme regelverk, virker bare opplysende for dem som arbeider nært med terminologien. Skal reguleringen bli allment forståelig, bør det fremgå direkte av betegnelsene hva forskjellen er, som for eksempel ’tillatelse til etablering’ og ’tillatelse til bruk’. Da vil enhver leser forstå at det gjelder to ulike tillatelser.

Forskrift om autorisasjon, lisens og spesialistgodkjenning for helsepersonell med yrkeskvalifikasjoner fra andre EØS-land har en tilsvarende begrepstilsøring som forutsetter at leseren vet hvilke form for tillatelse de ulike begrepene dekker. Når en lov bruker *autorisasjon* for én type tillatelse og en forskrift fastsatt med hjemmel i samme lov bruker *autorisasjon* i en helt annen betydning, er det ikke rart om en leser som ikke må forholde seg til regelverket ofte, får problemer.

Og lett er det heller ikke å forstå hvem som gjør hva når *Den som skal arbeide med utførelse av elektriske anlegg og elektrisk utstyr, skal stå under faglig ledelse av person som skal forestå arbeid med utførelse, drift og vedlikehold*. Poenget bak regelen er at ’å forestå arbeid med utførelsen’ krever mer utdanning enn ’å arbeide med utførelsen’.

men dette kunne åpenbart vært formulert klarere. Formuleringen å forstå arbeidet med utførelsen er i seg selv oppstyltet og tungt tilgjengelig.

Typetilfelle 3 kan beskrives som språktistler.

Eksempler på språktistler kan være konstruerte ord og uttrykk som ikke fremgår i ordbøker eller for øvrig er tungt tilgjengelig for lesere som ikke har spesiell innsikt på området. Substantivsyken fører ofte til slike konstruksjoner, som for eksempel *gjennomførbarhet*, *samvirkeevne*, *behovsstiller* og *oppgaveportefølje*. Tungt blir det i alle fall å lese tekster med mange slike ord.

Typetilfelle 4 omhandler upresist, tilslørende og tvetydig språk.

Konsensus og *konsensusprinsippet* ble omtalt ved høring av en forskrift. På en liten side ble det brukt 10 ganger i forskjellige varianter. Det de mente var 'kravet til enstemmig vedtak'. Så hvorfor stod det ikke like godt det? Da behøvde ingen å spekulere på om det her gjelder et krav, om det var snakk om enstemmighet, flertallsbeslutning, 2/3 flertall eller en annen form for kompromiss kanskje.

Behovsstiller kan oppfattes som tvetydig. Er *behovsstiller* den som etterspør noe eller sørger vedkommende for å tilfredsstille andres behov? Ordet er med andre ord både utslag av substantivsyken og tvetydig. Også mange andre ord og formuleringer vil være eksempler på flere typetilfeller.

Stammespråk, språktistler og upresist, tilslørende språk klarer både jussen og allmennspråket seg svært ofte svært godt uten.

Typetilfelle 5 gjelder vanlige ord med snevrere, videre, mer presis eller avvikende betydning i juridisk sammenheng.

Erverve er et slikt ord. I dagligtalen blir det vel ofte oppfattet som 'å skaffe seg noe', normalt ved kjøp. I jussen brukes termen normalt i en vid betydning. Hensikten er å inkludere flere ulike måter å bli eier av noe på. Det kan for eksempel skje ved kjøp, gave, arv eller ved å tilegne seg eierløse gjenstander. 'Å leie' vil typisk ikke omfattes.

Å *besitte* / *besittelse* er et annet slikt ord. I juridisk sammenheng brukes termen å besitte når poenget er å få frem at det er 'å ha hånd om noe' som omhandles. Det kan omfatte 'leie', 'ha tilegnet seg noe ved tyveri eller heleri', men også 'å besitte noe man eier'. Det vil med andre ord normalt bli direkte feil å erstatte *besitte* med *eie* slik det kan forekomme i forslag til språkforenklinger.

Kompetanse er også et problematisk ord. Når noen i dagligtale har 'kompetanse' til noe, mener de normalt at vedkommende er utdannet for å gjøre arbeidet, de kan det som skal til for å gjøre jobben, de har nødvendige kvalifikasjoner. I juridisk sammenheng brukes *kompetanse* oftest om 'å ha formell myndighet til å gjøre noe'. Det

kan være en faktisk handling, for eksempel å pågripe en person eller til å avgjøre noe, for eksempel å innvilge en søknad om byggetillatelse. 'Det å være lært opp til å kunne utføre et arbeid' betegnes som *kvalifikasjoner* og ikke *kompetanse*. Brukes konsekvent *myndighet* og *kvalifikasjoner*, unngår man tvetydigheten.

Billig, frukter, lodd, dødsdisposisjon, prevensjon og *skjønn* er eksempler på ord som betyr noe helt annet i dagligtalen enn i juridisk sammenheng.

Typetilfelle 6 omtales som særlig fagspesifikke juridiske ord og uttrykk.

Det finnes enkelte begreper som er mer rent juridiske enn eksemplene under typetilfelle 4. Det gjelder for eksempel *anke/kjæremål, anførsel/påstand* og *fullbyrde*.

Tidligere ble det i regelverk skilt mellom *anke* og *kjæremål*. Ordet *kjæremål* viste at det var en kjennelse som ble begjært overprøvd ved en høyere domstol og *anke* at det gjaldt overprøving av en dom. I den nye tvisteloven er *kjæremål* fjernet for å gjøre prosessreglene lettere tilgjengelig. Nå heter det *anke over dom* og *anke over kjennelse*. *Anke* antas å bli forstått bedre av folk flest, og det angis om det er en kjennelse eller dom som skal overprøves.

I en sak for domstolen er *påstanden* det du krever, det du ønsker dom for. *Anførsel* er det du begrunner kravet ditt med. Du kan ha flere anførsler, altså begrunnelser, for hvorfor du mener kravet ditt bør innfris. Jeg har sett *anførsel* erstattet med *merknad, opplysning* og *påstand*. I juridiske tekster må det vises stor varsomhet med slike omskrivninger. Å erstatte *anførsel* med *påstand* blir i alle fall ikke bra – vel å merke hvis juristen i utgangspunktet har gjort jobben sin riktig.

Fullbyrde i juridisk sammenheng er normalt 'å sette i verk' en rettsavgjørelse. Fullbyrde kan kanskje også være brukt i betydningen 'å fullføre noe'. I juridisk sammenheng bør man da bruke fullføre, slik at fullbyrde forbeholdes 'å sette i verk' en rettsavgjørelse. Eksemplene i typetilfelle 4 og 5 vil oftest være nyttige, ja direkte nødvendige i jussen – selv om de måtte gjøre reglene vanskeligere tilgjengelige.

Noen særlig juridiske ord synes vi rett og slett ikke å trenge.

Et slik særlig ord er *ugild*. Den langt bedre kjente term *inhabil* er å foretrekke. *Oreigning* bør erstattes med *ekspropriasjon*. Både *inhabil* og *ekspropriasjon* er korrekt bokmål og nynorsk.

Etter forvaltningsloven § 42 kan forvaltningen beslutte at "iverksettingen av et vedtak skal utsettes". Dette er til å forstå for de fleste. I lærebøker og teori for øvrig omtales dette ofte som å gi et vedtak *oppsettende virkning*. Enda det her er loven selv som bruker det mest informative ord for handlingen, er det utrolig hvor seiglivet den gamle formuleringen fortsatt er. Og det gjelder ikke bare blant forvaltningsjurister, men like mye blant advokater.

Jurister bruker av og til sære, juridiske uttrykk, for eksempel fra latin, som ikke bør

brukes i regler. Eksempler på slik er *condictio indebiti* (som kan forklares med 'krav om tilbakebetaling av penger eller annet som er betalt i den villfarende tro at betalingsplikten bestod') og *pro rata* (som kan forklares med for eksempel 'proporsjonalt med en angitt målbar faktor' eller 'metode for å måle en delmengde i forhold til en annen delmengde eller i forhold til det hele').

Men også andre yrkesgrupper kan bruke særlig fagspesifikke ord og uttrykk som er så lite tilgjengelig for den vanlige leser at de bør skrives om eller forklares hvis de skal brukes i regelverk.

Typetilfelle 7 kan betegnes som skjønsmessige ord og uttrykk eller rettslige standarder. Eksempler på skjønsmessige ord og uttrykk er *rettslig interesse*, *rettsstridig atferd*, *akt-som*, *god tro*, *utilbørlig*, *forsvarlig nivå*, *rimelig tid*. Dette er standarduttrykk som går igjen i mange lover og forskrifter. Det nærmere innholdet i formuleringene er ofte fastlagt gjennom lang tids bruk, forvaltningspraksis og rettsavgjørelser. Noen slike formuleringer har et rettslig innhold som langt på vei gjelder gjennomgående i lovgivningen. Andre formuleringer har et nærmere innhold som er begrenset til ett særlig rettsområde. Rimelig tid kan for eksempel bety noe annet i strafferetten enn innenfor vegfraktavtaler. Men uansett krever det juridisk innsikt og ofte spesialkunnskaper innenfor fagfeltet for å vite når slike ord og uttrykk med fordel kan og kanskje bør erstattes og med hva, og når det ikke bør skje.

Som det fremgår, er det ikke alltid like lett å avgjøre hvilken underliggende betydning formuleringer i rettsregler dekker. Det vil særlig i de tre siste typetilfellene, upresist språk, fagspesifikke ord og skjønsmessige ord og uttrykk, være grunn til å vise stor varsomhet med å skrive om og skulle alminneliggjøre språket. Omskrivninger må gjøres etter en helt konkret og grundig vurdering av det rettslige innholdet. Og juridisk kompetanse vil oftest være nødvendig.

6. Oppsummering

Arbeidet med å bedre kvaliteten på regelverket borgerne styres av, er viktig og bør styrkes. Kvalitetsforbedringene kan særlig skje gjennom følgende 5 elementer:

- Selve innholdet i reglene bør forbedres og forenkles. Arbeidet må bidra til å redusere mengden regler.
- Mye regelverk vil bli lettere tilgjengelig om strukturen i regelverket ble bedret. Det gjelder både innad i hver lov og hver forskrift, mellom tilgrensende lover, mellom tilgrensende forskrifter og mellom lovene og deres underliggende forskrifter.
- Utformingen av reglene kan i mange tilfeller gis en langt høyere juridisk kvalitet ved at de generelle føringene for regelverksutforming følges bedre.

Disse 3 elementene er ikke først og fremst språklige. Men de er grunnleggende premisser for hvor langt det gjennom språklige tiltak er mulig å komme i å gjøre rettsregler tilgjengelige for borgerne. Har ikke lovene og forskriftene tilstrekkelig høy kvalitet etter disse tre elementene, vil vi ikke komme særlig langt i formidlingen uansett hvor klart språket er. De 2 siste elementene er av språklig karakter:

- For det første bør det arbeides med å unngå faguttrykk der de kan skrives om med mer kjente ord og uttrykk. Det gjelder både juridiske og andre faggruppers terminologi. Der det er uhensiktsmessig å erstatte fagterminologi, bør ofte termene forklares. Dette gjelder særlig for regler som retter seg mot borgere uten særlige faglige forutsetninger på området.
- For det andre er det et stort potensiale for å forbedre den generelle språkkvaliteten. Det fremgår forhåpentligvis over at mye av det som generelt oppfattes som juridisk språk, bare er gammelmødige uttrykksmåter, oppstyltet, kronglete, ja enkelt sagt: dårlig norsk!

Avslutningsvis rettes følgende oppfordring til både jurister, andre fagfolk og filologer: Vær mer opptatt av å feie for egen dør som vi sier i Norge, enn å lete etter feil og begrensninger hos andre yrkesgrupper!

Det er overraskende hvor opphengt mange jurister er i at språkfolk ikke har noe å tilføre, men bare er opptatt av en fire, fem kjepphester som å skrive korte setninger, unngå innskutte ledd og passivformer. Jurister og andre fagfolk bør være langt mer kritiske til sitt eget arbeid og sin egen måte å uttrykke seg på. De har mye å hente på å tenke på hvem de skriver for, at nye måter å uttrykke seg på kan være til det bedre og at alminnelig godt norsk ofte er bedre enn nedarvet stammespråk.

På den annen side kan det være grunn til å sukke over språkfolk som overraskende lett kan banalisere tekster og foreslå lettvinde løsninger der meningsinnhold forsvinner. Klarspråkarbeid som overforenkler og fordummer er uheldig. Jurister som i utgangspunktet er skeptisk til klarspråkprosjekter og muligheten for å skrive enklere i juridiske tekster, får "vann på mølla" når de ser slike eksempler. "Hva var det vi sa?" blir konklusjonen og juristmiljøer utdefinerer klarspråkprosjektene.

Lettvinde forenklinger kan med andre ord skjerpe frontene mellom jurister og språkfolk unødig. Og det tjener i alle fall ikke målet om at regelverket skal bli lettere å forstå for folk flest.

Hans Petter Graver, dekan på Universitetet i Oslo, juridisk fakultet, konstaterte i tittelen til sitt foredrag under Klarspråkkonferansen i Oslo våren 2012, at vi har bak oss 30 års språkrøkt. Men er ikke problemet at vi gir inntrykk av å ha drevet med språkrøkt, men så har vi i praksis ikke gjort det? Stortingsmeldinger og andre offisi-

elle dokumenter om hensikter er ikke nok. Vi driver ikke mer språkrøkt enn vi har kunnskap om korrekt og godt språk og bruker kunnskapen aktivt og kontinuerlig i den språklige utformingen av lover og forskrifter. Min erfaring er at forvaltningen har svært mye ugjort, og jeg ser ikke optimistisk på fremtiden med mindre det tas nye, helt overordnede grep.

Tiden er inne for ”å gjøre en forskjell” som Norges tidligere utenriksminister Jonas Gahr Støre ville ha sagt det. Rettsliggjøringen av samfunnet gjør det nødvendig.

Åsa Wengelin

Forskning om myndighetstexters begriplighet: Från praktiken till labbet och tillbaka igen?

Juridiskt språk behöver inte vara men är i många fall myndighetsspråk. Myndighetsspråk ska enligt den svenska språklagen (SFS 2009:600) ”vara vårdat, enkelt och begripligt”. Med *vårdat* språk menas enligt det svenska Språkrådet (2010, s. 7) ”att språket ska följa den officiella språkvårdens rekommendationer och kunna förstås av den enskilde. Det kräver ett enkelt språk, det vill säga ett språk utan svårbegripliga ord och med en enkel och tydlig uppbyggnad”. Begripligt språk definierar Språkrådet (ibid) som språk ”anpassat så att mottagaren kan förstå”. Det här kanske vi kan kalla Klarspråk, även om det inte finns någon allennärådande och av alla inblandade parter accepterad definition av Klarspråk.

En liknande formulering hittar vi i en årsrapport (1991–1992) från the Plain Language Institute of British Columbia citerad i Yadugiri & Bhasker (2005, s. 94):

When we first tell people that we promote the use of plain language in legal documents, most breathe a sigh of relief. They think they will never again have to wade through Latin, archaic English, or incomprehensible legal terms. But when you work with the language of law or government, you quickly realize that the challenge of plain language goes far beyond vocabulary. You also have to think about how words are used, sentences constructed, documents designed, and how people infer meaning from words.

Här uppstår genast tre intressanta frågeställningar. Den första är hur juridikens krav på exakt och otvetydigt språk möter det enkla och anpassade. Uttryckt på ett annat sätt kan den frågan istället uttryckas som: Går det att skriva ett dokument som både kan accepteras av juristen som tillräckligt korrekt och precist och förstås av en lekman till mottagare? Det andra är hur man avgör vilka ord som är svårbegripliga och vilka språkliga konstruktioner som har en enkel och tydlig uppbyggnad, och det tredje är vem

mottagaren är och hur denne skapar mening ur språkliga enheter. Den första frågeställningen är både viktig och intressant och värd en egen utredning men kommer huvudsakligen att lämnas därhän i det här kapitlet. Utan vidare reflektion ansluter jag mig till Gunnarssons (1982, s. 11) ståndpunkt att ”lagkonventionerna och lagtextkonventionerna kan ifrågasättas och [...] måste ifrågasättas om vi ska finna fram till hur lagarna ska kunna bli begripligare”. Med den utgångspunkten kvarstår emellertid frågorna om vad vi menar med begripligare, hur vi kan veta om en text är begripligare och vem som avgör om den är begripligare. Syftet med den här texten är inte att svara på någon av de tre, snarare vill jag titta på några olika forskningsfält och forskningsmetoder som på olika sätt kan antas bidra till att ta oss lite närmare svaren och föreslå några olika sätt att kombinera dem. De tre fälten är forskning som tar sin utgångspunkt i textens egenskaper, forskning som tar sin utgångspunkt i läsares beteende och forskning om läsares uppfattning om texter. Förvånande sällan möts de här tre.

Textegenskaper

Låt oss starta i forskningen om texters egenskaper. Rimliga frågor att ställa här är huruvida det över huvud taget finns egenskaper som generellt gör texter svårare och lättare och i så fall vilka de är. Även om definitioner av Klarspråk oftast inkluderar en aspekt av mottagaranpassning handlar diskussionen om Klarspråk och textanpassning i praktiken oftast om själva texten och dess egenskaper och det finns ett underliggande antagande att det finns texter som är mer eller mindre begripliga än andra. När det gäller juridiska texter och andra myndighetstexter är det kanske inte konstigt eftersom de som Nord (2011) påpekar ofta har heterogena, sammansatta eller oklara målgrupper. Studier av hur olika textegenskaper påverkar läsbarheten har i tidigare forskning i stor utsträckning bedrivits på två sätt: antingen med hjälp av enkäter om hur läsaren upplever olika drag i texten eller med hjälp av experiment på sats- eller meningsnivå. Exempel på textegenskaper som baserats på den typen av studier och återkommande i litteraturen har ansetts kunna påverka en texts begriplighet är ordbaserade mått, syntaktisk struktur, idétäthet och något som ibland kallas för ”människt intresse” (human interest). Exempel på ordbaserade mått är ordvariation (lägre anses lättare än högre), ordlängd (korta anses lättare än långa) och ordfrekvens (vanliga anses lättare än ovanliga). Vanliga syntaktiska mått är sats- eller meningslängd (korta anses lättare än långa), mängden bisatser (färre anses lättare än många) och vänstertyngd (antal ord före det finita verbet, där få anses lättare än många). Idétäthet handlar om hur många nya idéer man lyckas trycka in per ord och människt intresse kan sägas beskriva hur ”personlig” en text är. Antagandet för det senare är att ju personligare desto lättare att ta till sig. Tanken är att en text med många personliga pronomen, egennamn, ord med naturligt genus och direkt tilltal till läsaren är lättare att läsa än mer opersonligt

hållen text. Andra exempel på textegenskaper som har studerats är satsbindning (Siddharthan 2006) samt röst och kausala relationer (Reichenberg 2000). Den stora frågan är ju i hur stor utsträckning några sådana här mått – och i så fall vilka – kan generaliseras över alla läsare och alla texter i alla sammanhang. En annan fråga är om vissa mått är viktigare än andra respektive om vissa mått måste kombineras med varandra för att fungera. Blir en text begripligare av att den innehåller kortare ord, eller är det bara om den också har ett personligare tilltal o.s.v.? Följdfrågan på det blir då förstås om det över huvud taget går att mäta och i så fall hur man skulle mäta det. En kritik som riktats mot ovanstående typ av forskning (se t.ex. Nord 2011) är att den huvudsakligen studerar textens ytegenskaper och inte tar hänsyn till vare sig läsares olika egenskaper eller textens sociala sammanhang och inramning. Det innebär att man utgår från en språksyn som inte tar hänsyn till att olika kommunikationssituationer och textslag kräver olika språkbruk. Låt oss börja med läsaren.

Läsare: en komplex skara av mottagare

För många juridiska texter gäller att läsaren kan vara i princip vem som helst. En informationsbroschyr från Skatteverket kanske skickas ut till alla hushåll med medlemmar i arbetsför ålder, brev från bilbesiktningen skickas ut till alla bilägare o.s.v. Men som Nord (2011) påpekar kan även beslutsbrev till enskilda personer ha viktiga sekundära mottagare. Utöver att informera mottagaren kan brevet till exempel ha till syfte att dokumentera handläggarens grunder för beslutet så att till exempel överklagandeinstans ska kunna bedöma ärendet. Det kan alltså finnas ett antal tänkta läsare även till brev som vid första anblicken bara har en mottagare. Här uppkommer det spänningsfält mellan professionsrepresentanter och lekmän som nämndes i introduktionen. Det är lätt att tänka att fackspråk är fikonspråk som mest ställer till besvär för lekmannen men samtidigt ska man inte underskatta fackspråkets betydelse som ett verktyg för att effektivisera kommunikationen mellan människor i samma profession. Till exempel är det med största sannolikhet enklare för kirurgen att be om en peang under operationen än att be om det saxliknande medicinska instrument som används för att stoppa blödningar genom att klämma ihop blodkärl. Med största sannolikhet är desutom frågan om peangen ett begripligare yttrande för den som assisterar än den lite längre omskrivande utläggningen om det saxliknande medicinska instrumentet. Om vi relaterar det här till myndighetsspråk måste vi då ställa oss frågan om det är rimligt att samma text ska ligga till grund för både primära och sekundära mottagare. Som Holmberg och Karlsson (2006) påpekar uppstår problem när myndigheters specialiserade sätt att uttrycka sig krockar med den vanliga medborgarens vardagliga perspektiv. Stora skillnader finns emellertid inte bara mellan primära och sekundära läsare. Även de primära mottagarna av myndighetstexter har olika bakgrund som påverkar deras

läsande. De har olika ålder, kön och familjesituation, olika socioekonomisk bakgrund, olika utbildning och olika yrken. De har med största sannolikhet olika erfarenheter, intressen och fritidssysselsättningar. Allt det här bidrar till att de har olika förkunskaper som kan vara dem till mer eller mindre hjälp när det gäller att förstå innehållet i en text. Sedan kan de komma från skilda språkbakgrunder och/eller ha olika läsvanor och olika lässkicklighet. En del läser mycket och har goda strategier för att hantera delar av texter de inte begriper. En del har läs- och skrivsvårigheter och läser så lite som möjligt. Att olika typer av bakgrundsfaktorer påverkar läsningen på olika sätt blir tydligt när man tittar på olika typer av funktionsnedsättningar. Medan till exempel personer med dyslexi har svårt att avkoda orden, kan personer med afasi ha svårigheter med ordförståelse och/eller grammatik och personer med utvecklingsstörning kan ha svårt att dra inferenser. När man reflekterar över den här variationen ökar komplexiteten i frågan om vem mottagaren är och därmed vad det innebär att anpassa texten efter mottagaren exponentiellt. Samtidigt blir frågan om det finns generiska textegenskaper som generellt påverkar texters begriplighet högaktuell. Att systematiskt undersöka hur läsare betar sig när de läser för att ta reda på om det finns några mönster i vilka textegenskaper som påverkar deras läsprocesser ligger då nära till hands.

Läsprocessen som kognitiv process

Genom att studera hur läsare behandlar en text de försöker förstå kan vi kanske lära oss något om vad som är lätt respektive svårt att förstå och därigenom dra slutsatser om såväl textens begriplighet som vad det är som gör den mer eller mindre begriplig. Undersökningar av läsprocessen har ofta till syfte att försöka förstå vad en läsare tänker, gör eller påverkas av när de läser en text. Det finns flera metoder för att göra detta men det vanligaste är nog tänka-högt-metoder och ögonrörelsestudier. Tänka-högt-protokoll är en vanlig metod inom psykologin och används ofta för att studera olika typer av problemlösning. För att ta reda på hur människor tänker när de ska sig ut ur en labyrint ber man dem förflytta sig eller något genom en labyrint och samtidigt hela tiden berätta vad de tänker, vilka beslut de tar osv. Metoden har använts en del inom läs- och skrivforskning men är omdebatterad i det sammanhanget då det kan ifrågasättas om inte språklig problemlösning störs av att man tänker högt i språklig form om det man kanske språkligt håller på att bearbeta. Ögonrörelsemätningar är en mindre störande metod som innebär att man med en liten kamera följer ögats rörelser över texten. Lite förenklat kan man säga att ögat hoppar fram över texten. När det står stilla kallar vi det en fixering och när det rör sig till nästa stopp kallar vi det en sackad. Om ögat rör sig tillbaka till någon tidigare plats i texten kallas det en regression.

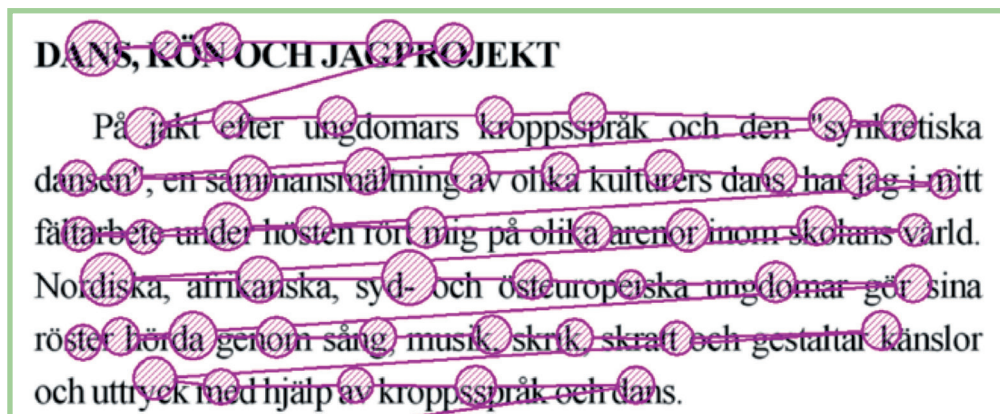
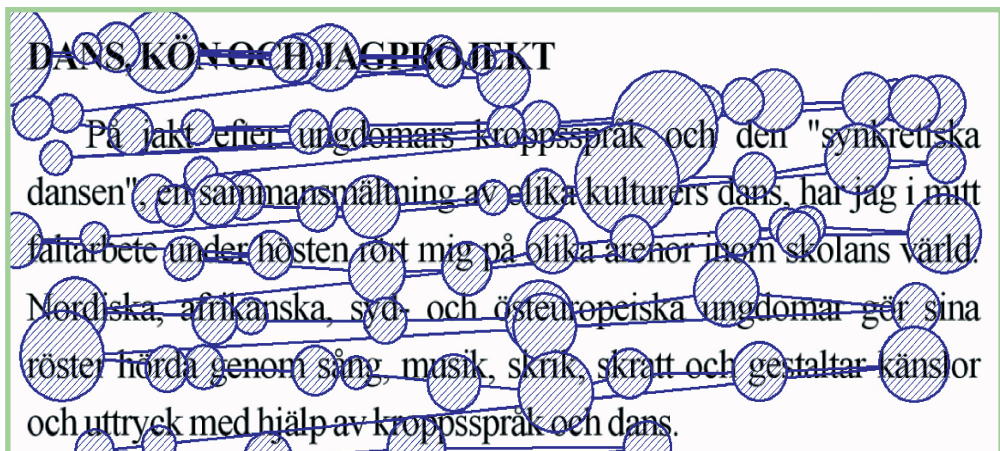

Fig 1: En vuxen läsares ögonrörelser vid läsning av en text från det svenska högskoleprovet.

Figur 1 illustrerar hur en vuxen läsare läser en liten snutt ur en text ur det svenska högskoleprovet. Ringarna visar fixeringar och strecken visar sackader och regressioner. Ju större ring desto längre fixering. Återigen lite förenklat kan vi säga att ett viktigt antagande i den ögonrörelsebaserade läsforskningen är att ju längre fixeringarna är desto mer kognitiv processning pågår. Det skulle kunna tolkas som att längre fixeringar är ett tecken på att mer kognitiv processning *krävs* och att en lång fixering skulle därför kunna vara ett tecken på att något är svårt att begripa. I figuren ser vi hur läsaren förflyttar blicken över raderna från vänster till höger och fixerar orden *jakt* och *efter* liksom båda leden i ordet *kroppsspråk*. Att inte riktigt alla ord fixeras beror på att läsaren ser lite utanför det fixerade området, och med den informationen och informationen från det redan lästa avgör var nästa fixering ska ske. Frågan är då om den här typen av data har sagt något och kan säga något om texters begriplighet. Rayner & Pollatsek (1989) lät en grupp vuxna personer med likartad lässkicklighet och olika bakgrund läsa skönlitteratur, dagstidningar och texter om historia, psykologi, engelsk litteratur, ekonomi, matematik, fysik och biologi och spelade in deras ögonrörelser. De mätte såväl fixeringslängderna som sackadlängder och regressioner. De mätte också hur många ord per minut som läsarna läste. Inte särskilt förvånande gjordes längst fixeringar, kortast sackader och mest återhopp i de naturvetenskapliga texterna och tvärtom i skönlitteraturen och dagstidningarna. Mellan de här två ändarna på skalan radade de övriga texterna upp sig. Av de resultaten är det frestande att dra slutsatsen 1) att det faktiskt finns generella drag som gör vissa texter mer eller mindre begripliga än andra och 2) att ögonrörelsemätningar är ett bra sätt att undersöka texters begriplighet. Här kan den tidigare kritiken mot att hänsyn vare sig togs till läsares olika egenskaper eller till textens sociala sammanhang framföras. Det man däremot gjorde var att för

varje läsare jämföra läsning av olika texttyper. På det sättet framkom ett mönster som visade att de flesta personer hade kortare fixeringar i skönlitteratur än i biologitexter till exempel. Det är en viktig metodisk poäng. Hade vi istället låtit olika grupper av läsare läsa de olika texterna hade vi kunnat få ett helt annat resultat. Om vi tittar tillbaka på figur 1 ser vi mönstret av en läsare som inte verkar ha några större svårigheter med texten. Fixeringarna är ganska jämnstora, sackaderna ganska jämnlånga och vi ser i princip inga regressioner. Av det skulle vi kanske vilja dra slutsatsen att texten inte är alltför svår att läsa. Andra läsare uppvisar emellertid helt andra mönster. Figur 2 visar hur en annan vuxen läsare fast med en annan professionsinriktning läser samma text i samma lässituation på samma dag som läsaren i figur 1.

Figur 2: En (annan än i figur 1) vuxen läsares ögonrörelser vid läsning av en text från det svenska högskoleprovet.

Läsaren i figur 2 har ett helt annat ögonrörelsemönster än den i figur 1. I det här exemplet är det betydligt tätare mellan fixeringarna och de varierar också kraftigt i längd. Även om det är lite svårt att se i bilden är det också betydligt fler regressioner. Vi ser till exempel hur läsaren i figur 2 gör betydligt fler och längre fixeringar redan på rubriken. Hade vi bara tittat på den här personens ögonrörelser hade vi nog dragit en helt annan slutsats om textens begriplighet än vad vi gjorde av den tidigare läsaren. Mätt med traditionella läsförståelsefrågor uppvisade intressant nog båda läsarna ungefär samma förståelse av texten. Intervjufrågor avslöjade däremot att deras upplevelser av textens begriplighet inte var lika. Läsare 1 upplevde texten som begripligare än läsare 2 och läste den också snabbare än läsare 2. En rimlig slutsats att dra av denna jämförelse mellan de två läsarna är att de båda två som vana läsare anpassade sina lässtrategier efter sin förförståelse och på det viset maximerade sina möjligheter att förstå

texten. Att åtminstone läshastigheten påverkas allra mest av läsarens förförståelse är väl etablerat.

En annan möjlig slutsats att dra av skillnaden mellan de två läsarna är att de helt enkelt har olika läsprofiler. Hyönä med kollegor (2002) urskilde några typer av läsarprofiler som olika läsare verkade ta med sig mellan olika läsuppgifter. De tre profilerna var *fast linear*, *slow linear* och *topic-structurers*. Fast linear-läsare läser texten snabbt rakt igenom med väldigt få regressioner och dit skulle vi kunna räkna läsaren i figur 1. Slow linear-läsare läser också texten med få regressioner men med längre fixeringar medan topic structurers lägger stor vikt vid rubriken och annan information om textstruktur genom aktiv och systematisk användning av tillbakahopp i texten. Den profilen stämmer väl in på läsaren i figur 2. Informationen från de två läsarna visar tydligt att vi inte kan dra slutsatser om en texts begriplighet utan kunskaper om mottagaren. Ett intressant experiment här hade varit att försöka skriva en mer tillgänglig version av texten och se om det påverkade båda läsarna, alltså att återupprepa Rayner och Polatseks experiment men med olika versioner av samma text istället för att låta dem läsa helt olika texter. Om det påverkade bådas läsmönster i samma riktning vore vi kanske något på spåren. Andra möjligheter till vidare studier här skulle kunna vara att undersöka om olika läsprofiler påverkas av olika textegenskaper respektive om vi skulle kunna anpassa texterna till att passa vissa typer eller grader av förförståelse. I den här diskussionen har vi så smått närmat oss möjligheten att studera hur läsares olikheter påverkar deras läsning och därmed textens begriplighet för dem. Läsituationerna har emellertid varit experimentella och på många sätt liknande en typisk läsuppgift i skolan. Vi har alltså inte alls närmat oss texters verkliga sociala sammanhang, något som den experimentella forskningen ofta kritiserar för.

Olika lässituationer, olika läsmål, olika läsning...

Att olika kommunikationssituationer och texttyper kräver olika språkbruk är väl värt att understrykas. Ett experiment är en typ av kommunikationssituation men i relation till andra kommunikationssituationer bör det tolkas med stor försiktighet. Det kan aldrig fullt ut spegla en "naturlig" kommunikationssituation där två eller flera personer kommunicerar med varandra för att de har behov av och/eller lust att göra det, och i många fall gemensamma kunskaper om kontexten. Av minst två skäl är det emellertid inte helt enkelt att studera lässituationer i sin naturliga miljö och det är säkert det som är förklaringen till att det inte går att finna så många etnografiska studier av texters begriplighet. För det första är läsning hos många mottagare en mycket automatiserad process som vi inte kan se utifrån. Intervjuer och enkäter kan hjälpa oss en bit på vägen och framför allt hjälpa oss att få kunskaper om läsarens upplevelser av texten men den höga automaticitetsgraden gör det svårt för läsaren själv att reflektera över själva

läsaktiviteten. Det är som att reflektera över på vilka olika sätt man trampade på cykeln på väg till jobbet på morgonen. För det andra riskerar vi att förändra den sociala situationen och därmed processen genom att närvara med eller utan olika typer av inspelningsutrustning. Det är dessutom så att vi med den komplexa bilden av myndighetstexters läsare kanske trots allt behöver försöka hitta en del generella drag och det varken är eller bör vara syftet med vare sig etnografiska studier eller intervjuer. De ska istället ge oss detaljerad och djup information om ett visst fenomen, till exempel läsning, i ett visst socialt sammanhang. Vissa försök har gjorts att genomföra laborativa experiment som studerar hur olika typer av läsmål och läsaktiviteter påverkar läsningen men de kan inte sägas ha varit relaterade direkt till textens begriplighet eller upplevda begriplighet. Ett exempel på det är att läsare som skummar dagstidningen kanske gör ganska korta fixeringar, ganska långa sackader och ganska få regressioner medan en läsare som läser en informationstät text i syfte att lära sig något nytt kanske gör precis tvärtom (Holsanova 2010). Kaakinen och Hyönä (2011) har också experimenterat med att skapa olika scenarier som läsare får sätta sig in i innan de läser texten och visat att beroende på vilket perspektiv de tar så läser de texten på olika sätt. Om läsare t.ex. lever sig in i rollen som köpare av ett hus, eller som en inbrottstjuv som planerar att bryta sig in i samma hus fokuserar de på olika saker i texten och man skulle kunna tänka sig att de utifrån det kan uppleva texten som mer eller mindre begriplig. De här studierna kan inte sägas studera texters verkliga sociala sammanhang men de ger en klar antydning om att det är värt att göra och de kan också ge oss intressanta idéer om vad vi ska titta efter där.

Slutdiskussion

I ovanstående text har jag försökt visa något vi egentligen redan vet. Det är svårt att studera texters begriplighet. Det innebär inte på något sätt att vi inte bör göra det. Det gäller i allra högsta grad myndighetstexter och juridiska texter eftersom de kan ha stora effekter på människors liv. Den intressanta frågan är kanske i vilken ände vi borde börja och hur vi borde gå till väga. En av de stora frågorna som för mig själv lyser starkast när jag läser texter relaterade till ämnet är: Vad menar vi med mottagaranpassning och hur gör vi det? Att myndighetstexter och juridiska texter som går ut till många inte kan anpassas efter varje enskild mottagares behov är helt uppenbart men finns det andra sätt att gå till väga? Några saker man skulle kunna pröva är att systematiskt undersöka om man kan göra textanpassningar som utgår från kända grupperns kända svårigheter med texten, respektive undersöka om olika typer av textanpassningar kan passa olika läsarprofiler olika. Något annat som skulle vara intressant att systematiskt pröva är att inte bara fokusera på anpassning av textegenskaperna utan också eller istället skapa olika ingångar till texter för olika grader av förförståelse och/eller olika

typer av sociala sammanhang och läsmål. Enligt Nords (2011, s. 65) sammanfattning av olika synsätt på klarspråk är klarspråk ett brett begrepp:

Den här genomgången ger en bild av ”klarspråk” som något ganska brett och mångomfattande: riktlinjerna berör de flesta olika kommunikations- och språknivåer. ”Klarspråk” kan enligt riktlinjerna vara allt från att lägga till en innehållsförteckning, en konnektiv eller en förklaring av en nödvändig fackterm till att stryka irrelevanta delar av en text, ersätta ett passivt verb med ett aktivt eller byta ut prepositionen avseende mot en kortare preposition. Vad som lyfts fram skiljer sig också delvis mellan riktlinjerna. Bredast och också mest nyanserat är Klarspråkstestet.

Här ser vi att det i praktiken finns många olika vinklingar på mottagaranpassningar av text. Den systematiska forskningen om hur de fungerar har däremot inte varit lika bred och framför allt inte gränsöverskridande. Att vi inte klarar att se helheten med enbart etnografiska eller enbart experimentella metoder är ganska uppenbart. Jag skulle alltså framför allt vilja argumentera för att det är hög tid att de etnografiska och experimentella fälten närmar sig varandra. Låt oss skapa en Klarspråksforskning som går från ”verkligheten” till labbet och tillbaka igen. Genom att med hjälp av etnografiska studier, deltagande observationer och intervjuer undersöka hur läsare använder texter och upplever deras begriplighet kan vi få fram frågor som både är relevanta i praktiken och som experimentellt kan testas. Låt oss också utifrån de sociala sammanhang vi har sett skapa experiment som i så stor utsträckning som möjligt påminner om lässituationer utanför labbet. Låt oss sedan ta resultaten från experimenten och de nya frågor som de i sin tur har genererat ut från labben för att se om det vi får fram fungerar i praktiken. Det vore också intressant att flytta ut laborativa metoder i verkligheten. Vi blir i så fall tvungna att kompromissa med både etnografins och experimentens ursprungliga ideer om naturlighet respektive kontroll av variabler, men vi skulle säkert få fram mycket spännande data genom att be en läsare tänka högt kring sin textläsning i hemmet eller på arbetsplatsen eller genom att flytta ut en portabel ögonrörelsemätare och studera ögonrörelserna på en faktiskt mottagen text.

Referenser

- Gunnarsson, Britt-Louise, 1982: *Lagtexters begriplighet. En språkfunktionell studie av medbestämmandelagen*. Lund: LiberFörlag.
- Holmberg, Per & Anna-Malin Karlsson, 2006: *Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik*. Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 37. Uppsala: Hallgren & Fallgren.

- Holsanova, Jana, 2010: *Myter och sanningar om läsning. Om samspelet mellan språk och bild i olika medier*. Stockholm: Norstedts.
- Hyönä, Jukka, Robert Lorch & Johanna Kaakinen, 2002: Individual differences in reading to summarize expository text: Evidence from eye fixation patterns. *Journal of Educational Psychology*, 94, s. 44-55.
- Kaakinen, Johanna & Jukka Hyönä, 2011: Online processing of and memory for perspective relevant and irrelevant text information. I: M.T. McCrudden, J.P. Magliano & G. Schraw (red.) *Text relevance and learning from text*, s. 223-242. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Nord, Andreas, 2011: *Att göra någon annans text tydlig. Förutsättningar och språkideal vid språkbearbetning av myndighetstext*. TeFa 48. Uppsala: FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Rayner, Keith & Alexander Pollatsek, 1989: *The psychology of reading*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Reichenberg, Monica, 2000: *Röst och kausalitet i lärobokstexter: En studie av elevers förståelse av olika textversioner*. Göteborg Studies in Educational Sciences 149. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis. SFS 2009:600 *Språklagen*.
- Siddharthan, Advaith, 2006: Syntactic Simplification and Text Cohesion. *Research on Language and Computation*, vol. 4, no. 1, s. 77-109.
- Språkrådet, 2010: *Språkrådets uttolkning av språklagen (2009:600)*, 23 februari 2010. <http://www.sprakradet.se/6641>, hämtat 29/6 2012.
- Yadugiri, Ma & Geetha Bhasker, 2005. *English for law*. New Delhi: Foundation Books.
- Institutionen för svenska språket. Göteborgs universitet

Resuméer af foredrag og posters, og lidt om forfatterne på klarsprogskonferencen 2011

Foredrag:

Ann Blücker

Väg varje ord på guldvåg, som Högsta domstolen. Om språknormer som förmedlas till juridikstudenter

Juridik handlar i hög grad om språk, och att vara juridikstudent innebär att genomgå en språklig inskolningsprocess. I mitt föredrag kommer jag att belysa vilka språkmönster och språknormer som studenterna kan möta under utbildningen. Utformningen av den språkliga träningen har betydelse för om studenterna ska tillägna sig ett juridiskt språk som är både korrekt, klart och begripligt.

Kort biografi

I sin doktorsavhandling har Ann Blücker undersökt den språkliga inskolningen hos juridikstudenter vid Uppsala universitet. Hon arbetar nu vid Domstolsverket med ett projekt om domskrivningsprocessen vid olika typer av domstolar och med begriplighetsanalys av domtext.

Tidigare har hon arbetat som språkvårdare vid Språkrådet och som lärare och studievägledare vid Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.

Avhandling: Juridiska – ett nytt språk? En studie av juridikstudenters språkliga inskolning. Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk. 2010

Ronald L. Craig

Faget *Legal Writing*'s grensesprengande rolle i utvikling av skriveferdigheter på juridiske fakulteter i USA

Foredraget handler om innføringen og utviklingen av faget *Legal Writing* på nær-

mest alle juridiske fakulteter i USA i 1970 og 1980 årene. Det ble en stor satsing på jus i USA for å lære jusstudenter å skrive bedre. Stikkordene for skriving er *conciseness, preciseness, simplicity, elegance* og *clarity*. Studenten leverer mange juridiske oppgaver til lærer i form av en *legal memorandum*. Oppgavene beskriver en juridisk problemstilling på samme måte som en advokat beskriver den for sin klient. Senere blir det oppgaver av typen prosesskrift som om studenten prosederer for en anke-domstol. Disse to hovedformene for oppgaver gir rikelig grunnlag for å lære studentene bedre skriveteknikker. Dette faget er alminnelig kjent blant studentene å være det vanskeligste faget på jusstudiet. Faget *Legal Writing* eksisterer fortsatt på nærmest alle juridiske fakulteter i USA. Storbritannia har ikke hatt samme utvikling.

Kort biografi

Ronald Craig er dr.juris og seniorrådgiver ved Likestillings- og diskrimineringsombudet. Han har juridisk utdannelse i USA og Norge. Han har tidligere undervist faget *Legal Writing* både på New York University School of Law og Northwestern University Law School (Chicago). Hans forskningsområder er diskriminerings- og likestillingsrett.

Barbro Ehrenberg-Sundin

Hur domar bör skrivas – tre undersökningar ger besked

Domare bör i högre utsträckning skriva sina domar för parterna och andra icke-jurister. Det var en slutsats som Förtroendeutredningen ställde sig bakom i sitt betänkande Ökat förtroende för domstolarna – strategier och förslag (SOU 2008:106). Med utgångspunkt i de tre språkundersökningar som utredningen lät genomföra skrev jag ett klarspråkstest för domar, som ger exempel och kommentarer kring hur man kan lösa de problem som fanns i de undersökta domarna. I föredraget presenterar jag huvuddragen i klarspråkstestet och avrundar med några exempel från nyare domar, som visar att ett förändrings- och utvecklingsarbete nu satt igång på svenska domstolar.

Kort biografi

Barbro Ehrenberg-Sundin är tidigare språkexpert och ämnesråd i Statsrådsberedningen och Justitiedepartementet (1980–2007). Hon deltog i projektet Språkvårdsutredningen vid Statens institut för personalutveckling (1990–92) och tog därefter initiativ till Klarspraksgruppen, där hon var ledamot 1993–2006. Hon byggde även upp EU-språkvården i Regeringskansliet med start 2001. Barbro har varit ledamot eller expert i ett flertal offentliga utredningar, bl.a. Skattelagskommittén (1991–1997), Kommittén för svenska språket (2000–2002) och Förtroendeutredningen (2007–2008). Sedan 2007 är hon ledamot i Nämnden för klarspraksfrågor vid Språkrådet. Publikatio-

ner: Medförfattare till bl.a. *Att skriva bättre i jobbet* (Norstedts Juridik, 4 uppl. 2008), *Kommittéhandboken* (Ds 1992:99), *Visst går det att förändra myndighetsspråket* (Ds 1993:61), *Myndigheternas föreskrifter* (Ds 1998:43).

Sigurd Heuman

För vem skriver domstolen sina domar?

Den svenska regeringen tillkallade i juni 2007 en särskild utredare (Sigurd Heuman) för att kartlägga hur kommunikationen mellan domstolarna och medborgarna fungerar. Ett område som regeringen pekade ut som särskilt betydelsefullt var utformningen av domar och beslut. Mitt anförande kommer i huvudsak att röra följande frågor.

- Kort lägesbeskrivning av förhållandena före år 2007.
- Kort beskrivning (upplägg och resultat) av våra undersökningar av domars begriplighet.

Konstaterade brister berörs översiktligt. Barbro Ehrenberg-Sundin redovisar närmare.

- Något om varför det fanns brister.
- Något om vad som utmärker bra kvalitet i domskrivning.
- Utredningens slutsatser och förslag. Vad hände med utredningens förslag?
- Hur ser det ut i dag hos domstolarna?

Kort biografi

Sigurd Heuman är före detta lagman i Helsingborgs tingsrätt. Han arbetar i dag bl.a. som domare i Hovrätten och är ordförande i Säkerhets- och integritetsskyddsmyndigheten.

Hjördís Hákonardóttir

Juridisk sprog og retfærdighed

Juridisk sprog har forændret sig gennem tiderne, både i Island og i de andre nordiske lande. Det er blevet brugt i magtens tjeneste, men det skulle bruges i folkets tjeneste. Hvis offentligheden og domstolene bruger uklart sprog og almenen ikke forstår beskeden, så er det i det mindste ikke åbenlyst at man har udført retfærdighed. Sådanne ting kan indvirke retsbevidstheden til skade for samfundet.

Kort biografi

Hjördís Hákonardóttir, forhenværende højesteretsdommer, cand. jur. 1971, studerede retsvidenskab ved Oxford universitet, England, MA i filosofi fra Rutgers Universitet,

USA, 1979. Hun begyndte som dommerfuldmægtig i 1974 og har siden arbejdet for de dommende myndigheder. Sysselmand i Strandasýsla 1980, byretsdommer i Reykjavík 1983, president for retten i Sydlandet 2004. Højesteretsdommer 2006. Har været president i Islands dommerforening. Har publiceret artikler i islandske og udenlandske skrifter, især om retsfilosofiske fag, lovsprog og menneskerettigheder.

Ellen Katrine Hætta

Samisk språk i norsk rett

Jeg vil snakke om samisk språk i norsk rett. Hvordan brukes språket i praksis og oppfyller man kravet til klart språk. Når samisk juridisk terminologi utvikles og brukes – er den da forståelig for allmennheten? Jeg vil også si noe om mine erfaringer opp mot kravet til enkeltindividers rettssikkerhet og krav til å forstå og bli forstått.

Kort biografi

Jeg har økonomisk administrativ utdanning og juridisk embetseksamen. Har jobbet de siste ti år i politiet og påtalemyndigheten. Jeg har god erfaring som aktor, da jeg har ført saker for tingrett, lagmannsrett og Høyesterett. Jeg har hatt embete som statsadvokat og er nå politimester i Østfinnmark politidistrikt.

Pia Jarvad og Birgitte Agerholm

Skattevæsnets tekster i før og etter en sprogrevision i 1975 og i dag. Er der sket noget i de 35 år?

Hvordan skrev skattemyndighederne i 70'erne – og hvordan skriver SKAT i dag? Vi skitserer udviklingen og fortæller om et sprogprojekt, der har vendt rundt på kommunikationen til borgere, virksomheder, rådgivere og medarbejdere.

Korte biografier

Birgitte Agerholm er jurist (cand.jur) af uddannelse og ansat i Skatteministeriet i Danmark. I ca. 25 år har hun arbejdet med skatteret dels i Aarhus Kommune dels i Skatteministeriet. De seneste 3–4 år har hun udelukkende arbejdet med formidling af information om regler, love og sagsbehandling både overfor borgere og overfor medarbejdere. Det er sket gennem to projekter – projekt *Godt sprog i SKAT* og *Vejledningsprojektet*, der omskriver alle juridiske vejledninger i Skatteministeriet. Agerholm har været meget involveret i selve implementeringen af ændringer og omskrivninger, dvs. hvordan ”sælges” en ny sprogtone i en stor organisation.

Pia Jarvad er seniorforsker i Dansk Sprognævn. Født 1946 og cand. mag. i dansk og fonetik 1973, ansat i Dansk Sprognævn 1974. Hun har især beskæftiget sig med nye ord og udtryk, og hendes forskning ligger inden for ordforrådet i dansk, med særligt henblik på engelskpåvirkningen af dansk, neologismer og leksikografi. Siden begyndelsen af hendes ansættelse i Sprognævnet har hun arbejdet med juridisk sprogbrug og klarsprog, først med omskrivninger af Skattevæsenets tekster, med undervisning af jurister og senest sammen med Jørgen Schack arbejdet for Ombudsmandens kontor. Har udgivet flere artikler om juridisk sprog, bl.a. De flossede rande. Det juridiske sprog og almensproget på kollisionskurs. I: *Sproglige åbninger. E som Erik H som 70. Festskrift til Erik Hansen 18. september 2001*, red. af Pia Jarvad m.fl. Hans Reitzels forlag 2001, s. 289–302, og sammen med Jørgen Schack: *Håndbog i klarsprog for ansatte hos Folketingets Ombudsmand*. Udgivet af Folketingets Ombudsmand, 2008. 74 sider.

Anne Kjærgaard

Sådan skriver vi i Danmarks Domstole – måske!? – en effektanalyse af et sprogpolitisk projekt.

I oplægget vil jeg redegøre for en effektanalyse af et klarsprogsprojekt i Danmarks Domstole – med særligt henblik på Sø- og Handelsretten. Jeg vil først besvare spørgsmålet om hvilken effekt klarsprogsprojektet har haft for et udvalg af de domme der skrives i retten – kan man se forskelle på domme skrevet før og efter klarsprogsprojektet? For det andet vil jeg diskutere årsagerne til at klarsprogsprojektet tilsyneladende fik en ret begrænset effekt på de analyserede domme.

Kort biografi

Anne Kjærgaard arbejder som videnskabelig medarbejder ved Dansk Sprognævn og Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet. Hun er desuden ansat ved Nordisk Sprogkoordination. I december 2010 blev hun ph.d. fra Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet med afhandlingen *Sådan skriver vi – eller gør vi? – En undersøgelse af de tekstlige effekter af to sprogpoltiske projekter i Danmarks Domstole og Københavns Kommune og af årsagerne til projekternes gennemslagskraft.*

Ingalill Lindblom

Om lagspråk och flerspråkighet – om de svårigheter som olika juridiska system och de många olika språken i EU innebär för översättningsarbetet

Jag kommer att beskriva vår verksamhet utifrån mitt eget perspektiv som avdelnings-

chef. Beskrivningen kommer att innehålla något om unionsdomstolens hantering av de för närvarande 23 unionsspråken, om de krav som ställs på juristlingvisterna och om de problem som vi möter i vårt arbete och hur vi försöker lösa dem. Framställningen speglar mina personliga slutsatser mot bakgrund av mina egna erfarenheter och är inte ett inlägg från unionsdomstolen.

Kort biografi

Jurist, avdelningschef för unionsdomstolens svenska översättningsenhet.

Universitetsutbildning i språk respektive juridik, arbetslivserfarenhet från bland annat domstolsväsendet och regeringskansliet i Sverige samt – redan innan Sverige blev medlem i EU – från arbetet som chef för den svenska översättningsavdelningen vid unionsdomstolen.

Ann-Marie Malmsten

Juridiska och språkliga överväganden vid översättning av lagtext från finska till svenska.

Enligt anvisningarna för översättning av lagtexter från finska till svenska ska det svenska lagspråket i Finland i så hög grad som möjligt närmas till lagspråket i Sverige. Det här innebär att översättarna och granskarna borde ta hänsyn till de språkliga rekommendationer som gäller svenskan. Men lagtexternas juridiska natur och den tvåspråkiga verkligheten lägger ibland hinder i vägen för den språkliga utvecklingen. Vilka juridiska och lagtekniska argument kan då kullkasta de språkliga argumenten? Vem ska få sista ordet, juristerna eller språkvårdarna?

Kort biografi

Ann-Marie Malmsten är jurist och arbetar med laggranskning på svenska vid Justitieministeriet i Finland. Hon har tidigare arbetat vid Statsrådets translatorsbyrå, där lagtexterna översätts från finska till svenska. Ann-Marie är mångårig medlem av Statsrådets svenska språknämnd, som är ett samordnande organ som arbetar för ett klart och begripligt svenskt lag- och förvaltningspråk i Finland. Hon var också huvudredaktör för 2010 års upplaga av handboken *Svenskt lagspråk i Finland*.

Aino Piehl, Matti Räsänen, Salli Kankaanpää

Språkets roll i lagberedningen. En fallstudie

Vilka diskussioner för lagberedarna kring språket i författningstexter? Vilka ändringsförslag godkänner de och vilka förkastar de? I vilken fas av beredningen stabiliseras

språket i författningstexterna? Institutet för de inhemska språken har sökt svar på dessa frågor i ett forsknings- och språkvårdsprojekt där justitieministeriet samtidigt fått hjälp med språket i bostadsaktiebolagslagen, en lag som är viktig för vanliga medborgare.

Korte biografier

Fil.dr Salli Kankaanpää arbetar som specialforskare och avdelningsföreståndare vid Institutet för de inhemska språken. Hon har disputerat på en avhandling om språket i förvaltningens pressmeddelanden (Hallinnon lehdistötiedotteiden kieli 2006). Tillsammans med Aino Piehl har hon gett ut en handbok om att skriva bra texter i arbetet (*Tekstintekijän käsikirja. Opas työssä kirjoittaville* 2011).

Fil.mag. Aino Piehl arbetar sedan 1998 som specialforskare och EU-språkvårdare vid Institutet för de inhemska språken. Tidigare har hon arbetat som klarspråkskonsult vid Forskningscentralens utbildningsenhet. Hon har publicerat handböcker för språkbrukare och undersökningar om EU-finskan. Tillsammans med Salli Kankaanpää har hon gett ut en handbok för personer som skriver i arbetet (*Tekstintekijän käsikirja. Opas työssä kirjoittaville* 2011).

Fil.dr Matti Räsänen arbetar som forskare och myndighetsspråkvårdare vid Institutet för de inhemska språken.

Inger Riis-Johannessen

Språket i regelverk – hva er god jus og hva er bare dårlig språk?

Innledningsvis skisseres hvorfor regelverk får dårlig kvalitet og det antydes hva som kan gjøres for å få bedre kvalitet. Det gis typiske eksempler på dårlig språk som ikke er en konsekvens av at ”det må være slik for å bli juridisk korrekt”. Foredraget viser også eksempler på hensiktsmessig og nødvendig fagspråk som oppleves som tungt tilgjengelig, men som likevel er vanskelig å unngå. Utfordringene i spenningsfeltet mellom de to typene eksempler omtales. Avslutningsvis sammenfattes oppfordringer til både filologer og jurister.

Kort biografi

2006–2011: Justis- og politidepartementet, Lovavdelingen. Bistår departementer og underliggende etater med strukturelle og regeltekniske spørsmål. Hensikten er å bedre kvaliteten på forskriftsverket. 1996–2006: Post- og teletilsynet, arbeidet mye med markedsregulering, men også teknisk regulering. 1989–1996: Sivilombudsmannen. 1988–1989: Dommerfullmektig. 1986–1987: Justisdepartementet. Utdanning Cand. jur.

Åsa Wengelin

Att läsa olika typer av texter – finns det lätta och svåra?

Vad vet vi om läsprocessen som kognitiv process? Hur kan vi studera hur läsprocessen går till i olika typer av texter och vad kan det säga oss om texters svårighet i allmänhet och juridiska i synnerhet? I den här presentationen kommer jag visa hur man med hjälp ögonrörelsestudier kan undersöka läsprocessen och diskutera den i relation till svårighetsgraden i olika texter – juridiska såväl som andra.

Kort biografi

Åsa Wengelin är filosofie doktor i allmän språkvetenskap, forskare vid språk- och litteraturcentrum Lunds universitet och lektor i svenska vid Göteborgs universitet. Hennes forskning handlar huvudsakligen om läsande och skrivande som kognitiva processer. De senaste åren har hon intresserat sig speciellt för dynamiken mellan läsande och skrivande under textproduktion. Hon intresserar sig också för lättläst språk och språklig tillgänglighet och sitter bland annat med i det vetenskapliga rådet för Centrum för lättläst i Sverige.

Posters:

Vesa Heikkinen

Begripligt författningsspråk: Kan svåra forskningsfrågor bidra till lätta praktiska lösningar?

Postern presenterar utgångspunkterna för och målet med projektet *Begripligt författningsspråk* (<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=3938>). I Finland har forskningen kring författningsspråk hittills i huvudsak fokuserat på enskilda språkliga drag i författningar (ordförråd, meningsbyggnad, meningslängd osv.). Projektet *Begripligt författningsspråk* vill gå ett steg vidare och granska både enskilda språkdrag (bl.a. grammatiska metaforer) men också hela texter (bl.a. metatextualitet), relationer mellan texter (intertextualitet) och kontextuella faktorer som bidrar till att ge författningstexterna deras karakteristiska drag.

Projektet söker svar på bl.a. följande frågor om begriplighet i författningsspråk :

Vem kan förstå författningstexter?

För vem skrivs författningarna?

På postern presenterar jag några preliminära svar på dessa svåra frågor ur ett metaperspektiv och intertextuellt perspektiv. Lösningarna på problemen kan vara enkla – åtminstone i teorin.

Kort biografi

Fil. dr Vesa Heikkinen är docent i finska och arbetar som specialforskare vid Institutet för de inhemska språken. Han har bl.a. forskat i myndighetsspråk, politiskt språk och språklig medvetenhet.

Stina Malmberg

Vad är ålderdomligt i författningsspråket?

Ålderdomliga och stela ord och uttryck ska undvikas enligt riktlinjerna för det svenska författningsspråket. Men vad är ålderdomligt? Och vilka andra problem kan uppstå när dessa riktlinjer ska följas?

Kort biografi

Stina Malmberg, ämnesråd i Statsrådsberedningens granskningskansli. Har arbetat som språkexpert i Regeringskansliet sedan 1987. Fil. kand. i nusvenska och lingvistik, Stockholms universitet.

Aino Piehl

Finska eller engelska? Så väljer finska tjenstemän språk vid EU-förhandlingar.

Tycker finländska EU-tjänstemän att EU-rättsakterna är svåra eller lätta att förstå? På vilket sätt är tjänstemännen själva med om att utforma rättsakterna? Forskningscentralen för de inhemska språken gjorde 1998 och 2007 enkäter bland finländska EU-tjänstemän för att kartlägga deras uppfattningar, attityder och språkval när de representerade Finland i EU-arbetsgrupper. Postern visar resultatet av enkäterna.

Ragnhild Samuelsberg

”Lovspråket er som å lese dikt”, sa en lovskriver i Klarspråkprosjektet.

Denne sesjonen handler om hvordan vi samarbeider med juristene i departementet for å skrive klarspråk. Dere kan få lære mer om følgende tema:

- Hvilke utfordringer møtte vi da vi startet arbeidet i for?
- Arbeidet med inspirasjonsheftet (Det skal være lett å gjøre rett), ga mersmak.
- Prosjektarbeiderne er engasjerte. Hva skapte dette engasjementet?
- Nye metoder i departementet. Hva er et språkverksted i BLD?
- Hva er forbindelsen mellom dikt og lovspråk?

Kort biografi

Har arbeidet med formidling i hele hennes trettiårige yrkesliv. Hun har vært:

- Skuespiller i Nordahl Grieg Teatret, journalist og reporter i NRK.
- Informasjonsleder i Arbeidsdirektoratet, informasjonssjef i Nationaltheatret og kommunikasjonssjef i Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.

Hun er nå fagdirektør med ansvar for blant annet Klarspråkprosjektet i BLD.

